

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

4 – 2021

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

*Журнал «Політичне життя» №4, 2021 р. публікується за рішенням Вченої Ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Протокол № 6 від 26.11.2021 р.*

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Осмоловська А. О., д. філос. з політ. н.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*відповідальний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацишина І. В., к. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland), Донецький національний університет імені Василя Стуса

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2021.4

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017

З М І С Т

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Бахметьєв А. Є.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ ПРИ РІЗНИХ ВИБОРЧИХ СИСТЕМАХ	4
<i>Білозерова Я. В.</i> РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ В МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	10
<i>Бугайчук А. П.</i> МИРНІ ЗІБРАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПАРТІЙ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ	15
<i>Гайдаєнко П. Л.</i> РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ ЛІДЕРА У ВИРІШЕННІ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ В КРАЇНІ	22
<i>Матвійчук А. В.</i> КАТЕГОРІЯ «САМОВРЯДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ» У ПОНЯТІЙНІЙ СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ	30
<i>Rezmer-Plotka K.</i> ABUSING A NEO-MILITANT DEMOCRACY OR BECOMING A QUASI-MILITANT DEMOCRACY: THE CASE STUDY OF DENMARK IN TIMES OF CRISIS	37

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Milova M. I., Trushevych H. B.</i> IMAGE MAKING AS A POLITICAL TECHNOLOGY: SPECIAL FEATURES OF THE POLITICIANS' LONG-TERM AND SHORT-TERM IMAGE BUILDING	41
<i>Осін В. В.</i> ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ ЦІННОСТІ СТУДЕНТІВ ТА СТУДЕНТОК ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ І МОЛДОВИ	47
<i>Павлюх М. В.</i> МЕДІАКОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ФАХІВЦЯ- МІЖНАРОДНИКА У КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ	58
<i>Шайгородський Ю. Ж.</i> ДОВІРА ЯК ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН	63

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Білошицький В. І., Гунін В. Є., Смолянук В. Ф.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ КОНКУРЕНТНОЇ РОЗВІДКИ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ	70
<i>Дерев'янка І. П.</i> АСИМЕТРІЯ ВЛАДИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	87
<i>Тарасюк Ю. М., Шаглі Г. І.</i> М'ЯКА СИЛА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ	95

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Іваницька О. П.</i> ОНОВЛЕНА МОНАРХІЯ: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ (Рецензія на книгу: Jose Antonio Zarzalejos. Felipe VI. Un Rey en la Adversidad. Barcelona: Editorial Planeta, S. A., 2021. 350 p.)	102
--	-----

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	109
--	-----

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2021.4.1

УДК: 323.21(4776)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8509-0003>

Бахметьєв А. Є., Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ ПРИ РІЗНИХ ВИБОРЧИХ СИСТЕМАХ

У статті розглядається специфіка проведення виборчих кампаній при мажоритарній, змішаній та пропорційній виборчих системах.

Обґрунтовано, що саме тип виборчої системи обумовлює характер виборчої кампанії та дозволяє визначити основні види виборчих технологій, які використовуються для перемоги.

Досліджено такі поняття, як «виборча система», «мажоритарна виборча система», «пропорційна виборча система», «змішана виборча система», «політичний бренд», «партійний бренд».

Зосереджено увагу на тому, що поняття виборів не обмежуються лише актом голосування, це набагато ширше поняття, яке проходить в межах виборчої кампанії, характер якої визначається типом виборчої системи, в рамках якої вже надається право волевиявлення.

Зосереджено увагу на тому, що при мажоритарній виборчій системі важливо зосереджувати увагу на побудові бренду політика, а при пропорційній виборчій системі – бренді партії.

Визначено, що усі виборчі кампанії, в залежності від типу виборчої системи, кардинально відрізнялись від усіх попередніх виборчих кампаній, що проводилися в Україні: нові канали комунікації, нові виборчі технології та засоби маніпуляції. Однак, попри наявність медіа технологій, політики продовжують використовувати застарілі маніпулятивні технології.

Обґрунтовано, що провласна політична сила оцірає той чи інший тип виборчої системи з огляду на можливість отримання найбільшої кількості голосів.

Дослідженню такі виборчі технології як «адміністративний ресурс», «двійник» та «виборчі сітки».

Показано, що саме процес віртуалізації зформував не лише нові форми організації публічної комунікації та аналітики у політиці, а й призвів до кардинальної зміни в порядку організації й проведення виборів.

Показано, що існують універсальні виборчі технології, які використовуються при будь якій виборчій системі.

Обґрунтовано, що медіа технології сьогодні стають домінантними у виборчих кампаніях.

Ключові слова: політичні технології, політична комунікація, виборча система, мажоритарна система, пропорційна система, змішана система, політична свідомість, громадська думка, виборча стратегія.

Вступ. Після отримання незалежності Україною в 1991 році, одразу почалися активні процеси розбудови демократичних інститутів і громадянського суспільства.

Протягом всієї історії вітчизняного державотворення вагомим чинником у розвитку держави було відіграє порядком формування представницьких органів влади. На конституційному рівні було закріплено лише загальні вимоги до інституту виборів, у той час як питання виборчих систем залишилось предметом виключно законодавчого регулювання. Однак, аналізуючи виборче законодавство України, не можна обійти увагою непослідовність у питанні правового регулювання виборчого процесу. Особливо це стосується парламентських виборів, які частіше ніж два рази поспіль не проводились за однакових виборчих систем.

Недоліки вітчизняних виборчих систем призводять до зниження електоральної культури (поширення явищ політичної корупції, абсентеїзму тощо) та зменшення рівня довіри суспільства

до органів державної влади. Тому в період активного конституційно-правового реформування виникає нагальна потреба конструювання ефективних виборчих систем.

Перед українськими науковцями стало питання вибору найбільш ефективних виборчих технологій при проведенні кампаній в умовах різних виборчих систем.

Мета та завдання. Метою є виявлення специфіки проведення виборчих кампаній в умовах різних виборчих систем.

Для реалізації цієї мети ставляться такі задачі:

- визначити домінантні особливості мажоритарної, пропорційної та змішаної виборчих систем;
- виокремити за допомогою компаративістського підходу базові виборчі технології які застосовуються на виборах при різних типах виборчих систем;
- виявити особливості розвитку виборчих технологій в електоральних кампаніях;

Методи дослідження. Системний метод був застосованим при розгляді виборчих систем як цілісного організму з чіткою внутрішньою організацією компонентів; метод «case study» дозволив зрозуміти специфіку застосування виборчих технологій при різних типах виборчих систем; структурно-функціональний метод дав можливість виявити основні види виборчих технологій у виборчому процесі; компаративний метод сприяв виявленню основних тенденцій розвитку виборчих технологій.

Результати. Існування сучасної демократичної держави неможливе без періодичного проведення вільних та прозорих виборів, без ретельно пропрацьованих процедур. Головною тенденцією розвитку виборчого права є пошук виборчих систем, що забезпечують повний облік волевиявлення громадян та адекватне цьому волевиявленню представництво інтересів в органах державної влади.

Варто зауважити, що через низький рівень політичної культури для більшості українців вибори обмежуються лише актом голосування. Тобто, вони вважають що вибори – це форма волевиявлення народу під час якої громадяни віддають свої голоси за партію чи кандидата, в результаті чого формується виборний (представницький) орган влади або обирається (обіймає посаду) певна особа – президент, мер, суддя тощо.

Однак, важливо розуміти, що поняття виборів – це набагато ширше поняття, яке перше за все, проходить в межах виборчої кампанії, характер якої визначається типом виборчої системи, в рамках якої вже надається право волевиявлення. Під час виборчої кампанії електорат зазнає значного впливу політичних сил, які спонукають віддати за них свій голос. Провідна роль у цьому впливі належить виборчим і комунікаційним технологіям. Важливим завданням виборчих технологій є досягнення консенсусу між кандидатами і виборцями. Перші отримують владу, а другі забезпечують своє представництво у владних органах.

Варто зауважити, що на сьогоднішній день не має універсальної моделі проведення виборчої кампанії, яка могла б використовуватись на всіх рівнях. Саме виборча система визначає характер кампанії і набір виборчих технологій.

Виборча система – це сукупність правил і законів, що забезпечують певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних, представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів, вираження волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визначення результатів виборів легітимними. Виборча система є одним з центральних та ключових елементів виборчого права. Саме від неї залежить формат проведення виборів, а також їх результат [4].

Тобто, виборча система – це спосіб визначення результатів виборів, від якого залежить порядок поділу депутатських мандатів і сам механізм організації виборів. У правовому контексті виборчу систему розглядають, як сукупність визначених виборчим законодавством механізмів і процедур, пов'язаних з формуванням органів влади.

Як відомо, вирізняються три основні типи виборчих систем, варіації яких держави світу розвивають на свій розсуд і в рамках яких використовується різний набір виборчих технологій. Але ми проаналізуємо основні види, а саме – мажоритарна, пропорційна і так звана змішана виборча системи.

Перш ніж перейти до розгляд основних виборчих технологій, які використовуються при тому чи іншому виді виборчої системи, необхідно розглянути основні особливості останніх.

Найбільш старою та звичною для багатьох громадян є мажоритарна виборча система, в рамках якої перемагає той кандидат (або кандидати), який отримав (або отримали) встановлену законом

більшість голосів виборців. В рамках данної системи перемогу на виборах отримує той кандидат, який отримав відносно більшість голосів виборців, тобто більше чим будь-який його суперник.

Наступною йде пропорційна виборча система, відповідно до якої депутатські мандати розподіляються між списками кандидатів пропорційно до кількості голосів, які отримав кожний з цих списків. Ця система передбачає той факт, що виборець голосує не за конкретну особу, а за конкретну партію, яка надає свій список кандидатів.

І змішана виборча система – це виборча система, що є комбінацією мажоритарної та пропорційної виборчих систем. На практиці відомо декілька різновидів змішаної виборчої системи. Найбільш поширеним є лінійне змішування, за яким одна частина парламенту обирається за мажоритарним, а інша за пропорційним принципом.

На сьогоднішній день слід зазначити, що як мажоритарна, так і пропорційна виборчі системи мають певні недоліки. Так, мажоритарна система – досить результативна і проста у застосуванні, але вона сприяє неадекватному відображенню у складі представницького органу політичного спектра суспільства та призводить до втрати великої кількості голосів, а це має наслідком послаблення представництва в парламенті чи іншому виборчому органі. Пропорційна система теж має істотні недоліки. Ця система вимагає сталої багатопартійності, яка характеризувалася би досить чіткою поляризацією політичних сил, що дозволяє після виборів сформувати стабільну парламентську більшість.

Дослідники часто вважають, що виборчі системи повинні відповідати суспільним і політичним реаліям країни. Але, як показує досвід української дійсності, тип виборчої системи обирається діючою владою лише з огляду на власні рейтинги. Тобто, обирається той тип виборчої системи, де можна набрати найбільшу кількість голосів.

В рамках мажоритарної виборчої системи акцент всієї кампанії зосереджується саме на особі політика, тому що в день голосування виборець буде голосувати не за партію, а за конкретного політика. Тобто, повна орієнтація виборчих технологій на формування бренду політика (гарний господар, добрий сім'янин, ефектний керівник).

В рамках мажоритарної системи політику відстоювати наратив того, що він не асоціюється з партією і повністю зосереджується на побудові власного бренду. Сам бренд повинен будуватись на категоричності в порівнянні з опонентами. Пересічний український виборець майже завжди критикує діючу владу і вважає, що кожний новий політик принесе позитивні для нього зміни.

Досить часто, на мажоритарних виборчих округах застосовується технологія «двійника», яка полягає саме в тому, що на виборах висувається і реєструється кандидат, прізвище, ім'я та по батькові, посада, місце роботи та інші дані якого майже повністю збігаються з даними того кандидата, проти якого висувається двійник. Іноді «основному» кандидату протистоять 3–4 особи з однаковими прізвищами [2]. Головна мета данної технології – відтягування голосів у опонента.

Незважаючи на те, що виборча технологія «двійник» є досить складною і фінансово затратною, ця технологія поширюється, набирає обертів і навіть модифікується.

Однією з головних проблем мажоритарної системи є переманювання політиків до партій після їх обрання. Досить часто політичні партії через низький рівень довіри на національному рівні мотивують політиків-самовисуванців обраних на мажоритарних округах, вступати до лав тієї чи іншої партії.

У той самий час, говорячи про пропорційну виборчу систему, то вона може слугувати і слугує гарантом того, що депутатами від певних округів можуть стати особи, які жодного дня не проживали в тій місцевості і лише після виборів дізналися про її існування.

Головною проблемою українського суспільства є деградація партійного будівництва та криза політичної свідомості, коли виборці не звикли голосувати за партії. На відміну від Європи, де виборці знають політичні партії, їх статут, мету, завдання, гасла та ін., український виборець знає лише гасла партія або окремих політиків, які представляють ту чи іншу партію. Ідучи на вибори пересічний виборець в Україні знає, окрім лідера, не більше трьох – шести осіб списку тої політичної сили, за яку має намір віддати свій голос. Реалії партійного будівництва України до 2014 року – це коли партія будується навколо конкретного політичного діяча, а не навколо мети, завдань та ідей партії.

В рамках пропорційної системи виборчі технології зосереджуються на понятті партійний бренд. Партійний бренд можна розглядати як засіб для виділення з юрби для якоїсь партії, з однієї сторони, що досягається за допомогою різноманітних психологічних ефектів, виражених у конкретних учинках і справах, і, з другої – психологічному позитивному сприйнятті діяльності даної партії на довгі роки у підсвідомості пересічної людини, у даному випадку – виборця.

Створення партійного бренда передбачає комплекс таких послідовних заходів:

- розробка назви партії (в тому числі й ефективної аббревіатури);
- вибір альтернативних назв для партійного бренда;
- створення статуту і програми партії;
- формування партійних девізів;
- конструювання іміджу партії;
- розробка дизайну партійної емблематики;
- визначення партійних бренд персон;
- дизайн рекламних матеріалів [1].

Окрім наявності сильного бренда надзвичайно важливе значення має його подача: правильна, точна, пряма. Нерідко потрібно презентувати бренд, аналогії якого людям вже набридли та не викликають ніяких емоцій. Слід враховувати, що зазвичай спочатку громадяни налаштовані байдуже. Сформувані позитивне відношення до бренду надзвичайно важко, особливо, в умовах низького рівня політичної свідомості.

Політична кампанія в даному випадку порівнюєма ринком, де продавці знаходять покупців за допомогою реклами, а це вимагає презентації «товарів» (кандидатів на владні посади) або варіантів вирішення суспільно значущих проблем у вигляді символів, які позитивно сприймаються електоратом.

Досить часто для перемоги на виборах в рамках пропорційної системи пануюча політична партія застосовує технологію адміністративного ресурсу.

Наявність чи відсутність застосування цієї технології є одним з головних індикаторів ступеня демократичності України. Хоча поняття «адміністративний ресурс» з'явилося нещодавно, наявність владних важелів у руках однієї партії та неприпустимість обговорення й у результаті неухильне виконання було відоме ще за СРСР. Ці командно-адміністративні традиції та принципи успадкувала, дещо в сучасному вигляді, українська система організації влади.

Говорячи про змішану виборчу систему, варто зазначити, що її в рамках використовуються технології як мажоритарної, так і пропорційної виборчої системи, що звісно ж, ускладнює її.

Досвід України у проведенні виборів за змішаною системою показав, що ця система сприяє провладним партіям, які за рахунок зловживання адміністративним ресурсом в одномандатних округах можуть отримати значно більше місць в парламенті, ніж отримали б, якби вибори проводились за пропорційною системою з голосуванням у єдиному загальнодержавному окрузі за закриті партійні списки.

Олексій Новиков відзначає, що змішана (пропорційно- мажоритарна) система не відповідає сучасному розвитку політичної системи в Україні і має багато недоліків, а тому потребує негайного реформування. Думка автора дуже доречна, тому що пропорційна виборча система надасть можливість усунути ряд недоліків змішаної виборчої системи та призведе до таких позитивних змін:

- мінімізує вплив корупційних схем та зменшить шанси проведення до ВРУ непрофесійних кандидатів;
- зросте загальна зацікавленість виборців до виборчого процесу та кандидатів;
- зросте конкуренція між політиками в самій партії, кожний кандидат змушений буде працювати на зацікавленість виборців до своєї кандидатури [3].

Зрозуміло, кожна виборча система має як свої переваги, так і недоліки. Спільним для всіх виборчих систем є підкуп голосів чи побудова «сіток», яка дозволяла у найбільш короткий термін гарантувати необхідний результат на виборах.

Сітка – спосіб скуповування голосів виборців за допомогою створення розгалуженої мережі агітаторів, завдання яких за допомогою гречки або інших «стимулів» переконати якнайбільше людей проголосувати за потрібного кандидата. Як правило, сітка створюється з пенсіонерів та незаможних виборців, а також з тих, хто вже неодноразово продавав свої голоси на виборах і готовий зробити це ще раз.

Деякі дослідники вважають, що використання «чорних» (незаконних) і «сірих» (аморальних) виборчих технологій – це хвороба «перехідного періоду», яка зникне у процесі подальшого становлення демократії та громадянського суспільства. У країнах західних демократій на шляху таких технологій ставали більш-менш стійкі законодавчі норми та моральні принципи, єдині правила електоральної боротьби для влади та опозиції, наявність публічних майданчиків для вираження альтернативних думок та програм. Відсутність усіх цих факторів у сучасній Україні обмежує

перспективи демократизації як виборчого, так і політичного процесу загалом. Вибори, які не супроводжуються народженням нових ідей, не здатні призвести до оновлення еліти, перетворюються на чисту боротьбу технологій.

Вибори останніх років показують, що найбільший вплив на виборчу кампанію має не стільки вид виборчої системи, а нові тенденції та використання медіатехнологій.

За слушним визначенням Л. Іванова, «Політика нині здійснюється в PR-агентствах, в телестудіях і на концертних майданчиках. Власне, управління та політика наприкінці XX ст. розійшлися так само, як розійшлися виробництво і економіка. Наслідком цього стає зміна характеру політичного режиму – масової демократії» [2].

Досвід американських та європейських політичних Фейсбук кампаній показує, що головне правильно вибрати аудиторію та таргетувати на неї ті меседжі, які підходять саме їй. «Килимове бомбардування» Фейсбук рекламою робить політика впізнаваним в мережі, і дуже часто лайки конвертуються в голоси.

Таким чином, розглядаючи і порівнюючи виборчі системи, не можна визначити, яка з них найкраща. Будь-яке представництво не відображає повною мірою реального стану інтересів і уподобань у суспільстві в усіх деталях. Жодна виборча модель не є досконалою, усі вони можуть більше або менше відповідати потребам сьогодишнього часу, але вивчення та аналіз виборчих систем європейських країн є корисним при реформуванні виборчого законодавства України.

Висновки. Таким чином, розглядаючи і порівнюючи виборчі системи, можна визначити, що саме тип виборчої системи визначає то, як буде проходити виборча кампанія і який набір виборчих технологій буде застосовуватись.

Якщо говорити про визначення типів різних виборчих систем, то мажоритарна виборча система – це виборча система, завдяки якій перемагає той кандидат чи кандидати, який отримав чи отримали встановлену законом більшість голосів виборців. Пропорційна виборча система – це виборча система, відповідно до якої депутатські мандати розподіляються між списками кандидатів пропорційно до кількості голосів, які отримав кожний з цих списків. І змішана виборча система – це система, що є комбінацією мажоритарної та пропорційної виборчих систем.

Для мажоритарної виборчої системи, характерне застосування виборчих технологій, які акцентують увагу всієї кампанії на особі політика. Наприклад, для відтягування голосів у опонента практикують використання технологій двійників.

У той самий час для пропорційної виборчої системи характерно використання технологій популяризації бренду партії та побудови виборчих сіток, для досягнення найкращого результату.

Змішана виборча система поєднує в особі використання всіх типів виборчих технологій, що ускладнює її та робить її більш фінансово затратною.

Жодна виборча модель не є досконалою, усі вони можуть більше або менше відповідати потребам сьогодишнього часу, але вивчення та аналіз виборчих систем європейських країн є корисним при реформуванні виборчого законодавства України.

Варто зауважити, що нові технології зіткнулися з традиційними практиками, що склалися десятиліттями, і результати останніх виборів показали, що нові технології ефективніше, ніж старі методи використання адміністративного ресурсу. Вибори більше ніколи не будуть такими, як раніше, все змінилося, і хто відстане від цих змін – ризикує залишити політичний Олімп. Медіатизація вже змінила інституційне спілкування та структуру взаємовідносин між виборцями та політичними партіями і повністю невілювала вплив виборчої системи на правила передвиборчої гри.

Основне завдання української держави, державного управління на сучасному етапі полягає у тому, щоб забезпечити суспільну довіру до результатів виборів, як з боку своїх громадян, усіх учасників виборчого процесу, так і з боку міжнародної спільноти, через механізми активного залучення їх до виборчого процесу на всіх етапах.

Бібліографічний список:

1. Бабенко К. А. Конституційно-правове регулювання і розвиток виборчого права України. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/439-konstitutsijno-pravove-regulyuvannya-i-rozvitok-viborchogo-prava-ukrajini.html>.
2. Іванов Д. Віртуалізація общества. URL: http://lib.ru/POLITOLOG/ivanov_d_v.txt
3. Новиков О. В. Пропорційна система відкритих списків в Україні – перспектива чи реальність? *Молодий вчений*. 2017. №11 (51). С. 958-962.
4. Нестерович В.Ф. Поняття виборчої системи та її основні розуміння в конституційному праві. *Публічне право*. 2019. № 1. С. 17-19.

References:

1. Babenko K. A. Konstitutsiino-pravove reguluvannya i rozvitok viborchogo prava Ukraïni. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/439-konstitutsijno-pravove-reguluvannya-i-rozvitok-viborchogo-prava-ukrajini.html>.
2. Ivanov D. Virtualizatsiya obshchestva. URL: http://lib.ru/POLITOLOG/ivanov_d_v.txt
3. Novikov O. V. Proportsiina sistema vidkritikh spiskiv v Ukraïni – perspektiva chi real'nist'? *Molodii vchenii*. 2017. No11 (51). S. 958-962.
4. Nesterovich V.F. Ponyattya viborchoï sistemi ta її osnovni rozuminnya v konstitutsiinomu pravi. *Publichne pravo*. 2019. № 1. S. 17-19.

Bakhmetyev A. E. Features of election campaigns in different electoral systems

The article considers the specifics of conducting election campaigns in majority, mixed and proportional electoral systems. It is substantiated that the type of electoral system determines the nature of the election campaign and allows to determine the main types of electoral technologies used to win. Concepts such as "electoral system", "majority electoral system", "proportional electoral system", "mixed electoral system", "political brand", "party brand" have been studied. The focus is on the fact that the notion of elections is not limited to the act of voting, it is a much broader notion that takes place within an election campaign, the nature of which is determined by the type of electoral system already exercised. It is focused on the fact that in the majority electoral system it is important to focus on building a brand of politics, and in the proportional electoral system – the brand of the party. It is determined that all election campaigns, depending on the type of electoral system, were radically different from all previous election campaigns conducted in Ukraine: new channels of communication, new election technologies and means of manipulation. However, despite the availability of media technology, politicians continue to use outdated manipulative technologies. It is substantiated that the pro-government political force chooses one or another type of electoral system, given the possibility of obtaining the largest number of votes. Electoral technologies such as "administrative resource", "double" and "election grids" have been studied. It is shown that the process of virtualization has formed not only new forms of organization of public communication and analytics in politics, but also led to a radical change in the organization and conduct of elections. It is shown that there are universal electoral technologies that are used in any electoral system. It is concluded that media technologies are becoming more important today during election campaigns.

Keywords: political technologies, political communication, electoral system, majority system, proportional system, mixed system, political consciousness, public opinion, electoral strategy.

DOI 10.31558/2519-2949.2021.4.2

УДК 35.08:323.39(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3922-0671>**Білозерова Я. В., Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова**

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ В МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті представлені та осмислюються такі поняття, як інтелігенція, інтелектуали та еліта. В роботі розкривається близькість і взаємозалежність даних понять та визначаються межі їх застосування. Визначено, що представники даних елітарних груп виступають в якості трансляторів вищих культурних норм та цінностей. А це є необхідним для подальшого розвитку та зростання культурного рівня українського суспільства та його прогресу. Визначено, що інтелектуальні еліти є важливим елементом суспільного життя та виконують цілу низку функцій: систематичного впровадження інновацій, критики та селекції культурних здобутків, збереження традицій.

В статті, відповідно до проблеми дослідження, проведений аналіз вітчизняних та зарубіжних публікацій, який показав, що більшість українських напрацювань виконані в аспекті рецепції зарубіжних теорій еліт, що вже склалися. Екстраполяція методології дослідницького поля інтелектуальної еліти виявила її важливу, але однобоку дослідницьку спрямованість, оскільки об'єкт дослідження виявляється розмитий за своїми соціально-економічними параметрами навіть у своєму статичному, позаісторичному стані. В статті показано, що феномен інтелектуальної еліти є набагато складнішим та багатограннішим, ніж уявлення про політичну чи економічну еліти, і тому не може бути повною мірою розкрито в рамках лише однієї лише наукової дисципліни або однієї наукової парадигми.

Визначено, що в аспекті модернізації суспільства головною виступає ідея про необхідність формування вищого інтелектуального прошарку, який би визначав суспільну динаміку та став би тією референтною групою, на чії цінності орієнтувалося суспільство. Це можуть бути або носії традицій, що скріплюють, стабілізують суспільство, або, в інших соціальних ситуаціях це найбільш активні, пасіонарні елементи населення, які є інноваційними групами.

Ключові слова: еліта, інтелігенція, знання, освіта, політика, політичний процес, модернізація, інтелектуали, суспільство, влада.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Динаміка світової політичної спільноти, яка постійно змінюється, вимагає підвищеної уваги до інтелектуальної еліти. Перехід до інформаційної епохи тягне за собою зміни у пріоритетах свідомості та вимагає від своїх сучасників нового типу мислення. XX сторіччя характеризувалося так званім «повстанням мас», але зараз ми спостерігаємо наступний етап, який характеризується активним розвитком інформаційних технологій, що говорить про перехід на новий рівень панування інтелектуальної еліти.

Дослідження теми інтелектуальної еліти України є актуальним напрямком оскільки перед нашою країною стоїть завдання подальшої модернізації суспільства, насамперед модернізації інститутів, цінностей, культури. «Базові межі сучасних суспільств безпосередньо пов'язані зі зміною ролі інтелектуальної праці у всіх сферах життєдіяльності суспільства, актуалізацією знанневих та інтелектуальних ресурсів у соціальних процесах, виходом на перший план тих соціальних груп, які максимально продукують дані ресурси і забезпечують стабільний прогрес суспільства. Саме тому важливою вбачається роль інтелектуальної еліти у цих процесах» [2]. Отже, потрібна еліта, яка володіє відповідними якостями, яка здатна підтримати платформу щодо основних національних цінностей і цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час існує величезна кількість досліджень, дискусій та напрямів аналізу, що примикають до проблеми інтелектуальної еліти. Ця проблема проаналізована в різнопланових аспектах, зокрема, це дослідження в рамках культурології, політології, соціології, історії, антропології, філософії тощо. Теоретичний аспект проблеми

пов'язаний з тим, що в науках, які вивчають еліти домінують соціологічні аспекти аналізу, а об'єктом вивчення виступають переважно політичні та економічні еліти. Найменше вивчена саме інтелектуальна еліта та практично відсутні її дослідження з позицій політології. На політичному рівні не відпрацьовано категоріальний апарат. Це стосується співвідношення таких понять, як інтелектуальна еліта, духовна, інтелектуальна та елітарна, раціональна та інтелектуальна, не інтелектуальна та інш. Відсутній науковий інструментарій та визначені об'єктивні критерії, які б дозволяли віднести конкретну людину до інтелектуальної еліти суспільства.

Метою статті є: визначення ролі інтелектуальної еліти в модернізації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Термін «інтелектуальна еліта» досить часто зустрічається в сучасній науковій літературі. Дане словосполучення також увійшло до звичайного життя. Однак далеко не завжди цей термін використовується з належним ступенем рефлексії. У більшості випадків він слугує лише синонімом до таких понять: високоосвіченість, висококультурність, інтелігенція. Це говорить про нагальність звернення по аналізу ролі та функцій інтелектуальної еліти в політичному процесі, зокрема, в модернізаційному.

В науці цей термін має безліч трактувань. Першим історичним та філософським феноменом інтелектуальної еліти можна назвати Клуб Мудреців. Інтелектуальну еліту як особливу групу вперше виділяє Платон. У Платона людське пізнання поділяється на знання та думку. Знання доступне інтелекту філософів, а думка – інтелекту натовпу. Отже, інтелектуальна еліта – це є охоронець та носій вищого знання [5, с. 14].

З точки зору Л. Бодена та Х. Ортегі-і-Гассета до еліти належать люди, які мають інтелектуальну або моральну перевагу над масою (без урахування статусу). Ортега-і-Гассет відносить до еліти осіб з винятковими інтелектуальними здібностями та найвищим почуттям відповідальності [4]. До цієї точки зору близька меритократична концепція. Її автори Белл та Янг виходять з того, що справжня еліта – це не лише ті, хто за народженням або випадком виявився нагорі суспільства. Це й еліта нагород, еліта інтелекту, освіченості, інтелектуальної та моральної переваги, ерудиції, творчого потенціалу. Термін меритократія введено у науковий обіг М.Янгом у 1958 році. Таким тип суспільства характеризується тим, що в ньому людина піднімається нагору завдяки власним старанням та здібностям. На вершині державної організації знаходяться найбільш розумні та ділові люди – еліта. Дистрибутивні відносини у цьому суспільстві, природно, втілюють у собі принципи «меритократичної справедливості» [6, с. 214].

На мою думку, інтелектуальна еліта є такою частиною суспільства, яка виробляє раціональність в усіх галузях діяльності. Якщо люди визнають раціональне мислення як деяку базову основу своїх дій, тобто, вони схильні до впливу інтелектуальної еліти. До інтелектуальної еліти відносяться люди, які мають такі характеристики: особисті інтелектуальні досягнення в будь-якій галузі; мають відповідальність за запропоновані рішення; володіють фінансовою незалежністю; вони є орієнтиром національних інтересів. І сааме головне, – до інтелектуальної еліти належать люди, які відкривають сенси буття майбутнього та справжнього для решти суспільства. При цьому, слід зазначити, що до інтелектуальної еліти належить група людей, чий досягнення визнаються суспільством і чий спосіб життя, ідеали та цінності є або еталонними, або високоповажними у суспільстві.

Слід визначити функції інтелектуалів у сучасному суспільстві: систематична інновація; критику та відбір найважливішого та цінного; зберігання та ретрансляція всього того, що становить інтелектуальний ресурс суспільства. Тих, хто демонструє найвищі досягнення у цих функціональних видах інтелектуальної діяльності можна визначати як інтелектуальну еліту.

Таким чином, можна сказати, що головною виступає ідея про необхідність вищого інтелектуального прошарку, який визначає суспільну динаміку та є тією референтною групою, на чій цінності орієнтується суспільство. Це або носії традицій, що скріплюють, стабілізують суспільство, або, в інших соціальних ситуаціях це найбільш активні, пасіонарні елементи населення, які є інноваційними групами.

Головна проблема інтелектуальної еліти в тому, що її важко ідентифікувати, оскільки багато її представників знаходяться у складі інших типів еліт і це накладає певний відбиток на загальний перелік критеріїв та оцінок інтелектуальної еліти. Слід зазначити, що загалом інтелектуальна еліта характеризується різноякісним, різнорідним складом.

Можна поділити інтелектуальну еліту на такі групи: інтелектуали, які осмислюють, рефлексують і пояснюють соціальні, політичні та економічні проблеми, події, процеси, які відбуваються в суспільстві. До них відносяться вчені, політики, журналісти та інші професіонали. Саме вони впливають на суспільство, на масову свідомість тощо; професіонали-науковці, які своїми науковими

дослідженнями та розробками реально сприяють науково-технічному прогресу, підтримці світового престижу країни. Вони здійснюють внесок до розвитку промисловості та економіки країни; професіонали з високим рівнем компетентності, досвідом та практичним мисленням, здатністю до прийняття рішень в умовах невизначеності та швидких змін. Це управлінці різного рівня та профілю. І саме від їх інтелектуальних здібностей залежить успішність діяльності організацій, підприємств, ініціатив. Це люди, які володіють не лише науковими знаннями, а й практичним соціальним мисленням, яке іноді ототожнюється з організаторськими здібностями; діячі системи освіти, освітяни, які вирощують інтелектуальний потенціал наступного покоління; експерти, що виконують функцію професійної, соціальної та іншої оцінки шляхом участі у різних організаціях. Саме на інтелектуальний потенціал робить акцент С.Манів, який представляє дану категорію як «систему пізнавальних (розумових) здібностей індивіда, яка виявляється через – активне творче мислення; здатності швидко і легко набувати нові знання і вміння та спроможність людини: творити, нагромаджувати і використовувати, через призму високої духовності, знання, проекти, ідеї, інтелектуальну власність для свого (і не лише свого) розвитку – соціально-економічного, науково-технічного, духовно-культурного, морально-правового тощо» [3, с. 55].

Як визначає Н.Аверянова: «культурність, чесність, професіоналізм і патріотизм – обов'язкові якості, що повинні стати невід'ємною складовою української еліти. Формування еліти – це систематичний процес, методологічною базою якого постають демократичні цінності та національна єдність. Українська еліта (інтелектуальна, політична, економічна) найперше має бути національною елітою, тобто, окрім професійної компетентності та високих моральних якостей, вона повинна бути носієм національної ідеї, вкоріненою в українську культуру. Цим національна еліта відрізняється від бюрократично-номенклатурної верстви. Лише національно свідомо еліта може забезпечити високий рівень економічного і соціального розвитку країни, реалізувати демократичні цінності» [1, с. 43].

Можна визначити, що інтелектуальній еліті іманентно властива різноманітність, в ній не може бути єдності. Інтелектуальна еліта персонально може перетинатися з іншими елітними групами, наприклад, з політичною чиправлячою елітами, але кожна з них має свої функції. Функції інтелектуальної еліти – це виробництво та поширення знань та ідей, формування інтелектуального потенціалу суспільства, інформування його про події та допомогу в них оцінки.

Також слід зазначити своєрідну роль інтелектуальної еліти. В сутності, вона лишена влади і не має у своєму розпорядженні жодних реальних ресурсів її здійснення. На відміну від бізнес еліти вона позбавлена ресурсів у вигляді коштів, не має знарядь насильства, як правляча політична еліта та бюрократія. Але її вплив ґрунтується на інформації, ідеях та оцінках, які вона продукує та поширює. Інтелектуальна еліта живить своїми продуктами і владу, і бізнес, і суспільство, формуючи його настрої та свідомість, ідеологію, соціальні інститути та цінності. Тому, враховуючи особливу роль інтелектуальної еліти, слід звернути увагу на можливість створення альянсу еліт, який би включав політичну, економічну та інтелектуальну еліти. Цей альянс надав би реальну допомогу у вирішенні проблем, пов'язаних з територіальним та державним розвитком.

Критерії інтелектуальної еліти можна представити наступним чином:

1. Еліта – поняття соціальне, що включає в себе провідну роль, що визначається даним терміном соціальної групи у функціонуванні та розвитку товариства. Тому приналежність до інтелектуальної еліти визначається участю індивіда у прокладанні магістральних шляхів культурно-інтелектуального розвитку суспільства, у створенні чи оформленні нових етико-поведінкових моделей, наукових поглядів, систем і т. д. Цей критерій допомагає відрізнити представників інтелектуальної еліти від маргіналів, що вважають себе інтелектуалами, але які не внесли ніякого суттєвого внеску у створення духовно-інтелектуального вигляду своєї чи наступної епохи; та від інтелігенції, тобто від досить широкого прошарку звичайних працівників розумової праці. Також важливо звертати увагу на те, чи сприймається та чи інша людина саме як інтелектуал, як в такому аспекті.

2. Існування інтелектуальної еліти протягом тривалого часу асоціюється саме з інтелектуальною традицією, отже, без наступності у сфері високої освіти. Відповідно до цього важливого фактора, людина стає представником інтелектуальної еліти завдяки її причетності до вищої освіти за рівнем тої чи іншої епохи.

3. Інтелектуальному життю суспільства властива не тільки інтелектуальна традиція, а й інтенсивна інтелектуальна творчість. Представники інтелектуальної еліти, крім освіти, ерудиції та начитаності повинні мати також здатність до творчості, вміти використовувати свої знання для вироблення оригінального та нового у сфері розумової діяльності.

4. Для справжнього інтелектуала розумова праця та інтелектуальна творчість є способом життя, екзистенційним потягом до пошуку вічних істин.

Роки, які Україна знаходилася у складі Радянського Союзу завдали нам великої шкоди масовим чищенням інтелігенції, управлінської еліти країни, військових. В Україні елітний прошарок було знищено практично повністю. Старий механізм відтворення еліти був зламаний, а натомість сформований новий, з дуже специфічними критеріями та ознаками. Кадри для поповнення політичної та інтелектуальної еліти України, як і всюди в Радянському Союзі, рекрутувалися переважно із соціальних верств робітників і селян. Підбір кадрів відбувався безперервно – виконувалося одна з основних умов радянської кадрової системи: відсутність наступності у процесі формування еліт.

Особливо це стосувалося політичної еліти. Кожен наступний шар формувалася практично заново. У той же час, діти представників колишньої політичної еліти мали шанс перейти в еліту інтелектуальну. Проте значення інтелектуальної еліти для інтересів системи загалом було мінімальним. Вона представлялася як марний придаток, що особливо було притаманно союзним республікам.

Після розпаду Радянського Союзу питання природного відтворення еліти стало першочерговим завданням для нових держав з політичною та соціальною структурою організації суспільства. Це навіть важливіше, ніж мати багаті природні ресурси. Тому дуже чітко треба уявляти, як відбувався процес формування еліт в країнах, що пройшли у своєму розвитку схожий шлях.

Зараз ми всюди чуємо про європейський розвиток, європейську освіту, рівень культури і вважаємо себе представниками саме європейського напрямку формування інтелектуальної еліти. Але, слід враховувати, що в Україні прошарок освічених людей, які могли зіграти для України важливу роль, був практично знищений, якщо не фізично, то морально – так. Тим самим сталася перерва в процесі переходу між традиційною елітою українського суспільства та європейсько-освіченою її частиною. Тим не менш, ми все ж таки маємо досить розвинену інтелектуальну еліту. На думку Н. Авер'янової, «викликає занепокоєння те, що ми маємо слабо представлений прошарок інтелектуальної еліти у верхівці українського суспільства, адже саме інтелектуальна еліта формує інтелектуальний і духовний потенціал нації. Інтелектуальну еліту визначає не кількість академіків, докторів, кандидатів наук, заслужених діячів культури й мистецтв, а їхні реальні розумові та креативні здібності, ефект їхнього розуму й творчості у всіх сферах суспільного життя. Інтелектуальна еліта має забезпечувати вплив розуму та духовності як самостійних сил, що визначають соціальні дії. Вирішальне значення щодо формування інтелектуальної еліти має система освіти» [1, с. 41].

Висновки. З урахуванням досвіду минулого сьогодні стає особливо важливим не допустити елітоциду, тобто відбраковування людей вольових, самостійних, талановитих, совісних, які мають високий інтелектуалітет. Інтелектуальна еліта повинна регулярно поповнюватися найкращими представниками суспільства, їй потрібне оновлення, попередження накопичення баласту. А для цього повинен справно працювати механізм соціального ліфту, головна функція якого – це підвищення якості інтелектуальної еліти, введення до неї найкращих громадян, самих обдарованих, наділених громадським темпераментом. Якщо ця функція виконується погано, це означає, що еліта та суспільство з часом почнуть деградувати.

Однією з проблем щодо створення сучасної української інтелектуальної еліти є, насамперед, низький матеріальний рівень, який примушує демократичну еліту працювати в кількох місцях або зовсім йти в бізнес, що веде до її депрофесіоналізації, до вимивання і деградації свідомої частини суспільства, що мислить, і тим самим – до відкату назад всього суспільства. На мою думку, сьогодні слід більше уваги приділяти науковим гуманітарним проектам, які мають велику суспільну значущість. Це дозволить еліті сконцентруватися на своїй основній справі, слід поєднати науку з публічною політикою, із суспільно важливими проблемами демократизації, прав людини тощо. Необхідним є створення мережі спеціалізованих незалежних аналітичних інформаційних структур (будь-яких «мозкових центрів»). І головне, необхідним є створення можливостей ефективного впливу цієї духовної еліти на формування суспільної думки та свідомості.

При цьому, слід зазначити, що якою б сильною та розвинутою не була інтелектуальна еліта, все ж таки, сама по собі вона безсила реформувати суспільство без підтримки представників інших секторів, без прагматичного партнерства з представниками держави як домінуючої та основної організуючої сили реформ в нашому суспільстві. Тому, можна визначити провідну роль інтелектуальної еліти в політичній модернізації суспільства в партнерстві з політичною та економічною елітою України.

Перспективним напрямом подальшого дослідження. Підсумки даної статті відкривають новий проблемний ракурс феномену інтелектуальної еліти та є поштовхом до нових напрямів його дослідження, наприклад, аналіз в системі плюралізму еліт та в соціокультурному просторі.

Бібліографічний список:

1. Аверьянова Н. Сучасна українська еліта: перспективи розвитку. *Українознавство*. 2011, 15, С. 41-44.
2. Кремень В. Інтелектуальна еліта в контексті людиноцентризму. *Знання України*, 2010, 1-2.
<https://znannya.org.ua/index.php/arkhiv/62-suspilstvo-arkhiv/309-intelektualna-elita-v-konteksti-lyudinotsentrizmu>
3. Манів С. Інтелектуальний потенціал: його суть та складові. *Економічна наука*, 2009, 16, С. 51-55.
4. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. К.: Основи, 1994, 420 с.
5. Платон. Собрание сочинений в 4 т. М.: Мысль, 1990. 860 с.
6. Young, M. The Rise of the Meritocracy. An Essay on Education and Equality. London : Penguin Books. 1961, 190 p.

References:

1. Averianova N. Suchasna ukrainska elita: perspektyvy rozvytku. *Ukrainoznavstvo*. 2011, 15, S. 41-44.
2. Kremen V. Intelektualna elita v konteksti liudynotsentryzmu. *Znannia Ukrainy*, 2010, 1-2.
<https://znannya.org.ua/index.php/arkhiv/62-suspilstvo-arkhiv/309-intelektualna-elita-v-konteksti-lyudinotsentrizmu>
3. Maniv C. Intelektualnyi potentsial: yoho sut ta skladovi. *Ekonomichna nauka*, 2009, 16, S. 51-55.
4. Orteha-i-Hasset Kh. Vybrani tvory. K.: Osnovy, 1994, 420 s.
5. Platon. Sobranye sochynenyi v 4 t. M.: Mysl, 1990. 860 s.
6. Young, M. The Rise of the Meritocracy. An Essay on Education and Equality. London : Penguin Books. 1961, 190 p.

Bilozero Y. The role of the intellectual elite in the modernization of Ukrainian society

The article presents and comprehends such concepts as the intelligentsia, intellectuals and the elite. The paper reveals the closeness and interdependence of these concepts and defines the limits of their application. It is determined that the representatives of these elite groups act as translators of higher cultural norms and values. And this is necessary for the further development and growth of the cultural level of Ukrainian society and its progress. It is determined that intellectual elites are an important element of public life and perform a number of functions: systematic implementation of innovations, criticism and selection of cultural achievements, preservation of tradition.

The article, in accordance with the research problem, analyzes domestic and foreign publications, which showed that most of the Ukrainian works are performed in terms of reception of foreign theories of elites that have already developed. Extrapolation of the methodology of the research field of the intellectual elite revealed its important but one-sided research orientation, as the object of study is blurred in its socio-economic parameters, even in its static, non-historical state. The article shows that the phenomenon of intellectual elite is much more complex and multifaceted than the idea of political or economic elite, and therefore can not be fully disclosed in a single scientific discipline or a single scientific paradigm.

It is determined that in the aspect of modernization of society the main idea is the need to form a higher intellectual stratum, which would determine the social dynamics and would be the reference group on whose values society focused. These can be either bearers of traditions that strengthen and stabilize society, or, in other social situations, they are the most active, passionate elements of the population, which are innovative groups.

Keywords: *elite, intelligentsia, knowledge, education, politics, political process, modernization, intellectuals, society, power.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1107-9258>

Бугайчук А. П., Волинський національний університет імені Лесі Українки

МИРНІ ЗІБРАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПАРТІЙ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено мирні зібрання як один із інструментів екологічних політичних партій та громадських організацій в контексті їх впливу на політичні процеси в Україні.

Встановлено, що специфіка організаційних особливостей, гасел та інших особливостей мирних зібрань українських екологічних партій та громадських організацій змінювалися з кінця 1980-х років та в роки незалежності. Зокрема потужним стимулом для їх активізації та проведення протестних мирних зібрань стала Чорнобильська катастрофа 1986 року. Станом на 2021 рік спектр проблем, які стають причиною та приводом для мирних зібрань, дуже широкий. Однією із найбільш актуальних стає проблема пом'якшення наслідків негативних змін клімату та адаптації до них.

В рамках дослідження не виявлено суттєвих відмінностей між специфікою використання мирних зібрань екологічними партіями та екологічними громадськими організаціями. Всі суттєві відмінності пов'язані із різним статусом цих організацій та їх відношенням до виборчого процесу. Натомість сценарії мирних зібрань протестного типу (демонстрації, марші, пікетування), а також акції позитивного спрямування (прибирання, благоустрій, садіння дерев тощо) для екологічних партій та громадських організацій в своїх характерних рисах є однаковими.

Напередодні та під час виборчих кампаній спостерігається активізація екологічних партій та громадських організацій у проведенні мирних зібрань. Їх специфіка залежить від типу виборів: під час загальнодержавних такі акції бувають як локальними, так і загальнодержавними. Під час місцевих виборів мирні зібрання мають переважно локальний характер та присвячені локальним проблемам.

Популярними типами акцій у виборчий період є акції протесту із гаслами та вимогами до влади, оскільки у переважній більшості випадків екологічні партії в Україні знаходяться в опозиції або критично оцінюють дії влади: як на центральному, так і локальному рівні. Екологічні громадські організації відповідно до свого статусу дають поради та формулюють вимоги до учасників виборів та закликають їх включити екологічні програми та зобов'язання у свої програми, зокрема у формі «екологічного порядку денного».

Ключові слова: екологічні партії, Партія Зелених України, екологічний рух, мирні зібрання, політичні процеси, виборча кампанія.

Вступ. Процес розвитку української демократії має об'ємну та різноманітну історію мирних зібрань в рамках різних кампаній, масових протестів, «майданів» та інших громадських та політичних кампаній. В цьому контексті одними із організацій, які активно використовують інструмент мирних зібрань є екологічні партії (ЕП) та громадські організації (ГО).

За останні 5 років екологічний та кліматичний рух у світі влаштовував масові марші, страйки, акції тощо. Хоча в Україні ці акції були не найбільш масовими, ЕП та екологічні ГО тут активно використовують публічні акції, марші, флешмоби тощо для досягнення своїх цілей.

Мета дослідження полягає у встановленні специфіки використання ЕП та ГО мирних зібрань, особливостей таких мирних зібрань та інформаційних кампаній, що їх супроводжують. Вона розкривається через такі завдання:

- встановити, які форми мирних зібрань (марші, акції протесту, мітинги тощо) є типовими для ЕП та ГО в Україні;
- визначити, якими були типові гасла та публічно заявлені завдання таких зібрань;
- дослідити специфіку використання мирних зібрань в рамках передвиборчих кампаній ЕП в Україні.

Аналіз попередніх публікацій показує зацікавлення окремих науковців дослідженнями екологічного руху в ретроспективі, екологічних громадських ініціатив, розвитку екологічних партій. Зокрема О. Г. Стегній провів ґрунтовний соціологічний аналіз екологічного руху в Україні. В. Г. Акоюн дослідив використання громадських ініціатив для впровадження екологічної парадигми. М. Алексієвець провела ретроспективний аналіз розвитку екологічного руху в Україні не тільки у роки незалежності, але і з часів Київської Русі. І. Г. Коваленко дослідила розвиток Партії зелених України вже за роки незалежності до 2007 року, а також методи діяльності ПЗУ.

Актуальність даного дослідження полягає у тому, що станом на 2021 рік і надалі в міру загострення проблеми зміни клімату та посилення техногенного навантаження, що призводить до негативного впливу на довкілля на території України, може зростати кількість приводів та загострюватися причини для масових мирних зібрань, в тому числі акцій протесту проти погіршення екологічної та кліматичної ситуації. Лідерами цього руху вже є ЕП та ГО, для яких суспільний запит на політичне лідерство в даному контексті може стати потужним стимулом для подальшого розвитку.

Результати дослідження

Еволюція специфіки «екологічних» мирних зібрань в Україні. Мирні зібрання були однією із важливих форм діяльності ЕП та ГО в Україні впродовж років незалежності. Ще до здобуття незалежності важливим чинником, який провокував посилення екологічного руху та в тому числі проведення мирних зібрань, стала Чорнобильська катастрофа 1986 року. Спроби влади замовчувати наслідки катастрофи та невідповідні очікуванням природоохоронних активістів заходи із ліквідації наслідків посилили екологічний компонент національно-демократичного руху в Україні. В багатьох регіонах України розпочалися перші мирні акції протесту проти атомної енергетики. Вже через два роки після трагедії – 26 квітня 1988 року в Києві відбулася демонстрація із гаслами «Геть АЕС з України», «УКК – за без'ядерну Україну», «Не хочемо мертвих зон», «АЕС – на референдум», «Промисловість, землю, воду – під екологічний контроль», «Кожному – персональний дозиметр». На цьому підґрунті також сформувалися і екологічні об'єднання нового, опозиційного характеру: «Зелений світ» та Союз «Чорнобиль» [1].

Окрім гасел, які стосувалися атомної енергетики, екологічні ГО просували закриття чи зміни у роботі інших промислових підприємств, які шкодили довкіллю, і зміни парадигми «підкорення природи», яку поширювали у СРСР на державному рівні. Як зазначає Т. Ю. Перга, «особливістю українського екологічного руху зазначеного періоду є тісний зв'язок з національним і правозахисним рухом, які були складовими більш широкого протестного руху, що охопив більшість регіонів України. Адже як політичні, так і екологічні вимоги, що висували учасники протестів і мітингів, спрямовувалися на зміну існуючого політичного режиму» [2].

Зі здобуттям незалежності в 1991 році екологічний рух отримав більше можливостей для розвитку без суттєвих репресій із боку влади. Також з'явилася необхідна законодавча база для політичного плюралізму та роботи неурядових організацій у сфері захисту довкілля. В результаті у представників екологічного руху з'являються можливості проводити мирні зібрання не тільки протестного характеру. Також у 1991 році частина активістів Всеукраїнської екологічної асоціації «Зелений світ» створили зареєстрували Партію зелених України (ПЗУ) – першу екологічну партію [3].

Л. Ковпак відзначає, що у цей час зусилля активістів екологічного руху були зосереджені на вдосконаленні регулювання питань охорони природи та запровадженні мораторію на спорудження АЕС [4]. Варто відзначити, що і станом на 2021 рік ці два напрямки залишаються одними із ключових. Водночас відрізняється частота згадування проблеми змін клімату у гаслах, програмних документах та маніфестах ЕП. Наприклад, Всеукраїнська екологічна асоціація «Зелений світ», яка була заснована однією із перших, виникла на як реакція громадянського суспільства на Чорнобильську катастрофу, тому боротьба із атомною енергетикою була ключовою тематикою. Натомість станом на 2021 рік у їх маніфестах ця проблема є лише однією із багатьох. «УЕА «Зелений світ» наголошує на цілому ряді серйозних екологічних проблем суто внутрішнього характеру, що пов'язані зі специфікою виробничої інфраструктури, нерівномірним розподілом сировинних ресурсів, специфікою географічної зональності її території. Винятковою особливістю для України є те, що екологічно гострі локальні ситуації в Придніпров'ї, Донбасі, Північному Криму, Карпатах, Поліссі, на узбережжі Чорного та Азовського морів поступово перетворюються в регіональні екологічні кризові ситуації. Україну не оминули такі небезпечні явища, як кислотні дощі, транскордонне забруднення, руйнування родючого шару ґрунтів, зміни клімату, накопичення відходів, особливо токсичних і

радіаційних, проблеми питної води, зниження природного потенціалу біологічного різноманіття», – йдеться на їх офіційному сайті [5].

Саме така політематичність гасел та тематики мирних зібрань ЕП та ГО характерна для них і на даний час. Водночас в самій системі таких організацій існує часткова спеціалізація. Наприклад, одна із двох активних станом на 2021 рік екологічних партій «Екологічна альтернатива» переважно працює в місті Києві. На місцевих виборах 2020 року вони висунули кандидатів лише тут. Більшість публічних акцій партії також відбуваються в столиці [6].

Існує і тематичне розшарування екологічних ГО на ті, що спеціалізуються на природоохоронній діяльності, на захисників прав тварин, борються зі змінами клімату, забрудненням екосистем, за якісніше та глибше сортування відходів, справедливую трансформацію «брудних» галузей промисловості тощо.

Типові форми мирних зібрань. У статті 39 Конституції України вказано, що «громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування». Із законодавства ми запозичили типологію форм таких заходів: збори, мітинги, походи і демонстрації. На практиці багато заходів складно строго віднести строго до тієї чи іншої категорії, адже з 1996 року, коли прийняли Конституцію, виникло багато інших, більш сучасних форм мирних зібрань та гібридних акцій, коли мирне зібрання є лише частиною більшої інформаційної кампанії. Тим не менш, нас цікавлять лише ті заходи, які мають свої публічні гасла та задеклароване бажання донести щось до груп інтересів, влади, бізнесу тощо. Натомість внутрішні збори партій та ГО або неопублічні заходи тут не розглядаються, адже вони не є інструментом прямого впливу на інших суб'єктів політичного процесу.

Традиційно популярними для ЕП та ГО є акції із прибирання довкілля. Такі акції дуже наочно демонструють, що вони хочуть прибрати негативні наслідки впливу людини на довкілля. Іноді із ними поєднують акції із садіння дерев чи інших форм озеленення чи благоустрою території. Наприклад, наші попередні дослідження агітації ПЗУ показують, що для них акції із садіння дерев, а також прибирання є частиною ширшого порядку денного щодо боротьби із проблемою забруднення територій ліквідації нелегальних сміттєзвалищ, збереження зелених зон у містах [7].

Тим не менш, подібні акції із прибирання і озеленення давно перестали бути в Україні суто специфічними для ЕП та ГО. Станом на 2021 рік існує навіть ініціатива Президента України (який не представляє цей ідеологічний напрямок) щодо масового заліснення територій [8]. Акції із прибирання територій зокрема підтримують і на державному рівні, хоча екологічні партії не мають представників у владі на центральному рівні. Також подібні акції часто організовують органи місцевого самоврядування [9,10].

Натомість більш специфічними для ЕП та ГО є акції протесту та марші, які переплітаються із законодавчо окресленими категоріями мітингів, походів та демонстрацій. Багато із них спричинені існуванням гострої, на думку учасників, проблеми та мають певні вимоги.

Наприклад, громадська організація UAnimals спеціалізується на боротьбі за права тварин. В рамках своєї роботи вони організовують акції для захисту прав тварин на законодавчому рівні, борються із живедерами тощо. Зокрема у 2021 році вони провели масштабний Марш за права тварин у м. Києві «з вимогою захистити тварин від жорстокості та заборонити цирки з тваринами, контактні зоопарки та дельфінарії, заборонити хутрові ферми та притравочні станції, зупинити діяльність живодерів-догхантерів, а також контролювати виконання чинних законів, які захищають тварин від жорстокості». За твердженням організаторів, у акції взяли участь «тисячі українців, підприємців, артистів, волонтерів, студентів, пенсіонерів і ветеранів». Метою загальноукраїнського маршу було спонукання Президента України, уряду та Верховної Ради України (ВРУ) до прийняття відповідного законодавства, а також ефективніше контролювати виконання чинного законодавства у природоохоронній сфері [11].

Схожу тактику використовують організатори Кліматичних маршів. Такі акції стараються проводити одночасно у різних населених пунктах у формі маршу з однієї символічної точки в іншу із певними гаслами та візуальними символами. Основну акцію проводять у Києві, де, на думку організаторів, більше шансів «достукатися» до представників влади, які приймають рішення щодо кліматичної політики в Україні. Наприклад, у 2019 році Кліматичний марш в м. Київ, за даними організаторів, зібрав понад 2000 людей. Також акції провели у 21 місті в Україні. «Марш завершився біля Офісу Президента, де активісти виголосили промови до нової української влади. Відкритий лист з шістьма кліматичними вимогами Маршу публічно підписали керівники організацій, що ініціювали Марш, та передали представникові ОП Сергію Мельнику. Услід за символічним листом, активісти

надішлють і офіційне звернення із тими ж вимогами», – відзначають у ГО «Екодія», яка була співорганізатором акції [12].

Також як реакція на забруднення чи потенційне забруднення довкілля або порушення екологічних прав відбуваються акції протесту та навіть спроби блокування роботи підприємств-забруднювачів. Так, у м. Рівне ГО «Екоклуб» з 2019 року бореться проти спорудження та роботи деревообробного підприємства, яке, на їх думку, суттєво зашкодить мешканцям прилеглих територій. В рамках цієї кампанії вони разом із активними мешканцями громади організовували акції протесту та навіть перекривали дороги з метою зупинити спорудження заводу [13].

Подібні акції використовували і політичні партії. Так, партія «Екологічна альтернатива» (ЕА) разом з іншими організаціями провела серію публічних акцій із вимогою притягнути до відповідальності людину, яку звинувачують у системному знущанні над тваринами. Оскільки справу розглядають у суді, саме майданчик перед судом став локацією для демонстрацій.

Не завжди мирні зібрання на екологічну тематику мають негативні емоційні акценти. Так, вже згадана партія ЕА у вересні 2021 року провела «екологічне свято» у мікрорайоні Биківня м. Київ. Ця локація відома зокрема тим, що довгий час мешканці борються за збереження лісу в умовах активного розширення площ багатоквартирної забудови. «Це один із заходів, який ми організували. Він неформатний. Зазвичай для екоактивістів – це стояти десь із плакатами, щось вимагати, або прибирати, або когось бити. Ми вирішили отак нестандартно із сім'ями зібратися, поспілкуватися, познайомитися», – відзначив представник партії С. Волков [14].

В результаті проведеного аналізу нам не вдалося виокремити суттєвих та системних відмінностей між тим, які мирні зібрання проводять ЕП та екологічні ГО. Відмінності між ними зумовлені лише статусом. Так, екологічним ГО не обов'язково проводити з'їзди для висунання кандидатів на виборах, інші заходи, передбачені згідно із законодавством, яке стосується політичних партій. Також у період виборів вони апелюють до кандидатів, а не пропонують свою програму дій. Натомість загадані марші, акції протесту, акції із озеленення, «екологічні свята» тощо загалом характерні для обох типів суб'єктів.

Ми виділяємо дві ключові причини цього. По-перше, в Україні політичні партії в Україні залишаються доволі слабо інституціоналізованими. Це стосується і ЕП. Наприклад, партія ЕА стала екологічною незадовго до і місцевих виборів 2020 року і до цього не працювала саме в такому форматі. «Еко партія Берези» теж виникла як проєкт створений напередодні місцевих виборів 2020 року. Частина екоактивістів стали членами цих партій суто для участі у виборах, або навіть балотувалися від них, не вступаючи у партії [15].

Специфіка мирних зібрань під час виборів. Як і більшість інших політичних партій та ГО, екологічні проводять акції на політичну тематику, в тому числі мирні зібрання перед виборами. Причому, якщо порівнювати, наприклад, президентські та парламентські вибори 2019 року із місцевими виборами 2020 року, кількість публічно висвітлених мирних зібрань ЕП та ГО була суттєво більшою [7].

Для цього є дві об'єктивні передумови. По-перше, під час президентських та парламентських виборів партії та ГО переважно ведуть загальноукраїнські кампанії щодо загальнодержавних проблем. Бувають винятки, які стосуються кандидатів у одномандатних округах чи локальних екологічних проблем, проте основний фокус тут – на масштабні проблеми. Це сприяє тому, що кількість мирних зібрань може бути меншою, проте ці заходи можуть бути масовішими, адже проблеми і гасла зазвичай стосуються масштабних проблем. Натомість під час місцевих виборів місцеві осередки партій ведуть окремі кампанії. Також загальний фокус політичних процесів також зміщується на локальні проблеми, що стимулює і проведення більшої кількості мирних зібрань у окремих громадах, де відбуваються вибори. Це може бути, наприклад, окреме сміттєзвалище, чи питання відкриття біля населеного пункту шкідливого виробництва.

Друга передумова стосується специфіки ЕП та ГО. Як вже зазначено вище, потужним стимулом для розвитку екологічного руху в Україні у перші роки незалежності та навіть у роки «перебудови» СРСР була Чорнобильська катастрофа. Станом на 2021 рік тако існують глобальні об'єднавчі тематики як зміни клімату. Проте результати нашого аналізу показують, що більшість мирних зібрань ЕП та особливо екологічних ГО стосуються локальних проблем. Це може бути закриття переповненого сміттєзвалища, зупинення знищення скверу чи вирубки лісу, притягнення до відповідальності власників конкретного підприємства-забруднювача.

Саме в контексті виборів гасла акцій протесту на екологічну тематику зміщуються в бік критики влади, якщо екологічна партія чи ГО в опозиції до неї. Наприклад, у жовтні 2020 року осередок ПЗУ у м. Дніпро провів символічну акцію «поховання природи» під стінами міської ради. Таким чином

опозиційна партія хотіла «достукатися до чиновників», які «нищать дерева, занедбали парки, річки та закривають очі на промислові викиди» [16].

У 2020 році в Новомосковській громаді Дніпропетровської області осередок ПЗУ організовував акції протесту, які прямо не стосувалися екологічної тематики. У них виникли труднощі із реєстрацією для участі у місцевих виборах, тому право балотуватися потрібно було доводити у судовому порядку. В цьому випадку акції протесту були спрямовані на окружну виборчу комісію та суд, щоб добитися права брати участь у виборах [17].

У Луцькій міській громаді Волинської області передвиборча кампанія на місцевих виборах 2020 року висуванців від «Еко партії Берези» частково була побудована на їх попередньому досвіді боротьби проти забруднення повітря у місті неприємними запахами в рамках кампанії «За чисте повітря. Луцьк» [18]. За рік до того у місті гостро постала ця проблема, тому вона була на порядку денному багатьох політичних сил. Зокрема висуванці від «Еко партії Берези» обіцяли «екоаудит міста з вирішенням проблем смороду та сміття», а також «будівництво сучасного сміттепереробного заводу». Формами мирних зібрань, які використовували в рамках кампанії «За чисте повітря. Луцьк», були мітинги, публічні зустрічі із відповідальними посадовцями, громадські рейди і патрулювання для фіксування джерел забруднення [19].

Висновки. Форми та тематика мирних зібрань ЕП та ГО еволюціонували як в міру розвитку самих організацій, так і відповідно до зміни об'єктивних обставин, зокрема гостроти різних екологічних проблем, які поставали на загальнодержавному та локальному рівнях. Потужним стимулом наприкінці 1980-х-початку 1990-х років стала Чорнобильська катастрофа. Тематикою, на яку звертають значно більше уваги станом на 2021 рік порівняно із 1990-ми роками, стали зміни клімату.

Серед типових форм мирних зібрань «протестного» типу для ЕП та ГО варто відзначити акції протесту, марші, пікетування підприємств-забруднювачів. Також типовими для них є акції з «позитивним» акцентом: садіння дерев, прибирання та озеленення територій, інший благоустрій, де буквально «очищають» довкілля від негативного впливу людини. В окремих випадках йдеться про проведення розважальних публічних заходів екологічного спрямування.

У передвиборчий період ЕП та екологічні ГО активізуються у проведенні мирних зібрань різного спрямування. Для політичних партій типовими є акції протесту проти дій влади, якщо вони знаходяться в опозиції, а також агітаційні заходи для донесення до виборців своєї програми, гасел, намірів тощо. Екологічні ГО активізуються у проведенні заходів для привернення уваги учасників виборів до екологічної тематики та свого порядку денного. Залежно від типу виборчої кампанії (вибори Президента України, ВРУ чи місцеві) змінюються акценти мирних зібрань протестного спрямування. Під час виборів Президента та ВРУ ЕП та екологічні ГО більше роблять акцент на загальноукраїнських екологічних проблемах, а під час місцевих – на локальних.

Бібліографічний список:

1. Інформаційні матеріали до річниці аварії на Чорнобильській АЕС. Матеріали Українського інституту національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-dorichnyci-avariyi-na-chornobylskiy-aes> (дата звернення: 30.09.2021).
2. Перга Т. Ю. Роль Української Гельсінської спілки в розвитку екологічного руху в Україні. Матеріали Українського інституту національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/rol-ukrayinskoyi-gelsinskoyi-spilky-v-rozvytku-ekologichnogo-ruhu-v-ukrayini> (дата звернення: 30.09.2021).
3. Історія Партії Зелених України. URL: <http://greenparty.ua/istoriya/> (дата звернення: 30.09.2021).
4. Ковпак Л. В. Екологічний рух// Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с.: іл. – URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ekologichny_rukh (дата звернення: 30.09.2021).
5. Історія Української екологічної асоціації «Зелений світ». *Офіційна сторінка асоціації*. URL: <http://www.zelenysvit.org.ua/?page=about> (дата звернення: 30.09.2021).
6. Програма партії. *Офіційний сайт партії «Екологічна альтернатива»*. URL: <https://alternative.com.ua/category/propositions/> (дата звернення: 30.09.2021).
7. Бугайчук А. П. Особливості агітації Партії Зелених України в місцевих виборах 2020 року. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Випуск 36, с. 173-182. DOI: 0.30970/PPS.2021.36.21. (дата звернення: 30.09.2021).
8. Глава держави дав старт проекту «Зелена країна», спрямованому на захист природи та довкілля в Україні. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-dav-start-proektu-zelena-krayina-spryamovanom-68865> (дата звернення: 30.09.2021).

9. Україна відзначає Міжнародний день чистих берегів: Міністр Роман Абрамовський прибирав у київському Гідропарку. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. URL: <https://mepr.gov.ua/news/38098.html> (дата звернення: 30.09.2021).
10. У Луцьку триває екологічна толока «Чисте довкілля». *Офіційний сайт Луцької міської ради*. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/u-lutsku-tryvaie-ekolohichna-toloka-chyste-dovkillia> (дата звернення: 30.09.2021).
11. Україна вийшла на Всеукраїнський марш за права тварин! *Офіційна сторінка ГО UAnimals*. URL: <https://www.facebook.com/UAnimals.official> (дата звернення: 30.09.2021).
12. Понад 2000 людей, 21 місто, 6 вимог і одна планета. Як українці вийшли на кліматичний марш. *ГО «Екодія»*. URL: <https://ecoaction.org.ua/klimatychnyj-marsh-2019.html> (дата звернення: 30.09.2021).
13. Безпечна промисловість. *Офіційна сторінка ГО «Екоclub»*. URL: https://ecoclubrivne.org/kronosran_campaign/ (дата звернення: 30.09.2021).
14. Ekoweekend у Биківні. Офіційна сторінка партії «Екологічна альтернатива». URL: <https://fb.watch/8ddgHbh-dW/> (дата звернення: 30.09.2021).
15. Работягова І. В., Мовчан У. І., Мосенцева Т. С., Крисенко О. В. «Особливості функціонування українських політичних партій як акторів українського політичного ринку». Аналітична записка. *Регіональний філіал НІСД у м. Харкові*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/osoblivosti-funkcionuvannya-ukrainskikh-politichnikh-partiy-yak-aktoriv> (дата звернення: 30.09.2021).
16. Хо́да на пам'ять довкілля Партії Зелених України м. Дніпро. *Youtube-канал Дніпропетровської ОО Партії Зелених України*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=o0D_hKFuD40 (дата звернення: 30.09.2021).
17. Звернення Новомосковської міської організації Партії Зелених України Дніпропетровської області до мешканців Новомосковська. *Офіційна сторінка «Партія Зелених України Новомосковськ»*. URL: <https://www.facebook.com/100016379520787/videos/738325993390045/> (дата звернення: 30.09.2021).
18. Передвиборча програма Волинської обласної організації Політичної партії «ЕКО ПАРТІЯ БЕРЕЗИ» до Луцької міської ради. Офіційний портал Центральної виборчої комісії України. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/showpprogp6511=95pt001f01=695pid102=878.doc> (дата звернення: 30.09.2021).
19. Ініціатива «За чисте повітря. Луцьк». URL: <https://www.facebook.com/cleanairlutsk> (дата звернення: 30.09.2021).

References:

1. Information materials on the anniversary of the Chernobyl accident. Materials of the Ukrainian Institute of National Memory. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-richnyci-avariyi-na-chornobylskiy-aes> (access date: 30.09.2021).
2. Perga T. The role of the Ukrainian Helsinki Union in the development of the environmental movement in Ukraine. Materials of the Ukrainian Institute of National Memory. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/rol-ukrayinskoyi-gelsinskoyi-spilky-v-rozvytku-ekologichnogo-ruhu-v-ukrayini> (access date: 30.09.2021).
3. History of the Green Party of Ukraine. URL: <http://greenparty.ua/istoriya/> (access date: 30.09.2021).
4. Kovpak L. Ecological movement [Electronic resource] // Encyclopedia of the History of Ukraine: Vol. 3/ Editor.: VA Smoliiy (chairman) and others. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. – К.: Pub. «Наукова думка», 2005. – 672 p. – URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ekologichny_rukh (access date: 30.09.2021).
5. History of the Ukrainian Ecological Association "Green World". Official page of the association. URL: <http://www.zelenysvit.org.ua/?page=about> (access date: 30.09.2021).
6. The party program. The official website of the party "Environmental Alternative". URL: <https://alternative.com.ua/category/propositions/> (access date: 30.09.2021).
7. Buhaichuk A. Features of the agitation of the Green Party of Ukraine in the 2020 local elections. Bulletin of Lviv University. Series philosopher-political science. 2021. Issue 36, p. 173-182. DOI: 0.30970 / PPS.2021.36.21. (access date: 30.09.2021).
8. The President launched the Green Country project aimed at protecting nature and the environment in Ukraine. Official Internet Representation of the President of Ukraine. URL: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-dav-start-proektu-zelena-krayina-spryamovanom-68865> (access date: 30.09.2021).
9. Ukraine celebrates the International Day of Clean Shores: Minister Roman Abramovsky cleaned the Kyiv Hydropark. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. URL: <https://mepr.gov.ua/news/38098.html> (access date: 30.09.2021).
10. The ecological clean-up "Clean Environment" continues in Lutsk. Official site of Lutsk City Council. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/u-lutsku-tryvaie-ekolohichna-toloka-chyste-dovkillia> (access date: 30.09.2021).
11. Ukraine took part in the All-Ukrainian March for Animal Rights! Official page of UAnimals NGO. URL: <https://www.facebook.com/UAnimals.official> (access date: 09/30/2021).

12. More than 2000 people, 21 cities, 6 requirements and one planet. How Ukrainians went on a climate march. NGO "Ecodia". URL: <https://ecoaction.org.ua/klimatychnyj-marsh-2019.html> (access date: 09/30/2021).
13. Safe industry. Official page of the NGO "Ecoclub". URL: https://ecoclubrivne.org/kronospan_campaign/ (access date: 09/30/2021).
14. Ecoweekend in Bykivnia. Official page of the party "Environmental Alternative". URL: <https://fb.watch/8ddgHbh-dW/> (access date: 09/30/2021).
15. Rabotyagova I., Movchan V., Mosentseva T., Krysenko O., "Features of the functioning of Ukrainian political parties as actors in the Ukrainian political area." Analytical note. NISS Regional Branch in Kharkiv. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/osoblivosti-funkcionuvannya-ukrainskikh-politichnikh-partiy-yak-aktoriv> (access date: 30.09.2021).
16. Walk in memory of the environment of the Green Party of Ukraine in Dnipro. Youtube channel of the Dnipro branch of the Green Party of Ukraine. URL: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=o0D_hKFuD40 (access date: 09/30/2021).
17. Address of the Novomoskovsk city organization of the Green Party of Ukraine of the Dnipropetrovsk region to the residents of Novomoskovsk. Official page of the Green Party of Ukraine Novomoskovsk. URL: <https://www.facebook.com/100016379520787/videos/738325993390045/> (access date: 30.09.2021).
18. Election program of the Volyn regional organization of the Political Party "ECO PARTY OF BERESA" to the Lutsk City Council. Official portal of the Central Election Commission of Ukraine. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/showpprogp6511=95pt001f01=695pid102=878.doc> (access date: 30.09.2021).
19. Initiative "For clean air. Lutsk". URL: <https://www.facebook.com/cleanairlutsk> (access date: 09/30/2021).

Buhaichuk A. P. Peaceful assemblies as a tool for the influence of environmental parties and NGOs on political processes in Ukraine

The article examines peaceful assemblies as one of the tools of environmental political parties and NGOs in the context of their impact on political processes in Ukraine.

It is established that the specifics of organizational aspects, slogans and other features of peaceful assemblies of Ukrainian environmental parties and NGOs have changed since the late 1980s and during the years of the independence of Ukraine. In particular, the 1986 Chernobyl disaster was a powerful stimulus for their intensification and peaceful protest rallies. As of 2021, the range of issues that are the cause and reason for peaceful assemblies is very wide. One of the most pressing is the problem of mitigating the effects of negative climate change and adapting to them.

The study does not reveal any significant differences between the specifics of the use of peaceful assemblies by environmental parties and environmental NGOs. All significant differences are related to the different status of these organizations and their connection to the electoral process. Instead, the scenarios of peaceful protest-type gatherings (demonstrations, marches, pickets), as well as positive actions (cleaning, landscaping, planting trees, etc.) for environmental parties and NGOs are identical in their characteristics.

On the eve and during the election campaigns, there is an intensification of environmental parties and NGOs in holding peaceful assemblies. Their specificity depends on the type of elections: during national elections, such actions are both local and national. During local elections, peaceful assemblies are predominantly local and address local issues.

Popular types of actions during the election period are protests with slogans and demands to the government, as in the vast majority of cases environmental parties in Ukraine are in opposition or critically evaluate actions of the government: both at the central and local levels. Environmental NGOs, in accordance with their status, provide advice and formulate requirements to election participants and encourage them to include environmental aspects and commitments in their programs, in particular in the form of an «environmental agenda».

Keywords: *environmental parties, the Green Party of Ukraine, environmental movement, peaceful assemblies, political processes, election campaign.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.4.4

УДК: 14[304+32.019.5]:316.77

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8256-7267>*Гайдаєнко П. Л., Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського*

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ ЛІДЕРА У ВИРІШЕННІ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ В КРАЇНІ

У статті проаналізовано специфіку та проблемні аспекти формування та перебігу різних кризових ситуацій та ролі особистісних якостей політичних лідерів на стратегії їх вирішення, що є досить актуальною темою досліджень у сучасній політичній науці і політичній практиці. Саме в аналізі впливу особистісних якостей політичного лідера на вирішення кризових ситуацій в країні полягають мета і відповідні завдання статті.

Було застосовано такі методи дослідження, як метод аналізу особистості політика, статистичний метод, метод функціонального порівняння, метод прийняття рішень та контент-аналізу.

З'ясовано ключові особливості кризових ситуацій, їхні види та вплив на сферу політики. Визначено основні засади політичного лідерства, якості лідера та значення рішень, що ним приймаються. На прикладі аналізу діяльності політичних лідерів двох країн у період однієї кризи, з'ясовано основні стратегії взаємодії політичних лідерів з електоратом та чинними політичними елітами та їх вплив на вихід з кризової ситуації. Обґрунтовано, що образ та особистість політичного лідера впливає не лише на сприйняття та підтримку електорату та апарату влади, а й на довготривалість цієї підтримки під впливом кризової ситуації.

Показано, що у результаті цього політичний лідер або надалі дотримується обраної стратегії, або поступається своєю стратегією і в пошуках підтримки “метушиється” та приймає низку необґрунтованих рішень, звісно і результати такої діяльності різночутно відрізняються. Це підтверджено політичними подіями в Німеччині та Греції, де дві зовсім різні особистості політичних лідерів ініціювали низку важливих політичних змін та процесів глобального значення в період кризи євро.

Підсумовано, що особистість політичного лідера є ключовим джерелом змін у країні під час кризової ситуації. Саме діяльність та рішення політичного лідера визначають стратегію виходу з кризової ситуації та подальші трансформації в країні.

Ключові слова: політична комунікація, політичне лідерство, влада, кризова ситуація, особистість лідера.

Вступ. У політичному становищі тієї чи іншої країни настає етап, що характеризується різким загостренням протиріч, збільшенням невдоволення еліт або населення політикою влади, нездатністю держави у повній мірі виконувати свої управлінські функції, виникненням гострих соціальних та політичних конфліктів. Порушення звичного ходу подій, поява нетипових для політичного порядку форм активності, як усередині політичної еліти, так і серед широких верств населення, зазвичай позначається поняттям «криза».

Серед причин кризових станів можна знайти не тільки об'єктивні економічні детермінанти або особливості впровадження державної політики, які призвели до конфлікту. Уся історія людство продемонструвала колосальний вплив лідерської особистості не тільки на виникнення криз, але і на їх подолання. Саме аспект лідерства може стати вирішальним у ситуації соціально-політичного конфлікту. Комунікація з суспільством, вплив на суб'єктів політичних відносин у часи кризи безперечно є актуальною проблемою не тільки в науковій літературі, а й в політичній практиці.

Мета та завдання. Метою статті є виявлення впливу особистісних якостей політичного лідера на вирішення кризових ситуацій в країні і визначення важливості цього впливу.

Методи дослідження. У статті було застосовано такі методи дослідження, як метод аналізу особистості політика, статистичний метод, метод функціонального порівняння, метод прийняття рішень та контент-аналізу.

Результати. Перманентне виникнення соціально-політичних криз у сучасному світі та їх помітний вплив на всі сфери життя суспільства визначають нагальну потребу осмислення їх причин, динаміки, технологій та способів врегулювання. Безумовно, соціально-політична криза має свою специфіку, що обумовлено не лише сферою його виникнення, а й вкрай мінливим характером перебігу під впливом безлічі факторів.

Систематизуючи визначення політичної кризи як явища, можна стверджувати, що це соціальний та політичний стан суспільства, при якому на основі різкого загострення соціально-політичних протиріч порушується їх стабільність, нормальне функціонування та розвиток [20]. Під поняттям «політична криза» розуміється етап у розвитку політичного об'єкта (держави, влади, конкретної політики, парламенту, режиму, політичної системи, уряду тощо), який характеризується порушенням рівноваги однієї чи кількох базових підсистем у процесі їхнього функціонування, внаслідок чого змінюється сутність об'єкта, порушується регулярність політичної взаємодії [5, с. 374].

Доцільно виділити два параметри, що відображають багатоплановість кризових процесів у політиці. По-перше, масштаб кризи: криза може охопити всю політичну інституційну систему, набути загальнонаціонального розмаху, але може обмежитися рамками окремого інституту, політичної організації, системи регіонального управління. Спрощено уявімо це у вигляді дихотомії «національне – локальне».

По-друге, кризи необхідно розрізняти з їхньої глибини, тобто, за ступенем руйнівного впливу на політичний порядок. Одні кризи можуть супроводжуватися повним руйнуванням нормативного простору політичних відносин (аномія), інші призводять до часткового розмивання політичного порядку, у якому порушення одних, найбільш одіозних нормативних обмежень, не призводить до відторгнення інших правил інституційних взаємодій (дихотомія «аномія – частковий безлад»). З'єднання цих двох дихотомій дозволяє сформулювати чотири види політичних криз [Див. детал.: 6].

Кризи-революції відрізняються розпадом всіх основних інституційних структур, що забезпечують відтворення системи політичних владних відносин та державного управління. З поглибленням кризи відбувається руйнування політичного нормативного порядку, політичні взаємодії стають хаотичними, що веде до розвалу політичної системи. Процеси, що протікають в умовах політичної аномії, відрізняються непередбачуваністю і заслуговують на спеціальний розгляд, що буде зроблено нижче.

Кризи-потрясіння є частковою тимчасовою дестабілізацією політичного інституційного порядку. Як правило, такі кризи виявляються в зростанні невдоволення політикою правлячого класу, в активізації протестних рухів всій країні, у готовності широких верств населення підтримувати вимоги опозиційних сил. Владні еліти знаходяться у невизначеному положенні, вони відчують труднощі у виборі способів регулюючого на маси. Політична система відчуває сильну внутрішню напругу, але механізми відтворення інституційних відносин ще не зруйновані, оскільки люди у своїй масі ще втратили «почуття порядку». Вони чи не готові йти напролом і будь-якою ціною добиватися задоволення своїх вимог, або усвідомлюють наслідки можливого політичного хаосу, або сподіваються на можливість вирішення виниклих проблем з допомогою законних способів на уряд. У свою чергу правляча еліта може запропонувати рішення, що стримують зростання масового невдоволення, і одночасно блокувати дії тих, хто здатний своїми діями підняти градус масових настроїв до критичного рівня.

Кризи-потрясіння відкривають можливості для оновлення системи політичної влади, але при цьому зберігають загальні принципи конституювання. Зміни носять еволюційний характер, вони дозволяють інституціоналізувати і включити в нормативний, що склався раніше, порядок нових моделей політичних взаємодій, не порушуючи саму систему, не вкладаючи їх у глибокий політичний хаос.

Кризи-руйнування відрізняються локальним характером аномічних процесів, що зачіпають окрему політичну організацію чи інституційну освіту. Знецінюються та втрачають свою регулюючу функцію норми, що визначають порядок політичних взаємодій в окремому сегменті політичної системи. Глибокі локальні кризи або завершуються руйнуванням відповідної політичної структури, або перетворюються на вогнище безнормності, аномії, що поступово розповсюджується на інші сегменти політичної системи. Перший варіант розвитку кризи вражає структур, які займають периферійне місце в політичній системі, наприклад, для низки політичних партій, громадських організацій, зникнення яких загалом для політичної системи проходить без будь-яких наслідків [12].

Якщо ж глибока криза вражає системоутворюючу політичну структуру, то в цьому випадку вона стає осередком поширення девіантної поведінки на всю політичну систему. Прикладом може бути глибока урядова криза, викликана гострими протиріччями всередині правлячого класу і вилився в нездатність кабінету міністрів виконувати свої основні функції. Оскільки уряд займає особливе місце у системі державної влади та державного управління, дезорганізація даного інституційного освіти неминуче призведе до поширення аномічних процесів протягом усього політичну систему [5, с. 374].

Кризи-обурення – це неглибокі локальні потрясіння політичної системи. Люди, котрі вступають у взаємодії з конкретного приводу, починають демонструвати моделі поведінки, які не укладаються в прийняті рамки, порушуючи правила, що склалися, й підсилюючи невизначеність, що є важливою ознакою кризового процесу. Однак напруга в функціонуванні окремих інститутів і організацій, яка виникає внаслідок цього, носить порівняно нетривалий характер і не підриває основні норми, що регулюють відповідні сегменти політичних взаємодій. Виникає урядова криза, але на відміну від аналогічної кризи-руйнування для неї характерно прагнення сторін, незважаючи на розбіжності, діяти в рамках правового поля, шукати компроміси, домовлятися про нові правила взаємодій.

Кризи-обурення – найбільш поширений вид криз, вони протікають постійно в різних сегментах політичної системи. Більше того, саме ці кризи відображають природний хід функціонування будь-якої інституції або політичної організації [12].

Зростання кризових процесів в економіці, ускладнення механізмів її функціонування, динамічні зміни виробничих технологій, загострення конкуренції, глобалізаційні та ряд інших процесів останніх десятиліть минулого століття зумовили інтерес до діяльності харизматичних лідерів і в організаційній сфері. У період політичних криз значно посилюється роль впливів лідерів громадських думок [Див., напр.: 7; 9].

Необхідність у лідерстві виникає тоді, коли ситуація, в яку через обставини, що склалися, втягнуто великі групи людей, вимагає оцінки та розгортання необхідних дій. У невеликих групах лідерство може бути неформальним та переходити від однієї особи до іншої тощо. У великих організованих групах виникає потреба в офіційному лідерстві. Для політичного лідера, який обіймає урядову посаду, займатися політикою – це не тільки професія. Відомий Макс Вебер відзначає, що кар'єра політика передбачає такі внутрішні втіхи, як відчуття влади, відчуття того, що тримаєш у руках пульс історично важливого політичного процесу. Макс Вебер виділяє три якості, вирішальні для політика: пристрасть, почуття відповідальності, спроможність внутрішньо зібрано і спокійно піддатися впливу реальностей. При цьому дослідник підкреслював, що політика – це повільне буріння твердих пластів суспільства [2, с. 142].

Суб'єктивна сторона лідерства виявляється через особистісні прояви лідера. Лідерство як різновид влади, виявляє специфіку через її спрямованість зверху до низу, а також через те, що її носієм виступає не більшість, а одна людина або група осіб [12]. Жан Блондель зазначає, що політичне лідерство – це «влада, здійснювана одним або декількома індивідами для того, щоб спонукати членів націй до дій» [14]. Лідерство як управлінський статус, соціальна позиція пов'язане із прийняттям рішень та керівною посадою. Така інтерпретація лідерства впливає зі структурно-функціонального підходу, що припускає розгляд суспільства як складної, ієрархічної організованої системи соціальних позицій і ролей. Заняття в цій системі позицій, пов'язаних з виконанням управлінських функцій (ролей), і дає людині статус лідера [10, с. 132]. Іншими словами, як відзначає Л. Даунтон, лідерство – це «становище в суспільстві, що характеризується здатністю особи, яка це становище займає, скеровувати й організовувати колективну поведінку деяких або всіх його членів» [3, с. 71]. Феномен лідерства виникає і реалізується тільки в суспільному середовищі. Феномен лідера – це визнання, виявлення, застосування природних психофізичних, розсудливо-розумових та розпорядчо-організаційних відмінностей людей. Саме ці відмінності, особливі властивості та їх застосування характеризують лідерство як вплив на інших людей [14].

Г. Атаманчук та А. Гірник серед найважливіших якостей політичного лідера визначають:

1. Природні якості: а) зовнішні дані; б) психологічний тип особистості; в) комунікативні здібності; г) рефлексивність; д) емпатійність.

2. Набуті (в процесі виховання, навчання, професійної діяльності) якості: а) моральні цінності; б) фізичне та психічне здоров'я; в) володіння навичками міжособистісного спілкування; г) життєвий досвід; д) професійна компетентність; е) рівень загальної культури; є) захоплення.

3. Соціальні характеристики: а) офіційна посада; б) походження; в) зв'язок з різними соціальними групами; г) родинний стан; д) суспільна діяльність.

4. Політичні характеристики: а) політична платформа; б) партійна символіка; в) партійна діяльність [1, с. 105].

На думку Д. Ольшанського, найважливішими рисами, на вивчення та врахування сформованості яких має звертатися увага у визначенні психологічного портрета політичного лідера, є:

1) індивідуально-особистісні риси: винятковість («ексклюзивність»), впевненість у собі та в своїй справі, сила;

2) соціальні риси: позиція «слуги суспільства», турбота про людей, добре знання їхніх проблем, прагнення поліпшити життя народу;

3) індивідуально-енергетичні риси: ентузіазм, бадьорість, оптимізм, провокування позитивних емоцій;

4) соціально-енергетичні риси: вміння впливати на людей, рішучість, енергія, воля, наполегливість;

5) соціально-моральні риси: високі моральні якості, відповідність «суспільному ідеалу».

Останнє має велике значення: адже такі набори (патерни) рис варіюються в різних країнах і на різних етапах історії. Щоправда, як стверджує Д. Ольшанський, жодного «стійкого» набору рис політичного лідера немає і не може бути в принципі [8, с. 123].

Цікавим для вивчення є досвід політичного лідерства в країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), зокрема: Польщі, Угорщині, Словаччині, Румунії і Чехії, для яких останнє десятиліття характеризується суттєвим економічним зростанням та значним підвищенням рівня життя населення [4, с. 154]. Разом з тим притаманною рисою політичного життя, усіляких політичних кампаній, парламентських і президентських виборів у цих країнах даного періоду можна назвати суттєву радикалізацію політичної діяльності. Її наслідком стало послаблення політичної ролі проєвропейських і проринкових партій, втрата ними місця у владі на користь популістських, націоналістичних чи й відверто праворадикальних партій [10, с.116]. Так, у Польщі, Угорщині, Чехії до влади прийшли політичні сили, для яких характерним є чітке прагматичне ставлення до зовнішньополітичної проблематики перш за все крізь призму національних інтересів. Як новоприйняті члени ЄС, вони наполегливо пропонують переглянути умови членства у цій спільноті держав, невтомно і сміливо ратують за посилення національної ролі кожної держави-члена ЄС в економічній, освітній, медійній сферах наддержавного європейського буття [4, с.111]. Одночасно з цим, причому незалежно від суб'єктів політичного олімпу: націонал-лібералів, ультраправих радикалів, соціалістів, в усіх країнах ЦСЄ спостерігається ще одна знакова для новітнього періоду функціонування будь-якої держави тенденція, сутністю якої стало згортання соціальних програм та скорочення витрат на соціальну сферу [11, с.221]. Необхідно зазначити, що соціально небезпечні наслідки вищезазначених тенденцій, такі як, наприклад, радикалізація політичної діяльності, спалахи ксенофобії, екстремізму тощо, по-різному обґрунтовуються науковцями та практиками. Так, одні з них переконані, що проблема полягає, з одного боку, у незрілості суспільства, з іншого – у надмірній консервативності та нездатності сформованих у результаті реалізації євроінтеграційної стратегії політичних інститутів враховувати різноманітність центрально-східноєвропейських суспільств [10]. Інші вчені пояснюють такий стан речей у країнах ЦСЄ їх елементарною втомою від безкінечності реформ [4]. Радикалізація центрально-східноєвропейської політики є наслідком та результатом невдалої спроби надмірної поспішності переходу від капіталізму до соціалізму без урахування розмаїтості та полівалентності як об'єктивних, так і суб'єктивних політичних та державно-адміністративних процесів у цих країнах [10, с.115]. За таких обставин саме на лідерів держав покладається особлива роль з врегулювання ситуації, підтримання політичної та економічної стабільності на кожному етапі проведення демократичних державних та суспільних перетворень.

У часи кризи політичні лідери розриваються між закликами до сильного керівництва та необхідністю зберігати дозвіл на діяльність серед своїх виборців. Особливо яскравим прикладом цього є скрутне становище голов європейських держав і урядів під час криз. Оскільки, крім внутрішньої напруженості між політичним лідерством і демократією, у європейській багаторівневій системі мають балансувати вимоги багатьох груп потенційних послідовників, стикаючись зі слабкими та суперечливими векторами законного лідерства. Цей внесок представляє основу, за допомогою якої можна систематично оцінювати напруженість законного європейського лідерства. Він застосовує цю структуру до двох різних політичних лідерів, які були ключовими для врегулювання кризи євро, канцлера Німеччини Ангели Меркель і прем'єр-міністра Греції Алексіса Ципраса в їхніх спробах пройти канатом між законним і рішучим керівництвом ЄС.

Ангела Меркель була канцлером Німеччини з 2005 року і лідером німецької християнсько-демократичної партії, ХДС, з 2000 року. Вона одна з двох Європейських лідерів, які пережили кризу євро. З моменту початку кризи Меркель очолювала два коаліційних уряди. Не дивлячись на кризу євро, до початку міграційної кризи осені 2015 року, позиція Меркель ніколи серйозно не піддавалася сумніву [20].

З міжнародної точки зору, це може здатися цікавим, оскільки канцлер Німеччини піддавалася різкій критиці за неспроможність забезпечити керівництво, необхідне для виведення Європи з кризи євро [16]. В якості обраного лідера економічного центру Європи, серед потенційних дослідників Меркель є німецький народ, її партія та інші члени уряду Німеччини, а також її колегія HSG в Європейській раді.

Меркель можна розглядати як законного політичного лідера німецького народу за виборчим вектором. Однак зв'язок Меркель з німецьким народом також частково корениться у векторі соціальної ідентифікації. На перший погляд, як східногерманська жінка-лідер з академічним вихованням, Меркель здається маловірогідним кандидатом на роль прототипового німця. Однак, канцлер завжди уникала змішування своєї публічної особистості з елементами особистого життя, через що середньостатистичному німцю було важко встановити з нею відносини. В той самий час вона створила навколо себе ауру нормальності. Це дає людям почуття знайомості, яке добре працює в егалітарній державі, такий як Німеччина [Див.: 14; 20]. Так, як відомо, ще в 2008 році Меркель використовувала образ скромної швабської домохазяйки, який так добре знайшов відгук у людей, що Меркель, яка не є ні швабкою, ні домохазяйкою, стала швидко асоціюватися з цим жіночим німецьким стереотипом [20].

Більше того, незважаючи на те, що вона не є провидцем-лідером, ця асоціація з бережливістю прив'язувала її до її виборців в ідеологічному значенні. Як і більшість німців, Меркель підтримує ордоліберальну економічну школу думки. Однак вона більше ідейний дослідник і тому, мабуть, не втикала такі ж агресивні емоції, як інші представники в німецькому фінансовому істеблішменті. Та незважаючи на те, що Меркель стала міжнародним пропагандистом ордолібералізму, вона, не будучи експертом в економічних і монетарних питаннях, в цілому керувала міністром фінансів Німеччини Вольфгангом Шойбле, очоливши переговори щодо кризи євро. Вона неохоче втручалася в прийняття життєво важливих політичних рішень, а потім часто використовувала більш примирений і компромісний тон [Див.: 19, с. 25–41]. Що стосується німецького народу, то її лідерство, таким чином, ґрунтується переважно на виборчому векторі та соціальній ідентифікації, а не на векторах досвіду чи ідеології.

У той час як економічний спад і політична нестабільність, викликані кризою євро, нанесли серйозний удар по легітимності виробництва всіх європейських обраних і технократичних лідерів, всередині країни керівництво Меркель, несомненно, було ефективним. Німеччина постраждала від кризи, і іноді в її громадян виникали серйозні сумніви щодо курсу, який вона визначила, і компромісу, на який вона пішла. Однак у той же час Німеччина – одна з європейських держав, які зберегли свій статус Triple A та економічну силу [18].

Хоча Меркель є протилежністю ідеологічного лідера і піддавалася різкій критиці за її ідеологічні пошуки жорсткої економії в англосаксонській пресі та наукових колах [20], її підхід дійсно отримав сильну ідеологічну підтримку серед лідерів таких країн як Австрія, Фінляндія, Словенія та Нідерланди. Для них Меркель була високо оціненим ордоліберальним представником під час розтину другої та третьої допомоги Греції, коли вони фактично змусили її зайняти ще більш агресивну позицію [18]. Замість того, щоб вказувати на відсутність лідерства, варто зазначити результат цієї битви, який можна розглядати як ілюстрацію ідеологічної гегемонії Німеччини [17].

Парадокс легітимності не давали спокою Алексису Ципрасу. Ципрас був прем'єр-міністром Греції з 25 січня 2015 року і лідером малоімовірної коаліції його лівої партії Syriza і правих незалежних греків. Хоча ця коаліція була заснована на загальних принципах протидії умов перших двох європейських заяв про фінансову допомогу, у липні 2015 року Ципрас погодився на третій пакет допомоги при ще більш жорстких умовах. Це призвело до розколу всередині «» і новими виборами 20 вересня 2015 року. Ципрас був переобраний прем'єр-міністром і продовжував редагувати в коаліції з незалежними греками. Як прем'єр-міністр, він є лідером грецького народу, коаліційного уряду та своєї партії.

Після перемоги на двох загальних виборах за один рік і в якості обраного лідера партії «Сириза» внутрішнє керівництво Ципраса легітимно в виборному сенсі. Крім того, його популярність часто пояснюється його ліворадикальними ідеологічними переконаннями. Однак поворот подій впродовж першого року його перебування при владі демонструє, що Ципрас був у значній мірі неспроможний

забезпечити своєму електорату або партіям бажаний результат або ліву утопію соціального забезпечення, боротьбу з капіталізмом, корупцією, ухиленням від сплати податків та зменшенням дій податків. Це говорить про те, що в основі постійного успіху Ципраса на виборах лежить цей вектор легітимного лідерства, сильного та шкідливого у сфері ідентичності.

Аналізуючи його політичне минуле та публічні заяви, можна побачити явні ідеологічні аспекти лідерства Ципраса. Syriza – це коаліція кількох радикальних лівих фракцій, а Ципрас почав як лідер молодіжного руху радикальних лівих, антиглобалістської партії Synaspismos. Після виборів Ципрас виявив наміри заморозити приватизацію, відновити мінімальну плату за роботу, найняти тисячі державних службовців, звільнених у рамках раніше заключного оголошення про фінансову допомогу, і боротися з ухиленням від сплати податків і корупцією з боку багатих. Більше того, у березні 2015 року уряд прийняв закон, що дозволяє надавати екстрену допомогу, безкоштовну електроенергію та талони на харчування бідним громадянам [13]. Ципрас також пішов віч на віч зі своїми Європейськими партнерами, щоб узгодити умови, пов'язані з обов'язковою виплатою наступного транша позик, запланованого на лютий 2015 року. Після шести років рецесії та пагубної реформи жорсткої економіки обіцяний U-поворот в економічній політиці, безсумнівно, був важливим фактором для багатьох греків, що підтримали керівництво Ципраса.

Однак угода, заключена Ципрасом у лютому 2015 року з партнерами в єврозоні про отримання позик протягом чотирьох місяців, породила попереднє існування сумнівів в силу його ідеологічних переконань [20]: ліва платформа антикапіталістів, що складала близько третини Syriza, звинувативши Ципраса в тому, що він скритий соціал-демократ, поставила під сумнів його лідерство і закликала його домагатися Грекситу [15]. Однак, оскільки Греція все ще була під загрозою дефолту, розпочались нові переговори з ЄС. Після кількох місяців безладних переговорів про умови наступної операції та серйозного порушення відносин з кредиторами, Ципрас відмовився від переговорів, оголосивши остаточну пропозицію «принизливою» [13]. Коли наступні дебати в грецькому парламенті не привели до угоди з цього питання, Ципрас скликав референдум і виступив за відхилення угод. 5 липня 61 % греків проголосували проти референдуму [16].

Тим часом важка фінансова ситуація змусила грецький уряд запровадити контроль за рухом капіталу та оголосити дефолт із платежів МВФ. Це фактично поклало край другому пакету допомоги. Коли уряд мав виплатити ще 6,6 млрд євро Європейському центральному банку, а в грецьких банків закінчилися гроші, Ципрас раптово здійснив повний розворот [20]. Замість того, щоб віддати належне референдуму і наслідувати перевагу радикальних лівих фракцій у його партії Грексит, Ципрас уклав угоду з трьома проєвропейськими партіями в грецькому парламенті і повернувся до Брюсселя, щоб почати переговори щодо третього пакету допомоги [18]. Більше того, незважаючи на те, що умови для цього пакету були навіть жорсткішими, ніж умови раніше відхиленого другого пакета фінансової допомоги, Ципрас продовжив домагатися згоди грецького парламенту на угоду з 229 голосами проти 64. Проте через розкол всередині партії «Сириза» уряд втратив парламентську більшість, і Ципрас закликав до нових виборів. Незважаючи на те, що він повернувся до своїх передвиборчих обіцянок і скасував результати референдуму, 20 вересня 2015 року Ципрас був переобраний прем'єр-міністром, втративши лише чотири місця, і продовжив правити разом із незалежними греками.

Ципрас явно не виправдав переваг і ідеологічних надій народу та його партії. Більше того, спостерігачі сходяться на думці, що груба переговорна тактика Ципраса та його команди завадила досягненню кращого результату для Греції [14]. Тим не менш, грецький народ і більшість членів партії Сириза продовжували підтримувати Ципраса як свого лідера. Така лояльність перед тим, що, безсумнівно, було «болісними втратами для команди господарів» [20], вказує напрямок вектора соціальної ідентифікації.

Дії Ципраса підтверджують це. Задовго до виборів 2015 року Ципрас почав вибудовувати інклюзивну грецьку ідентичність, яка поєднує, здавалося б, різні демографічні групи під спільним знаменником «простих людей», які стали жертвами грецького та європейського істеблішменту. У своїх виступах Ципрас пообіцяв «відновити їхню гідність та представляти їхні інтереси проти грецького та європейського істеблішменту, тим самим порушивши омерту, що оточувала «історію успіху» єврозони» [14]. Виявлення чіткої чужої групи допомогло об'єднати широку внутрішню групу, яку Ципрас прагнув мобілізувати. У своїй популістській риториці він провів чіткий поділ між ворогуючими таборами «вони» проти «нас»: могутня, багата еліта проти непривілейованих, які страждають від багаторічної безгосподарності та жорсткої економії, накладених попередніми урядами та європейськими партнерами. Зокрема, Німеччина [20]. Відповідно до цього лідера ідентичності Ципрас сформував уряд з іншими, які виступають проти істеблішменту та проти жорсткої економії,

але ідеологічно далекими незалежними греками. Більш того, його першою дією після вступу на посаду було покласти квіти до меморіалу грецьким бійцям опору, убитим німецькими військами у Другій світовій війні, та заснувати комітет для вивчення вимог Греції щодо відшкодування збитків Німеччині за війну [13]. Ця комбінація ідеологічного та особливо особистісного лідерства забезпечила Ципрасу стійку підтримку його внутрішніх послідовників, оскільки, незважаючи на поразку у всіх битвах, «Ципрас протистояв Німеччині так, як жоден інший грецький лідер».

Ципрас керував ідентичністю, яка так добре служила йому всередині країни. Парадоксально, але особистісне лідерство, яке зрештою допомогло Ципрасу продати угоди з іншими лідерами єврозони всередині країни, здебільшого на їх умовах, дуже підірвало його легітимність у Європейській раді. Це, у свою чергу, завадило йому укласти вигіднішу угоду для свого народу [14].

Нарешті, коли ні переговори, ні ідеологічна пристрасть, ні лідерство у питаннях ідентичності не привели його до своїх європейських партнерів, Ципрас спробував задіяти електоральний вектор легітимності, скликаючи референдум у липні 2015 року. Однак на європейському рівні це зіставило негативне голосування грецького народу проти законного права (мешканців) інших держав єврозони накладати умови на позики, які їм запропонували надати. У світлі народної волі її партнерів у взаємозалежному багаторівневому Європейському союзі бажання Греції залишитись у єврозоні було просто несумісне з відмовою від пакету фінансової допомоги [20].

Висновки. Випадки канцлера Німеччини Ангели Меркель та прем'єр-міністра Греції Ципраса показують, що, незалежно від свого становища у владі, вони стикалися з аналогічними парадоксами у своїх спробах упоратися з кризою, а рішення та вихід з цих ситуацій були зовсім різними та залежали від особистісних якостей політичних лідерів.

Оскільки все лідерство є політичним і жодна політика чи регулювання не приносить користі всім, федеральне та централізоване керівництво страждатиме від парадоксів власної легітимності.

Бібліографічний список:

1. Атаманчук Г., Гірник А. Політичний менеджмент. *Теорія і практика політтехнологій*. Рівне: Перспективи, 2005. 222 с.
2. Вебер М. Харизматическое господство. *Социологические исследования*. 2009. № 3. С. 139-147
3. Гринштейн Ф. Личность и политика. *Социально-политические науки*. 2011. № 10. С. 67-74
4. Демократическое правовое государство и гражданское общество в странах Центральной и Восточной Европы. Москва, 2005. 184 с.
5. Кармазіна М. С. Криза політична. *Політична енциклопедія*. Київ. Парламентське видавництво. 2011. С. 373–374
6. Ковалевський В. Політична комунікація як інструмент подолання кризових явищ. 2015. URL: <http://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3218>
7. Лозинський О. М. Політична психологія. Львів. 2021. 228 с.
8. Ольшанский Д. В., Пеньков В. Ф. Политический консалтинг. Санкт-Петербург. 2015. С. 122–124.
9. Онуфрик Я. Б. Психологічні технології виборчої кампанії: настрої суспільства, політичний імідж, чорний піар, маніпуляція свідомістю. Чернівці. 2013. 87 с.
10. Рудич Ф. М. Порівняльна політологія: Навч. посіб. Київ. 2006. 321 с.
11. Хрестоматія по политической психологии / сост. и науч. ред. Шестопал Е. Б. Москва. 2012. 344 с.
12. Чекменёва Т. Г. Политические кризисы: понятие и типология, 2016. URL: <http://vadimgalkin.ru/politics/policy/politicheskie-krizisy-ponyatie-i-tipologiy>
13. Foy H., and K. Hope. Greeks Dance but Tsipras Faces Big Test. *Financial Times*, July 7. 2015. URL: <https://next.ft.com/>.
14. Haslam S. A., Reicher S. D., Platow M. J. The New Psychology of Leadership: Identity, Influence and Power. London: Psychology Press, 2011
15. Hope K. Somersaulting Tsipras Prepares Next Trick. *Financial Times*, 2015. August 22.
16. Nardelli A. Angela Merkel: 10 Years in 10 Charts. *The Guardian*, 2015. September 18. URL: <http://www.theguardian.com/news/datablog/2015/sep/18/angela-merkel-10-years-germany-chancellor-economy-cdu>.
17. Schoeller M. G. Providing Political Leadership? Three Case Studies on Germany's Ambiguous Role in the Eurozone Crisis. *Journal of European Public Policy*, 2016. № 24 (1): P. 1–20.
18. The German Mentality: Hail, the Swabian Housewife, 2014. February. URL: <http://www.economist.com/news/europe/21595503-views-economics-euro-and-much-else-draw-cultural-archetype-hail-swabian>.
19. Tsebelis G. Lessons from the Greek Crisis. *Journal of European Public Policy*, 2016. № 23 (1). С. 25–41.
20. Van Esch F. A. W. J. The paradoxes of legitimate EU leadership. *An analysis of the multi-level leadership of Angela Merkel and Alexis Tsipras during the euro crisis*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07036337.2016.1277716>.

References:

1. Atamanchuk G., Girnuk A. Politichnii menedzhment. *Teoriya i praktika polittekhologii*. Rivne: Perspektivi, 2005. 222 s. [in Ukrainian]
2. Veber M. Kharizmaticheskoe gospodstvo. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 2009. № 3. S. 139-147 [in Russian]
3. Grinstain F. Lichnost' i politika. *Sotsial'no-politicheskie nauki*. 2011. № 10. S. 67-74 [in Russian]
4. Demokraticeskoe pravovoe gosudarstvo i grazhdanskoe obshchestvo v stranakh Tsentral'noi i Vostochnoi Evropy. Moskva, 2005. 184 s. [in Russian]
5. Karmazina M. S. Kriza politichna. *Politichna entsiklopediya*. Kiïv. Parlaments'ke vidavnistvo. 2011. S. 373–74 [in Ukrainian]
6. Kovalevs'kii V. Politichna komunikatsiya yak instrument podolannya krizovikh yavishch. 2015. URL: <http://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3218> [in Ukrainian]
7. Lozins'kii O. M. Politichna psikhologiya. L'viv. 2021. 228 s. [in Ukrainian]
8. Ol'shanskii D. V., Pen'kov V. F. Politicheskii konsalting. Sankt-Peterburg. 2015. S. 122–124 [in Russian]
9. Onufrik Ya. B. Psikhologichni tekhnologii viborchoï kampanii: nastroi suspil'stva, politichnii imidzh, chornii piar, manipulyatsiya svidomistyu. Chernivtsi. 2013. 87 s. [in Ukrainian]
10. Rudich F. M. Porivnyal'na politologiya: Navch. posib. Kiïv. 2006. 321 s. [in Ukrainian]
11. Khrestomatiya po politicheskoi psikhologii / sost. i nauch. red. Shestopal E. B. Moskva. 2012. 344 s. [in Russian]
12. Chekmeneva T. G. Politicheskie krizisy: ponyatie i tipologiya, 2016. URL: <http://vadim-galkin.ru/politics/policy/politicheskie-krizisy-ponyatie-i-tipologiy> [in Russian]
13. Foy H., and K. Hope. Greeks Dance but Tsipras Faces Big Test. *Financial Times*, July 7. 2015. URL: <https://next.ft.com/>.
14. Haslam S. A., Reicher S. D., Platow M. J. *The New Psychology of Leadership: Identity, Influence and Power*. London: Psychology Press, 2011.
15. Hope K. Somersaulting Tsipras Prepares Next Trick. *Financial Times*, 2015. August 22.
16. Nardelli A. Angela Merkel: 10 Years in 10 Charts. *The Guardian*, 2015. September 18. URL: <http://www.theguardian.com/news/datablog/2015/sep/18/angela-merkel-10-years-germany-chancellor-economy-cdu>.
17. Schoeller M. G. Providing Political Leadership? Three Case Studies on Germany's Ambiguous Role in the Eurozone Crisis. *Journal of European Public Policy*, 2016. № 24 (1). Pp.1–20.
18. The German Mentality: Hail, the Swabian Housewife, 2014. February. URL: <http://www.economist.com/news/europe/21595503-views-economics-euro-and-much-else-draw-cultural-archetype-hail-swabian>.
19. Tsebelis G. Lessons from the Greek Crisis. *Journal of European Public Policy*, 2016. № 23 (1). S. 25–41.
20. Van Esch F. A. W. J. The paradoxes of legitimate EU leadership. An analysis of the multi-level leadership of Angela Merkel and Alexis Tsipras during the euro crisis. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07036337.2016.1277716>.

Gaidaenko P. L. The role of the leader's personality in resolving crisis situations in the country

The article analyzes the specifics and problematic aspects of the formation and course of various crisis situations and the role of personal qualities of political leaders in the strategy of their solution, which is a very relevant research topic in modern political science and political practice. It is in the analysis of the influence of personal qualities of a political leader on the resolution of crisis situations in the country are the purpose and relevant objectives of the article.

Research methods such as the policy analysis method, statistical method, functional comparison method, decision making method and content analysis were used.

The key features of crisis situations, their types and impact on the policy sphere are identified. The basic principles of political leadership, the qualities of a leader and the importance of decisions made by him are determined. On the example of the analysis of the activities of political leaders of the two countries during one crisis, the main strategies of interaction of political leaders with the electorate and current political elites and their impact on overcoming the crisis. It is substantiated that the image and personality of a political leader influences not only the perception and support of the electorate and the apparatus of power, but also the longevity of this support under the influence of the crisis situation.

As a result, it is shown that the political leader either continues to follow the chosen strategy, or gives up his strategy and in search of support "fusses" and makes a number of unreasonable decisions, of course, and the results of such activities are strikingly different. This is confirmed by the political events in Germany and Greece, where two completely different personalities of political leaders initiated a number of important political changes and processes of global importance during the euro crisis.

It is concluded that the personality of a political leader is a key source of change in the country during a crisis situation. It is the activities and decisions of the political leader that determine the strategy of overcoming the crisis and further transformations in the country.

Keywords: political communication, political leadership, power, crisis situation, leader 's personality.

DOI 10.31558/2519-2949.2021.4.5

УДК 321:061.2(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4051-2484>

Матвійчук А. В., Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

КАТЕГОРІЯ «САМОВРЯДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ» У ПОНЯТІЙНІЙ СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

У громадянському суспільстві особисті ініціативи є головним фактором у досягненні загального блага, і такі ініціативи найчастіше та найефективніше реалізуються через сукупність самоврядних організацій.

На відміну від політичних партій, самоврядні організації не прагнуть досягти контролю над державною владою, а намагаються лише вплинути на владні структури і процес прийняття рішень, які виражали б інтереси різних соціальних верств населення. За умов ефективного функціонування самоврядних організацій уможлиблюється адекватне відображення інтересів різних соціально-демографічних груп, їх вихід у легітимний правовий простір, підвищення рівня політичної культури, рівноваги та стабільності суспільства, впорядкованості соціальних інновацій і практичних дій його членів.

Самоврядні організації на сучасному етапі розвитку перебирають на себе дедалі більший обсяг завдань, насамперед в соціальній сфері, які раніше виконували лише органи державної влади. Тенденції розвитку самоврядних організацій показують, що вони якісніше спроможні надавати суспільні послуги, ефективніше використовувати матеріальні та інші ресурси суспільства. Самоврядні організації мають більшу довіру і допомогу з боку громадян, які, будучи залучені до певної ініціативи з боку самоврядної організації, відчують свою причетність до вирішення громадських суспільно важливих справ, що, у свою чергу, сприяє розвитку громадянського суспільства.

Самоврядні організації в громадянському суспільстві повинні бути важливим компонентом співпраці з державним й недержавним секторами для ефективного вирішення різномірних проблем суспільства. Взаємодія між самоврядними організаціями має базуватися не на конкуренції, а на партнерстві, співпраці та взаємодопомозі.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські об'єднання, самоврядні організації, самоврядування

Постановка проблеми. Однією з найхарактерніших рис громадянського суспільства є існування певної верстви організованих людей, груп, осередків громадськості, які можуть концентрувати свої зусилля і відстоювати спільні інтереси перед державою. Тільки суспільство, де існує достатній масив різноспрямованих самоврядних об'єднань, можна вважати громадянським, адже взаємовідносини та взаємодія між державою й громадянським суспільством визначаються насамперед наявністю механізмів цієї взаємодії, якими є самоврядні організації.

Дослідження специфіки самоврядних організацій у понятійній системі політичної науки набирає ваги у зв'язку з тим, що у сучасному світі самоврядні організації дедалі посилюють стратегічну функцію як суб'єкта політики і важливого елемента становлення громадянського суспільства та саме від характеру та зростання (кількісного і якісного) самоврядних організацій значною мірою залежатимуть шляхи подальшого розвитку й українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень. Роль громадянського суспільства у процесі функціонування самоврядних організацій досліджували: Б. Венглярчик, К. Кандагура, Л. Кормич, М. Менджул, Х. Мепарішвілі, Е. Тоффлер, М. Ховард, В. Новохацький, Д. Шелест та ін.

Проблеми функціонування самоврядних організацій у контексті демократизації суспільства досліджували: В. Андрущенко, Ю. Бех, М. Братковський, Н. Гаєва, В. Дрешпак, В. Ємельянов, В. Новак, С. Сergyгін, В. Купрій, Д. Сірик, О. Штиргов та ін.

Проблематику взаємовідносин громадянського суспільства і держави досліджували: Г. Берченко, Є. Бистрицький, О. Бородій, В. Волков, Л. Герасіна, О. Головащенко, А. Гросс, О. Дем'яненко, О. Задоянчук, Дж. Кін, І. Кресіна, А. Колодій, О. Крюков, Д. Лейн, І. Макарова, Я. Пасько, П. Ситник, М. Шевченко та ін.

Мета статті – розкрити специфіку, класифікацію та функціонал категорії «самоврядні організації» у понятійній системі політичної науки.

Виклад основного матеріалу. Активність громадянського суспільства проявляється у формі самоврядних організацій, які є одним із найефективніших механізмів лобіювання інтересів у суспільстві. Самоврядні організації у повсякденному розумінні – це суб'єкти, незалежні від державної і місцевої адміністрації, які спрямовують свою діяльність на задоволення «суспільних потреб і переслідують гуманітарні цілі». Самоврядними організаціями є суб'єкти, які не входять в державну або місцеву економічну систему та не функціонують з метою отримання прибутку; юридичні особи, створені на основі розпоряджень, законів, у тому числі фонди та об'єднання, за винятком політичних партій, професійних спілок і організацій роботодавців, самоврядувань професій, фондів, єдиним засновником яких є Держскарбниця. Самоврядні організації, зазвичай, функціонують як фонди і об'єднання. Сфера і форми їхньої діяльності дуже різні. Найчастіше вони опікуються такими питаннями як культура, екологія, громадянські права, наука і техніка, моніторинг інформаційного простору і політичний аналіз тощо. Ключовими ознаками самоврядних організацій є добровільність, незалежність, неприбутковість, суспільна корисність [1].

К. Меркулова визначає самоврядну організацію як «недержавне, добровільне об'єднання громадян, об'єднаних спільною метою щодо реалізації і захисту прав, а також соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, що здійснює вплив на суспільно-політичне життя та не ставить за основну мету свого існування отримання прибутку» [2, с. 8]. О. Юлдашев запропонував нове визначення самоврядних організацій, назвавши їх недержавними, а саме як «об'єднання, що утворюється громадянами України відповідно до Конституції на добровільній основі з метою задоволення і захисту своїх законних соціальних інтересів (досягнення легітимних цілей), діє прозоро і відкрито, у якого отримання прибутку від своєї діяльності не є головною метою, а засобом для виконання власних статутних цілей» [3, с. 3].

Діяльність самоврядних організацій спрямована на подолання кризових явищ у суспільстві, збереження національних традицій, які сьогодні формують величезний потенціал культури та мобілізують нову інтелектуальну еліту нації. Від дієвості функціонування подібних інституцій залежить «моральне здоров'я» нації, стан її духовності, культурна самоідентифікація і самовідтворення. Водночас ефективність діяльності самоврядних організацій безпосередньо пов'язана з тим, яким чином відбувається взаємодія і співпраця інститутів громадянського суспільства з органами державної влади. Адже саме співробітництво і партнерство посилює потенціал та ресурсні можливості реалізації державної політики й вирішення важливих для суспільства проблем [4, с. 2].

Термін «самоврядна організація» можна зустріти в більшості правових систем у регіоні діяльності ОБСЄ, його використання в універсальних та регіональних стандартах застосовується щодо широкого кола різних інституційних форм (асоціації, спілки, благодійні організації, фонди, некомерційні корпорації, товариства і трести). Однак це більше їх фактична природа, а не офіційне призначення. Головне, щоб вони володіли певними ознаками або критеріями, що дають право їх так називати [5]. Ці ознаки розроблені Рекомендаціями Комітету міністрів держав-членів Ради Європи про правовий статус самоврядних організацій в Європі: «1. Для цілей цієї рекомендації неурядові громадські організації являють собою добровільні самоврядні об'єднання або організації, створені для здійснення некомерційних завдань їхніх засновників або членів. В їх число не входять політичні партії. 2. Неурядові громадські організації включають об'єднання або організації, створені як окремими особами (фізичними або юридичними), так і групами таких осіб» [6].

Таким чином, окреслення таких об'єднань як «громадських» або «близько до адміністративних» не повинно перешкоджати розглядати їх як самоврядні організації, що є точним відображенням їхніх основних характеристик. Поняття «об'єднання», «асоціація», «організація» тощо, по суті, означають те саме і позначають будь-яку групу фізичних і / або юридичних осіб, які зібралися разом для того, щоб колективно діяти і виражати, просувати, здійснювати або захищати спільні інтереси в певній сфері. Таке об'єднання є необхідним для людини, оскільки вона не завжди може сама вчиняти зазначені дії та досягати мети. Щодо значення права на свободу об'єднання, то воно захищає право створювати і вступати в групи однодумців та переслідувати спільні інтереси [7].

У загальному розумінні самоврядні організації мають наступну класифікацію: благодійні, національні, культурні, молодіжні, правозахисні, профспілкові, наукові, спортивні, професійні асоціації, організації, що представляють інтереси певної галузі промисловості або надають соціальні послуги та ін. [8, с. 10-11].

С. Лисенков серед основних критеріїв класифікації самоврядних організацій виділяє критерії членства, правового статусу, масштабів та обсягів діяльності:

- за умовами членства (організації з формально фіксованим та формально нефіксованим членством);
- за кількістю членів (масові та елітарні організації);
- за способом формування і ступенем охоплення мас (стихійні та свідомо організовані організації);
- за внутрішньою структурою (централізовані, нецентралізовані організації);
- за масштабом діяльності (місцеві, що поширюються на відповідні адміністративно-територіальні одиниці; загальнодержавні, що діють на всій території держави та міжнародні, діяльність яких поширюється на територію держави-засновниці і хоча б ще однієї іноземної держави);
- за соціально-правовим статусом (легальні, нелегальні організації);
- за способом досягнення мети (реформаторські, консервативні організації);
- за соціальною значущістю для існування і розвитку суспільства (прогресивні, консервативні, реакційні організації) [9, с. 49].

В. Кравчук наводить класифікацію самоврядних організацій відповідно до сфери діяльності таких організацій:

- 1) права людини;
- 2) професійна діяльність;
- 3) поліпшення соціально-економічного становища країни;
- 4) сім'я та діти;
- 5) захист здоров'я населення та навколишнього середовища;
- 6) освіта;
- 7) культура [10, с. 87].

Детальніше розкриває таку класифікацію самоврядних організацій І. Лойко, називаючи її при цьому класифікацією за критерієм спрямованості:

- професійні (профспілки, асоціації фермерів);
- економічні (об'єднання підприємців, банкірів, роботодавців);
- конфесійні (церкви, релігійні общини, об'єднання мирян);
- культурологічні та просвітницькі;
- творчі (об'єднання артистів, письменників, художників);
- спортивно-туристські та оздоровчі;
- наукові та науково-технічні;
- оборонні;
- національно-культурні;
- екологічні [11, с. 165].

Таким чином, самоврядні організації можуть виступати як активний суб'єкт соціально-економічної і політичної дії (добровільне прийняття відповідальності за надання послуги або надання «суспільного блага» і його ефективність). Самоврядні організації із міжнародним статусом є одними із ключових суб'єктів такої дії, що відіграють вагомую роль у процесах формування громадянського суспільства і правової держави, його демократизації, налагодження постійної взаємодії та співпраці між суспільством і державою тощо [12, с. 64]. Діяльність самоврядних організацій є одним з чинників становлення сучасного громадянського суспільства і водночас громадянське суспільство втілюється в різні самоврядні об'єднання, проходячи шлях від ідеї, взаємодії політичної культури та громадської волі до реально функціонуючого об'єднання [12, с. 66].

А. Шадрикова виділяє кілька форм прийняття рішень, а відповідно, і можливостей впливу сучасних самоврядних організацій: письмові звернення до органів влади, залучення засобів масової інформації, участь в законодавчих ініціативах, спроби або домовленості щодо проведення громадської експертизи, ініціатива організацій маршів протесту і демонстрацій, лобіювання через апарат органів влади, особисті зв'язки з особами, які відповідають за прийняття рішення тощо [13, с. 528].

Відповідно до вищезазначеного, до основних функцій самоврядних організацій можна віднести: забезпечення ефективного посередництва між інтересами та потребами суспільства і владою (інтегративна функція); оцінювання діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, відстеження наслідків таких рішень для населення; швидке реагування на потреби населення [12, с. 89].

Важливим є виконання самоврядними організаціями інтегративної функції, яка охоплює процеси консолідації, поєднання зусиль, взаємозалежності, комформності особистих цілей індивідів з цілями інших або цілями всієї групи і взаємовідповідальності членів соціальних груп, що відбуваються на підставі інституціональних норм, правил поведінки. Такі інтегративні процеси є не тільки необхідними для всього суспільства (раціоналізуючи і публічно представляючи інтереси різних верств і соціальних груп, самоврядні організації сприяють знаходженню консенсусу між ними та нормативного його закріплення державними органами, тим самим забезпечують інтеграцію суспільства), але й становлять одну з важливих умов виживання самої організації (згуртування людей всередині організації підвищує її стійкість, цілісність і є способом узгодження цілей її учасників). Крім вищезазначеного, самоврядні організації сприяють зміцненню комунікативних зв'язків, надають можливість проявляти себе, доволі ефективно виконують функцію інформування (зокрема стосовно проблем, які не завжди є на поверхні), допомагають адаптації політичної системи суспільства до нових умов діяльності, результативно інституціоналізують соціальні норми, правила, статуси, приводять їх в систему, що здатна діяти у напрямку задоволення певної соціальної потреби. Частині самоврядних організацій властива інструментальна функція, яка полягає у виборі методів реалізації практичних завдань [10, с. 79-80].

При встановленні обмежень щодо діяльності самоврядних організацій ключове значення має суспільний інтерес, – фактор втручання держави у діяльність самоврядних організацій, що охоплює різні аспекти: національну безпеку, збереження та забезпечення безпечного існування расового, національного, релігійного різноманіття у суспільстві тощо [12, с. 148].

А. Ткачук визначає суспільний інтерес як такий, що прямо протилежний інтересу приватному, та діє заради задоволення інтересів своїх членів або організації взаємодопомоги. Відповідно до суспільно корисних організацій відносяться такі організації, які працюють для суспільства в цілому – через їхнє сприяння благодійництву, розвитку освіти, науки, культури, захисту природного середовища, надання певних соціальних послуг тощо [14, с. 5].

До таких організацій А. Бодров відносить: організації «взаємодопомоги», котрі об'єднують людей за принципом спільної біди або проблеми; соціально спрямовані (благодійні фонди та організації, орієнтовані на вирішення гуманітарно-соціальних проблем); організації «клубного типу», що включають різноманітні групи самовдосконалення, клуби за інтересами; «суспільно-охоронні», які зосереджені на захисті навколишнього середовища в широкому сенсі, тобто діяльності з охорони не лише природи, але й культури, мови тощо; правозахисні організації; «інфраструктурні» неурядові організації, чия місія – сприяння діяльності інших самоврядних організацій в найширшому сенсі [15, с. 54].

Умовою функціонування соціально відповідальних самоврядних організацій мають стати державні органи, які забезпечать участь організацій у повному циклі реалізації державної політики у сфері виконання соціальних специфічних програм – від самого початку, тобто від їх створення до реалізації окремого конкретного розділу та пункту [16, с. 456].

Роль самоврядних організацій в соціальній політиці країн Європейського Союзу, де існує практика залучення всіх зацікавлених сторін до визначення пріоритетних соціальних проблем у соціальній сфері та пошуку ефективних методів для їх вирішення, уже стала визначальною, тобто участь самоврядних організацій у формуванні цієї політики – абсолютно необхідна [17].

Таким чином, в залежності від політичної спрямованості держави, самоврядні організації можуть відігравати різні ролі, а саме: 1) об'єднання, що представляють соціальних рух; 2) організації, які виступають як групи тиску; 3) міжнародні самоврядні об'єднання; 4) суспільно корисні організації; 5) самоврядні організації, які несуть інформаційне або пропагандистське навантаження [12, с. 197-198].

Порівнюючи формування і діяльність самоврядних організацій в Україні та інших європейських країнах можна виокремити такі основні відмінності:

1) фінансування діяльності організацій: діяльність європейських організацій значною мірою фінансується урядом, бізнесовими структурами, членськими внесками, благодійними внесками, а діяльність українських самоврядних організацій фінансується у більшості випадків донорськими програмами зарубіжних країн, державне ж фінансування та внески організацій чи громадян є незначними;

2) проекти українських самоврядних організацій, зазвичай, не є довготермінові;

3) діяльність українських самоврядних організацій в основному спрямована на вирішення актуальних соціальних проблем і зорієнтована на проведення проектів тільки на національному й регіональному рівнях;

4) для досягнення своєї мети самоврядні організації в Україні, у більшості випадків, здійснюють заходи в одному обраному напрямку, тоді як європейським організаціям характерні поліваріантні шляхи досягнення своєї мети, тобто здійснення різноманітних заходів у декількох напрямках;

5) головна особливість – недосконалість правового забезпечення і регламентації формування та функціонування самоврядних організацій в Україні порівняно з європейськими країнами [10, с. 81].

Для ефективного виконання проєктів, фінансованих з державного бюджету, самоврядна організація повинна детально аналізувати не тільки свої потреби, а й державні, а також поєднувати інтереси обох сторін у складанні відповідних проєктів [18, с. 241]. І. Ткачук пропонує розглядати державне фінансування самоврядних організацій як можливість, а не право останніх. При цьому, щоб уникнути негативного впливу такого фінансування, а також подолати корупційні схеми, необ'єктивну вибірковість та неефективність співпраці, дослідник пропонує впровадити принципи європейської практики, які зберігають незалежність громадського сектора від державного та слугують підтримці здорового балансу між ними. Орієнтація державного фінансування на потреби громадян тут визнається одним із основних принципів розподілу державних коштів [19, с. 221].

Перспективними напрямками взаємодії самоврядних організацій з органами державної влади можуть бути наступні напрями:

- поширення соціальних цінностей громадянського спрямування (громадянська гідність, потреба в постійному спілкуванні, отриманні постійної інформації про стан справ, довіра між людьми, схильність цінувати і проявляти солідарність тощо);

- вирішення виникаючих спорів та конфліктів на основі взаємного поважання думок, консенсусу;

- обмін думками по актуальним питанням розвитку держави та суспільства;

- участь у соціальній і волонтерській діяльності;

- проведення роботи по підвищенню культури та вихованню громадянськості;

- поширення інформації про основну мету й задачі розвитку громадянського суспільства;

- підвищення рівня інформованості членів громади щодо діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування;

- підтримка місцевих ініціатив [17, с. 43-44].

Отже, рівень гарантованості права на об'єднання є визначальним показником політичного та соціального положення країни. Відповідно основним призначенням самоврядних організацій є агрегування, артикуляція та подальше лобювання інтересів соціальних груп. Самоврядні організації дають можливість суспільству користуватися перевагами демократичної системи, яка дає змогу кожному висловлювати та відстоювати свою думку й погляди. Через самоврядні організації громадяни мають можливість впливати на рівень розвитку суспільства, утворювати ефективну протизагрозну систему посиленню зловживань з боку держави, протидіяти авторитаристським та радикальним настроям у суспільстві, цим самим беручи на себе частину відповідальності за загальний стан справ у державі.

Бібліографічний список:

1. Законодавче регулювання діяльності неприбуткових організацій: світовий досвід та рекомендації для України. URL: <https://parlament.org.ua/2001/10/01/broshura-zakonodavche-regulyuvannya-ngo/> (дата звернення: 23.06.2021).
2. Меркулова К. О. Адміністративно-правове регулювання діяльності громадських організацій: автореф. дис. к. ю. н.: 12.00.07. Ірпінь, 2014. 20 с.
3. Юлдашев О. О. Адміністративно-правове забезпечення діяльності недержавних громадських організацій в Україні: автореф. дис. к. ю. н.: 12.00.07. Київ, 2013. 19 с.
4. Гололобов С. М. Розвиток механізмів взаємодії громадських організацій у сфері культури з органами публічної влади України: автореф. дис. к. держ. упр.: 25.00.02. Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2020. 25 с.
5. Чернявська Б. Значення неурядових (громадських) організацій як показника рівня демократії та розвитку громадянського суспільства у державі. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/907944.pdf> (дата звернення: 24.06.2021).
6. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_937 (дата звернення: 23.06.2021).
7. Федулов С., Гнездилова О. Международные стандарты в сфере свободы ассоциаций. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1398690048.pdf> (дата звернення: 23.06.2021).
8. Лейкі, Беріт М. Врядкування неприбуткових організацій: підзвітність та повноваження – головні принципи врядування: Пер. з англ. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 56 с.

9. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник. К.: «Юрисконсульт», 2006. 355 с.
10. Кравчук В. М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): дис. к. ю. н.: 12.00.01. Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2008. 229 с.
11. Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: монографія. К.: Фоліант, 2005. 634 с.
12. Дорофеева В. І. Конституційні засади участі громадських об'єднань у системі захисту прав людини: Україна та зарубіжний досвід: дис. к. ю. н.: 12.00.02. Ужгородський національний університет. Ужгород, 2018. 232 с.
13. Шадрикова А. П. Некоммерческие организации: роль и влияние в процессе принятия политических решений. Модернизация экономики и глобализация: в 3 кн. Москва: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2009. Кн. 1. С. 527-534.
14. Ткачук А. Ф. Законодавство для третього сектору: необхідність та перспектива змін. К.: Ін-т громадянського суспільства, 2002. 32 с.
15. Бодров А. В. Класифікація неурядових організацій в сучасній науковій літературі. Наукові праці МАУП. 2014. Вип. 1. С. 53-57.
16. Дементов В. О. Громадські організації в Україні: вплив на прийняття соціально-відповідальних рішень. Теорія та практика державного управління. 2010. Вип. 4. С. 452-457.
17. Петрушенко Ю. М. Місцевий розвиток за участі громади: монографія: у 2 т. Т. 2: Інституційні та прикладні аспекти управління місцевим розвитком, орієнтованим на громаду. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/50480/7/Petrushenko_mistsevyi_rozvytok.pdf (дата звернення: 25.06.2021).
18. Соседова В. С. Державне фінансування діяльності громадських організацій в Україні. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 8. С. 238-241.
19. Ткачук І. Я. Впровадження європейських принципів державного фінансування українськими громадськими організаціями. Вісник Одеського національного університету. Серія: «Економіка». 2014. Т. 19, вип. 2 (5). С. 219-223.

References:

1. Zakonodavche rehulivannia diialnosti neprybutkovykh orhanizatsii: svitovy dosvid ta rekomendatsii dlia Ukrainy. URL: <https://parlament.org.ua/2001/10/01/broshura-zakonodavche-regulyuvannya-ngo/> (data zvernennia: 23.06.2021).
2. Merkulova K. O. Administratyvno-pravove rehulivannia diialnosti hromadskykh orhanizatsii: avtoref. dys. k. yu. n.: 12.00.07. Irpin, 2014. 20 s.
3. Iuldashev O. O. Administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti nederzhavnykh hromadskykh orhanizatsii v Ukraini: avtoref. dys. k. yu. n.: 12.00.07. Kyiv, 2013. 19 s.
4. Hololobov S. M. Rozvytok mekhanizmiv vzaiemodii hromadskykh orhanizatsii u sferi kultury z orhanamy publichnoi vlady Ukrainy: avtoref. dys. k. derzh. upr.: 25.00.02. Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly. Mykolaiv, 2020. 25 s.
5. Cherniavska B. Znachennia neuriadovykh (hromadskykh) orhanizatsii yak pokaznyka rivnia demokratii ta rozvytku hromadianskoho suspilstva u derzhavi. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/907944.pdf> (data zvernennia: 24.06.2021).
6. Rekomendatsii Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam stosovno pravovoho statusu neuriadovykh orhanizatsii u Yevropi. Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_937 (data zvernennia: 23.06.2021).
7. Fedulov S., Hnezdylva O. Mezhdunarodnye standarty v sfere svobody assotsyatsyi. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1398690048.pdf> (data zvernennia: 23.06.2021).
8. Leiki, Berit M. Vriaduvannia neprybutkovykh orhanizatsii: pidzvitnist ta povnovazhennia – holovni pryntsypy vriaduvannia: Per. z anhl. K.: Vyd. dim «KM Akademiia», 2003. 56 s.
9. Lysenkov S. L. Zahalna teoriia derzhavy i prava: navchalnyi posibnyk. K.: «Iuryskonsult», 2006. 355 s.
10. Kravchuk V. M. Vzaiemovidnosyny hromadskykh orhanizatsii i derzhavy v umovakh formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini (teoretyko-pravovi aspekty): dys. k. yu. n.: 12.00.01. Kyivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. K., 2008. 229 s.
11. Loiko L. I. Hromadski orhanizatsii etnichnykh menshyn Ukrainy: pryroda, lehitymnist, diialnist: monohrafiia. K.: Foliant, 2005. 634 s.
12. Dorofeieva V. I. Konstytutsiini zasady uchasti hromadskykh obiednan u systemi zakhystu prav liudyny: Ukraina ta zarubizhnyi dosvid: dys. k. yu. n.: 12.00.02. Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. Uzhhorod, 2018. 232 s.
13. Shadrykova A. P. Nekommercheskye orhanyzatsyy: rol y vlyianie v protsesse pryniatia polytycheskykh reshenyi. Modernyzatsiya ekonomiky y hlobalyzatsiya: v 3 kn. Moskva: Yzdatelskyi dom HU-VShE, 2009. Kn. 1. S. 527-534.
14. Tkachuk A. F. Zakonodavstvo dlia tretogo sektoru: neobkhdnist ta perspektyva zmin. K.: In-t hromadianskoho suspilstva, 2002. 32 s.

15. Bodrov A. V. Klasyfikatsiia neuriadovykh orhanizatsii v suchasni naukovi literaturi. Naukovi pratsi MAUP. 2014. Vyp. 1. S. 53-57.
16. Dementov V. O. Hromadski orhanizatsii v Ukraini: vplyv na pryiniattia sotsialno-vidpovidalnykh rishen. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. 2010. Vyp. 4. S. 452-457.
17. Petrushenko Yu. M. Mistsevyi rozvytok za uchasti hromady: monohrafiia: u 2 t. T. 2: Instytutsiini ta prykladni aspekty upravlinnia mistsevyim rozvytkom, oriietovanyim na hromadu. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/50480/7/Petrushenko_mistsevyi_rozvytok.pdf (data zvernennia: 25.06.2021).
18. Sosiedova V. S. Derzhavne finansuvannia diialnosti hromadskykh orhanizatsii v Ukraini. Aktualni problemy ekonomiky. 2009. № 8. S. 238-241.
19. Tkachuk I. Ya. Vprovadzhennia yevropeiskykh pryntsyviv derzhavnoho finansuvannia ukrainskymy hromadskymy orhanizatsiiamy. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: «Ekonomika». 2014. T. 19, vyp. 2 (5). S. 219-223.

Matviichuk A. V. Category «Self-governing organizations» in the concept system of political science

In civil society, personal initiative is a major factor in achieving the common good, and such initiatives are often and effectively implemented through a collection of self-governing organizations.

Unlike political parties, self-governing organizations do not seek to achieve control over state power, but only try to influence power structures and the decision-making process that would express the interests of various social strata of the population. In the conditions of the effective functioning of self-governing organizations, it becomes possible to adequately reflect the interests of various socio-demographic groups, their exit to a legitimate legal space, an increase in the level of political culture, balance and stability of society, the orderliness of social innovations and practical actions of its members.

Self-governing organizations at the present stage of development are taking on an increasing volume of tasks, primarily in the social sphere, which were previously performed only by state authorities. The development trends of self-governing organizations show that they are better able to provide public services, more efficiently use the material and other resources of society. Self-governing organizations have greater confidence and assistance from citizens, who, being involved in certain initiatives from a self-governing organization, feel their involvement in solving public socially important issues, which, in turn, contributes to the development of civil society.

Self-governing organizations in civil society should be an important component of cooperation with the state and non-state sectors to effectively address the diverse problems of society. Interaction between self-governing organizations should not be based on competition, but on partnership, cooperation and mutual assistance.

Keywords: civil society, public associations, self-governing organizations, self-government.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1458-5076>*Rezmer-Plotka K., Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland*

ABUSING A NEO-MILITANT DEMOCRACY OR BECOMING A QUASI-MILITANT DEMOCRACY: THE CASE STUDY OF DENMARK IN TIMES OF CRISIS

In the Member States of the European Union, there is a noticeable process of regular limitation of civil rights and freedoms, which, according to researchers, takes place since the 2008 serious financial crisis. The introduced restrictions may indicate the process of neo-militant democracy, which was first mentioned by Karl Loewenstein in his works. Subsequent crises, inter alia the so-called the refugee crisis and the coronavirus pandemic have accelerated the process. As a result, states began to look for ways to justify the introduced restrictions, including using solutions provided for in national legal solutions. In most cases, "the state of emergency" or "the state of natural disaster" began to be used, which allow for a significant restriction of citizens' freedom for the purposes of their safety and public order. In Denmark, however, such a form of prevention has never been such a form of prevention, and for this reason, work has begun on changes in the law, allowing the ruling to use solutions that have existed for years in the national orders of other Member States. The aim of the article is to resolve the following research question: Where is Denmark on a continuum determined by the two processes: abusing a neo-militant democracy and becoming a quasi-militant democracy to justify the introduced restrictions before adopting a new legal solution. The analysis draws upon the method of qualitative source analysis. The main source of regulation which has been analyzed is the Danish constitution, and amended the Danish Epidemic Act.

This research contributes to the understanding of new militant democracies that limit the rights and freedoms of citizens through legal regulations. The study also makes it possible to update and significantly expand the previously used concept of militant democracy, which initially referred to the Weimar Republic.

The main argument is that the use of "the state of emergency" or "the state of natural disaster" in Denmark may allow for a significant limitation of the rights and freedoms of citizens, which on the one hand is aimed at counteracting the serious threat of the coronavirus pandemic, and on the other hand is a solution favoring democratic backsliding. It is also an increase in the powers of governments and a legal tool for introducing undemocratic solutions

Keywords: *Denmark, pandemic, restrictions, neo-militant democracy, civil rights.*

Funding:

This work was supported by the National Science Centre, Poland, under Grant 2018/31/B/HS5/01410 [Contentious Politics and Neo-Militant Democracy].

Introduction

When the militant democracy category was first used, it referred to the Weimar Republic and was defined as a political regime in which parliament and the judiciary are equipped with legal means to restrict individual democratic freedoms in order to defend democracy against those who are considered its enemies [1, p. 418, 2].

Although the socio-political realities have changed since then, the works of many researchers, including J. Rak, R. Bäcker, M. Skrzypek, P. Osiewicz and others pointed out that the processes of militant democracy implementation and distortion are still taking place. However, due to other conditions, it is rather said about a neo-militant democracy, the existence of which may be evidenced by the restrictions introduced by modern states in the field of restrictions on contemporary democratic freedoms. However, the actions of some countries began to go beyond the characteristics of neo-militant democracy and began using democratic institutions and existing procedures within the system to progressively implement elements of an authoritarian regime and create appearances of action in accordance with existing legal means.

In this case, the regime itself becomes the enemy in quasi-militant democracy. Governments use democratic tools to self-destruct the democracy regime [5,7].

During the coronavirus pandemic, restrictions on the above-mentioned rights and freedoms began to be introduced on an unprecedented scale, and often in a way that was raising doubts. The study uses the qualitative source analysis method to answer the research question: Where is Denmark on a continuum determined by the two processes: abusing a neo-militant democracy and becoming a quasi-militant democracy? The main source of regulation which has been analyzed is the Danish constitution, but also the amendments in the Danish Epidemic Act. The ideal neo- and quasi-militant types of democracy and a continuum of abusing a neo-militant democracy and becoming a quasi-militant democracy will serve as the research tools.

Restrictions during the pandemic and legal regulations

During both the first and subsequent waves of the pandemic in the Member States of the European Union, there were mainly restrictions on the press (e.g. the freedom to express unpopular views, contrary to the line adopted by governments), religion (e.g. the possibility of worship and participation in services), assembly (e.g. by specifying the maximum number of participants in assemblies that can participate in them), voting rights (e.g. by changing the election formula in some countries), moving (within or outside the country, here the situation was dynamic and the restrictions also depended on which country the person was returning from or wanted to get to)[6]. In order to implement each of the solutions, the states were, in a way, forced to refer to domestic legal regulations because of the possibility of undermining the introduced restrictions.

In Denmark, the legal basis for limiting the rights and freedoms of a citizen was primarily the Constitution [8], specifically par. 71, par. 72, par. 73, par. 77 and par. 79. In par. 71, it regulates the issue of personal freedom, which is inviolable and nobody be deprived of it due to political, religious beliefs and origin. Only courts and judges may decide on deprivation of this liberty, and judicial review is exercised on a two-instance basis. In turn, par. 72 regulates, inter alia, the secret of correspondence, radio, telegraph and telephone communication and the inviolability of the apartment, and in par. 73 established that ownership is inviolable. Par. 77 is a guarantee of the right to public express one's views through print, word and writing, but conditioned by legal liability. Par. 79, regulates the freedom of non-armed assemblies, which may take place with the participation of the police at the same time and the prohibition of their organization may only be due to security reasons for social peace. The above-mentioned provisions constituted the main legal basis for a neo-militant democracy that seeks to protect democracy from its enemies, but they proved to be insufficient. There was still a lack of regulation that would actually justify the actions taken by the government during the pandemic.

Emergency measures and new law

Due to the increasingly difficult epidemiological situation, "the state of natural disaster" or "the state of natural disaster" was introduced in successive Member States, which were to provide a specific legal basis for introducing further restrictions and requiring citizens to comply with them in order to prevent further spread of the virus. However, the Constitution of Denmark of June 5, 1953 [8] did not provide for such solutions. Therefore, it was decided to take immediate action to regulate this matter. Thus on 12 March 2020, the Danish Parliament adopted an amendment to the Danish Epidemic Act authorizing the Minister for Health to take measures to combat the COVID-19 epidemic in Denmark [9,10]. The introduced legal act allowed, inter alia, closing shops and restaurants, regulated public transport, but also related to gatherings. There has also been a proposal from the government to allow police to inspect the homes of people suspected of spreading the virus, even without court approval. This solution would be in contradiction primarily with par. 72 of the Constitution, which was mentioned earlier. However, it was rejected in the Folketing [11].

In the following weeks, further amendments were passed, introducing more restrictions. In this way, in the next months, inter alia, prohibition or limitation of access to facilities to which there is general public access [9], the possibility of imposing determining a certain number of people who can stay in the indicated facilities, e.g. depending on its size, the possibility of prohibiting the organization of and participation in large assemblies, arrangements, events, concerts, parties etc. [9], and even a total ban on gatherings in closed areas or in specific places, such as beaches, stations, airports, where the risk of infection has been assessed as very high [9], the government also obtained the power to initiate compulsory treatment, the possibility of prohibiting access to means of transport [9], or the prohibition of disembarkation from cruise ships and other ships which are not in regular service by more than 100 passengers in all Danish ports without special

permission from the authorities [9], subsequent changes also concerned the obligation to provide information by enterprises and carriers [9], and even the possibility for the government to issue specific rules for securing the supply of goods [9], The Minister of Health was empowered to assess the necessity to issue certain provisions, and par. 27 on compensation for enterprises, and instead the government announced special schemes and aid threshold [9], subsequent amendments have also significantly expanded the access of police and authorities to coercive measures, without a court order [9]. These are just the main and one of the most important limitations resulting from subsequent amendments, introduced solutions and threads. The introduced restrictions were to be introduced in proportion to the threat and were aimed at completely eliminating or limiting the spread of the coronavirus. However, on the basis of the introduced restrictions, it can be noticed that the measures that were initially really directed at the invisible enemy, in subsequent changes led to the creation of the enemy in the form of citizens. Restrictions have become characteristics measures for neo-militant democracy, which have led to the restriction of citizens' rights and freedoms, including one of the most important democratic rights, i.e. freedom of assembly.

Conclusions

The pandemic has become another crisis that accelerated the process of abusing a neo-militant democracy. The introduced restrictions are not always selected adequately to the threat that has emerged. Even in the case of introducing "the state of natural disaster" or "the state of emergency", many regulations raise numerous doubts. A good example is the extension of the competences of the security services, which may lead to the abuse of force and illegal solutions against citizens. The restrictions are also to a large extent a challenge to political rights guaranteed by national and international legal regulations.

During the first and subsequent waves of the pandemic, restrictions characteristic of neo-militant democracies were introduced on a much larger scale than in the case of previous crises, i.e. financial and the so-called refugee crisis. The actions taken have therefore contributed to democratic backsliding and it is possible that in the long run, some of the European Union member states may even move from neo-militant democracy to quasi-militant democracy. In the case of Denmark, we can also talk about neo-militant democracy. Mainly due to the fact that some of the restrictions are periodic and withdrawn, but the idea of the amendment, which the parliament did not agree to, concerning the violation of one of the most important articles of the Constitution, i.e. allow police to inspect the homes of people suspected of spreading the virus, even without court approval is a potential shift towards a quasi-militant democracy.

References / Бібліографічний список:

1. Loewenstein, K. Militant Democracy and Fundamental Rights I. *The American Political Science Review*, 1937, No. 3(31), p. 417–432.
2. Molier G., & Rijpkema B. R. Germany's New Militant Democracy Regime: National Democratic Party II and the German Federal Constitutional Courts's 'Potentiality' Criterion for Party Bans: Bundesverfassungsgericht, Judgment of 17 January 2017, 2 BvB 1/13, National Democratic Party III, *European Constitutional Law Review*, 2018, No. 2(14), p. 394–409.
3. Bäcker R., Rak J. Trajektora trwania opancerzonych demokracji, *Studia nad autorytaryzmem i totalitaryzmem*, No. 3(41), p. 63–82.
4. Skrzypek M., The Banning of Extremist Political Parties as a Measures of Neo-Militant Democracy: The Experience of Post-Communist States, *HAPSc Policy Briefs Series1*(2), p. 67–73, <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.26450>.
5. Osiewicz, Przemysław. 2020. "Limitations to the Right to Freedom of Assembly in Poland during the COVID-19 Pandemic: The Case of Women's Strike." *HAPSc Policy Briefs Series1*(2): 195–200. <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.26458>
6. Rak J., Conceptualising the Theoretical Category of Neo-militant Democracy: The Case of Hungary, *Polish Political Science Yearbook*, 2020, 49 (2), p. 61–70. <https://doi.org/10.15804/ppsy2020204>
7. Rak J., Quasi-Militant Democracy as a New Form of Sacred in Poland during the Corona Crisis, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 2020, 19 (57), p. 111–128.
8. Danmarks Riges Grundlov (5 juni 1953), [in:] „Lovtidende for Kongeriget Denmark” A 1953, No XVII, No 169.
9. COVID-19: The Danish Epidemic Act. URL: <https://gorrissenfederspiel.com/en/knowledge/news/covid-19-the-danish-epidemic-act> (23.12.2021).
10. Lov om epidemier m.v. (epidemiloven), <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2021/285>. URL: (23.12.2021).
11. How Denmark's Epidemic Act Was Amended to Respond to COVID-19, <https://blog.petrieflom.law.harvard.edu/2020/05/26/denmark-global-responses-covid19/>, URL: (23.12.2021).

Резмер-Плотка К. Зловживання нео-мілітарною демократією або становлення квазі-мілітарної демократії: кейс Данії під час кризи

У державах-членах Європейського Союзу відчувається процес регулярного обмеження громадянських прав і свобод, який, на думку дослідників, відбувається після серйозної фінансової кризи 2008 року. Запроваджені обмеження можуть свідчити про процес становлення нео-мілітарної демократії, про який вперше згадав Карл Левенштейн у своїх працях. Наступні кризи, зокрема так звана криза біженців та пандемія коронавірусу, прискорили цей процес. У результаті держави ЄС почали шукати можливості обґрунтування введених обмежень, у тому числі з використанням рішень, передбачених національними правовими системами. У більшості випадків стали використовуватися «надзвичайний стан» або «стан стихійного лиха», що дозволяють істотно обмежити свободу громадян з метою їх безпеки та збереження громадського порядку. У Данії, однак, така форма запобігання ніколи не використовувалась, і внаслідок цього було розпочато роботу над змінами в законодавстві, що дозволили б використовувати рішення, що роками існували в національному законодавстві інших держав-членів ЄС. Метою статті є пошук відповіді на питання щодо визначення місця Данії на континуумі, що знаходиться між двома процесами: зловживання нео-мілітарною демократією та перетворення у квазі-мілітарну демократію для виправдання введених обмежень перед прийняттям нового правового рішення. Аналіз спирається на метод якісного аналізу джерел. Основні джерела, які було піддано аналізу – Конституція Данії та внесені зміни до Закону Данії про епідемії.

Це дослідження покликане поглибити розуміння нових мілітарних демократій, що обмежують права і свободи громадян методами правового регулювання. Дослідження також дає змогу оновити та суттєво розширити вживану раніше концепцію мілітарної демократії, що спочатку стосувалась лише Веймарської республіки.

Основний аргумент полягає в тому, що використання «надзвичайного стану» або «стану стихійного лиха» в Данії може призвести до суттєвого обмеження прав і свобод громадян, що, з одного боку, спрямоване на протидію серйозній загрозі пандемії коронавірусу, а, з іншого боку, є рішенням, що сприяє демократичному відступу. Це також сприяє збільшенню повноважень урядів і є правовим інструментом для впровадження недемократичних рішень.

Ключові слова: Данія, пандемія, обмеження, нео-мілітарна демократія, громадянські права.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2021.4.7

УДК 32:17.022.1(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4215-1264>

Milova M. I., Odesa Mechnikov National University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3793-1074>

Trushevykh H. B., Odesa Mechnikov National University

IMAGE MAKING AS A POLITICAL TECHNOLOGY: SPECIAL FEATURES OF THE POLITICIANS' LONG-TERM AND SHORT-TERM IMAGE BUILDING

The present article analyzes the modern understanding of content of image-making as a political technology based on foreign and Ukrainian researchers' studies. The authors focus on the special features of creating a politician's long-term and short-term image. The main focuses and distinctions of various image-making techniques are determined. It is established that the short-term image-making prevails in the Ukrainian image-making practices. It is noted that the analysis of this problem is built mainly on interdisciplinary and communicative approaches, as well as on the use of comparative and systematic methods.

The twentieth century has changed the view of how an image of a politician should be built. Back in the first half of the twentieth century, advertising became a successful business and became a highly sophisticated tool for manipulation of the consumer's mind. Such manipulations have quickly found their way from marketing sphere to political and interpersonal relations. With time, manipulative strategies became more widespread, and an individual was perceived less as a personality and became more of a "statistical unit" or an "abstract consumer of goods and services", who is to be involved in the advertising and political gaming.

The image is based on a formal system of roles that a person plays in his life, complemented by features, character traits, appearance, clothing. The image is formed both on the basis of real behavior of the individual, and under the influence of estimations and opinions of other people. The image can be classified according to the mechanism of formation and distribution: formed artificially and that arose in the mass consciousness spontaneously. It is worth noting that today there are few politicians who do not turn to professionals and do not control the impact of their image on the audience. In politics, image determines victory in elections. Political image is always formed, changed, improved and adjusted to meet the demands of society.

In this view, the image-making as a political technology is becoming more important each year, especially in the Ukraine's political practices.

Keywords: *image making, image, political technology, identity, media*

Introduction. In the Ukrainian political literature, the concept of "political image" became widely used in connection with the development of democratic political institutions, intensification of political participation of citizens and with the entry of public politicians into the arena. First of all, its emergence is associated with the transition from an authoritarian-totalitarian system to a democratic, law-based, social state, which predetermines the need for an appropriate political culture, the formation of new ideas and concepts in the minds of the voters adequate to the changes that were taking place. At the same time, the development of Ukrainian imageology was also influenced by the establishment of a multi-party system, and hence the emergence of new players in the political arena, as well as a significant number of new mass media and their increasing commercialization.

Materials and Methods. The main purpose of the authors of the present article is to study the image making as a political technology, focusing on the research of technologies for creating long-term and short-

term images of politicians. Another purpose is to analyze the impact of the politicians' biography and electoral program on the formation of their image.

Recent research analysis. Ukrainian and foreign researchers have made an important contribution to the development of the theoretical foundations of the problem and the analysis of practical experience of image making as a political technology. These well-known experts include D. V. Olshansky, M. M. Shashlov, M. M. Koshelyuk, A. M. Vihrov, V. M. Shepel, V. M. Lyaporov, P. V. Povetyev, O. F. Potemkina, G. G. Pocheptsov, O. F. Rusakova, D. A. Maksimov, L. G. Lapteva, O. A. Petrova, whose works focus on various aspects, from the analysis of meaning and essence of the concept to specific techniques, tools and special aspects in the development of programs and building the image of politicians at various levels.

Results. The concept of image usually refers to a specific person, but can extend to a group of people, an organization, or a product. It is formed both on the basis of a person's actual behavior and under the influence of other people's evaluations. "Political image" is considered by Russian scholars to be "a set of ideas, perceptions, and beliefs that an individual or group of individuals has about certain political phenomena or goods." [8, p.84].

According to V.P. Gorbatenko, this concept is most successfully disclosed in the political science dictionary: "Political image is a particular idea of the population about the perfect embodiment of a particular social role. A politician's image includes the following features: personal qualities, organizational, managerial abilities (competence, ability to debate, participation in decision-making processes); characteristics that bring the leader closer to the voters (ordinary background, simplicity)" [2, p.228].

It is clear that a political image is perceived as a purposefully created identity of a politician, designed to emotionally and psychologically influence a certain social community to promote the leaders and to position them in the electoral field [5, p.156]. It is not just an identity in the human mind as a reflection of reality, but a specially modeled reflection of it, created by professional image-makers and based on a certain reality [4, p.62]. The modern concept of how a political image is built was clearly defined during R. Nixon's presidential election campaign: "... These tend to be more a gut reaction, unarticulated, non-analytical, a product of the particular chemistry between the voter and the image of the candidate." [9, p.164]. V. M. Shepel, for example, relates the image to the visual attractiveness of an individual and states that "those who were born visually attractive are lucky. However, as a rule, many people gain public acknowledgement thanks to the art of self-presentation. Without it, you can neither achieve great success in any activity nor experience the joy of being in the spotlight". The Russian researcher begins his book with the following words: "As long as your heart beats, you must use every chance to be well-liked. Each of us lives on the recognition by other people" [10, p.342].

Some politicians say that they do not build their image, and, in general, they do not care about it. But it's the same as sooner or later we find out that we speak in prose. Whether you care about your image or not it is there; but what is the quality of it? In the fair opinion of A.F. Potemkina, a public politician should not just be liked by many, he should be liked by the majority. If a politician wants to have a winner's image, he will find what he needs, given the will. Then a need arises for the knowledge about the image and its main components, for an ability to brighten up the image if it fades over time, to reassure and convince others that you are a modern and promising politician who can defend the voters' interests. And then, they will vote for you [6, p.35].

E.V. Koroleva draws attention to the fact that it is negative information that is essential for the feedback to be successful. The politician's image is built dynamically, with a special role being also played by the opponents. The purpose here becomes to protect the significance of the information provided by the opponent. Image structures underlie the perception of the country's political structure, since the concepts of "democracy," "capitalism," and "communism" are essentially based on image [3, p.14].

In the authors' opinion, the building of a politician's image should be viewed through the short-term or long-term image strategy. Analyzing the technological aspect, we should note that it is better for politicians to create a long-term image for political longevity. Based on our own experience, we can say that the most important principle in creating a long-term image is regular work with the subject (politician, organization, event, etc.). Electoral campaign should not be the only thing to stick to. All actions of the politician and the team must be repeated persistently, creating a closed circle. The image of the politician must be constantly correlated with the results of sociological surveys, the dynamics of events taking place in the world, etc.

The main task of an image-maker or a political consultant is to individualize the "product" to the greatest extent possible. The subject needs to be recognizable and undoubtedly distinguishable from the others. For example, Viktor Yushchenko's orange ribbon or Yulia Tymoshenko's braid and white outfit. For his part,

Viktor Yanukovych was remembered for breaking his pen during a meeting. Right or wrong, it was undoubtedly a spectacular move. Behavior should be the continuation of leader's symbolic type. This is already the symbolism of behavior. It is easier for us to decode a person with the expected behavior. So, we can see that both the type of politician and the type (model) of their behavior become individualized. However, this individualization is typical. It is in any case a fitting into some symbolic model.

Individualization is followed by *accentuation*. An image maker needs to add certain features to the subject's image, when certain potential qualities begin to become exaggerated, overshadowing others. Among the main qualities of a person that an image-maker should emphasize, professionalism comes first. Eleri Sampson (an image researcher from UK) decomposes professionalism into five components: competence, confidence, trust, consistency, and control.

Control means, first of all, control over one's own emotions (A. Lyashko, M. Poturaev, and I. Kiva are not good enough in this regard). It is also the ability to control others, to control the execution of projects. As for consistency, Sampson states that the image must be implemented constantly to be effective, and your image affects not only yourself but also everyone you meet on a daily basis. Confidence is expressed even in appearance, its individual elements: a person stands straight, breathes easily, is not afraid to make eye contact. The person feels well-prepared and well-informed (this is where the team should step in to help).

As for competence, both politicians and businessmen must have a clear understanding of what makes them outperform their opponents. The standard phrase that is often used to try to lower this level of competence is "Everyone could do it!" That is why a candidate should be prepared for such attacks.

The next step after the individualization and accentuation is the *promotion*. As in advertising, it is necessary to conduct campaigns so that people not only learn about the "product", but also understand all of its features and benefits.

Election time is a period of active efforts, but it essentially only completes a certain image building stage. Similarly, a smear campaign organized by opponents is developing, although in a less clear-cut form. The opposition is always in a more advantageous situation, because it is easier to criticize than to do something; moreover, when criticizing they make full use of the showiness effect. If one side needs to accentuate the success, the other side needs to discredit the same. Such an approach has been called a discrediting campaign, when the attackers are not too nice about the means to achieve their goal. For example, during the U.S. campaign, the "negative vibes" take up to 50% of television air time.

So how does the "quick" image technology work? It is known that in modern politics there is still a demand for immediate results, because customers are not always willing to wait years until the necessary basis of a positive image – the reputation – is formed. Numerous technologies exist to accelerate the image-building, but in our opinion, the main one is the so-called 'performance'. G. Pocheptsov notes: "Performances become a central form both in times of social crises and of dramatic change. In both cases, 'performance' allows for a unified interpretation of reality. For this very reason, the Soviet Union, especially Ukraine, included a large number of writers, journalists, and other wordsmiths among their first people's deputies. And the point here is not even a new appointment, but the fact that the verbal means become the main production tools during such periods, and literary artists are capable of adapting more easily in this respect than others. They always go ahead of reality, only modeling it within the framework of a symbolic reality. They live on the rhetoric of future victories, so they never experience the bitterness of defeat." [7, p.216] However, the authors believe that 'performance' itself is a necessary but insufficient basis to build a winning image on. A particular event (or more often a quasi-event) must necessarily be complemented by other components, one of them being an image story.

An *image story* is a necessary information basis for image-making. Technologically, it is the history of the politician's image, put into beautiful words and portraying the image the politician or candidate would like to present to the voters. In modern conditions, for example, the image story for an election campaign includes two main aspects: biography and a short but solid presentation of the electoral platform. However, ideally, it should be constructed as a summary of deeds committed by this person during her or his lifetime.

B. Amelin and S. Peshkov state that the result of efforts to popularize a candidate's image is a certain legend where truth and lies, actual achievements and voters' fantasies about the candidate are mixed up. A legend is such a mental construct that is capable of living on its own, without anyone's interference. Moreover, any explanations of it are often perceived in the exact opposite way [1, p.48].

The storytelling method also contributes to a favorable image of a political organization through its appeal to its glorious past. For example, the British moderate-right Conservative Party traces its history back to the late 1670s, when the English Tories appeared. The Democratic Party of the United States refers

to Presidents M. Buren, T. Jefferson, and E. Jackson as their founders. In this case, image-makers are assisted by political branding [11].

A *politician's biography* is important for any image. In modern politics, the sameness and the large number of clichés in the biographies of candidates for elected office are striking. "Born ... Baptized ... Graduated... Had a long trudge to the top... Married, has children." This is rather a note from the HR department than a political biography. All this is usually replicated along with poorly printed photos. The authors believe that a great political biography should be the candidate's first-person narrative written as emotionally as possible. For instance, the Bill Clinton's biography for his presidential campaign begins with: "I was born in a small town called Hope three months after my father had died". One seemingly unpretentious phrase immediately builds a large associative chain. Let us remember V. Putin, who stresses more and more often in his public speeches that he began living in government residences not long ago – "before that I lived in a municipal apartment for thirty years". Another example is the biography of U.S. President Jimmy Carter. During his campaign he shared, "I'm a farmer ... I don't have a lot of money ... I owe everything to the people." Although at that time his annual income was already 2,500,000 USD.

An important point of the image legend is considered the "social origin" of the politician. It is true that the focus here was changing historically. With the development of democracy, there was a transition from the demonstration of "clan" and "noble origin" to "simplicity" and "grassroots". One of the first to boast of his "simple" origins was A. Hitler. This helped, but it was not always enough. Then other elements of the biography appeared. For example, deprivation and suffering. Thus, the "Cinderella myth" was born. The main thing among past achievements is professional activity. Professional experience does not necessarily have to be related with public administration. It can be anything, but the most important thing is that it should be successful.

In addition to the professional dimension of image, voters are also interested in its human component. A candidate's human qualities are usually presented through a demonstration of family relationships. It is important for the voters to know who the candidate's parents were, how he or she was raised, what his/her spouse does, how many children the candidate has, and how he/she treats them.

A mandatory closing statement of a political profile is an explanation of how, why, and for what purpose a person became a politician. When explaining the motives for "climbing to power", a politician must find the right words so that voters would not suspect him of being a power addict.

Election platform. From our own experience, we would like to note that an election platform should include first of all a preamble – a short declarative statement like: "I stick to this and I cannot do otherwise". Then the politician's main ideas and initiatives are outlined. The program refers to well-founded proposals for improving the lives of voters and solving socially significant problems. The ratio of these two parts of the program may be different, but they are mandatory. The program should contain assessments of the current socio-political and life situation, but even more importantly it offers voters a life perspective. The program has to clearly show the direction in which society should develop, and it should be a clear and realistic path. The program gives hope to those who doubt and strengthens the spirit of those who have believed. It is almost a spiritual text designed to inspire people [1, p. 44].

It should be noted that it is not only the content of the program that is important, but also the form in which it is delivered to the audience. As a rule, the ways in which programs are resented to the public are mainly traditional. They are printed on postcards and disseminated through the media. Today, six basic "moves" for mass channels have already been developed: 1) Participation of a politician in analytical TV shows stating the "problem" and ways of solving it. 2) Short interviews for news programs on program topics. 3) Special press conferences in the same vein. 4) Having the celebrities comment on the politician's speeches. 5) Publication of specially prepared fundamental articles analyzing this politician's program. 6) Organization of "reviews" of newspaper publications and speeches, including debatable ones.

Conclusions. To summarize, a political image is a concept that has developed in the popular consciousness and has the character of a stereotype. Image is an emotionally colored impression of a politician. The purpose of the election campaign is to make the politician's image evoke a positive emotional attitude. The image is formed both spontaneously, i.e. unconsciously, and consciously, i.e. the peculiarities of the politician's perception by voters are carefully monitored, and each time a new strategy and techniques for building a favorable image are thought out.

A long-term image needs to be built continuously, not only during elections. In order to build such image, it is necessary to go through the following stages: individualization, accentuation, and promotion. Each stage is followed by long and painstaking work. To build a short-term image, a 'performance' or an image legend is used.

When compiling a politician's biography, facts about the leader's social background, professional activities, and the so-called human factor should be used. A political program should avoid scientific theorizing. It is more of a spiritual manifesto than a technical justification for a project.

In politics, the image is what decides who will win the elections. The methods used to build an image do not imply any changes in the "image bearers"; they only change our perception of them. In perceiving this image, we rely on the mass media, which we believe provide diverse, multifaceted, and targeted information on the subject. In doing so, we mistakenly believe that we draw our own conclusions and form "our own independent opinion" which we then trust.

Бібліографічний список:

1. Амелин В. Н., Пешков С. И. Учитесь побеждать. М., 2001. 120 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник [упор. В. П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 230 с.
3. Королева Э. В. Политическая имиджелогия. Краткий курс лекций. Владивостокский государственный университет экономики и сервиса. Владивосток, 2012. 27 с.
4. Корнієнко В. О. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації: Монографія / В. О. Корнієнко, С. Г. Денисюк. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. 145 с.
5. Сучасний виборчий PR: Навч. посібник / [В. В. Лісничий, В. О. Грищенко, В. М. Іванов, М. В. Кінах та ін.]. Северодонецьк: ЕВРИКА, 2001. 278 с.
6. Потемкина О. Ф. Имидж политического лидера. М.: Московский государственный университет культуры и искусств, 2006. 98 с.
7. Почепцов Г. Г. PR для профессионалов. М.: 2001. с. 220.
8. Пушкарева Г. В. Политический менеджмент. М.: Дело, 2002. 400 с.
9. Черемушникова И. К. Имиджелогия / И. К. Черемушникова, И. А. Петрова, Чернышова И. В. Волгоград: ВолГМУ, 2013. 180 с.
10. Шепель В. М. Имиджелогия. Как нравиться людям. М.: Народное образование, 2002. 644 с.
11. Jackson T. E. Brand Marketing in Today's Cluttered Political Marketplace. *Campaigns and Elections*, apr. 2003.

References:

1. Amelin V.N., Peshkov S.I. Uchites pobezhdad. M., 2001. 120 s.
2. Politologichniy entsiklopedichniy slovník [upor. V.P. Gorbatenko; Za red. Yu.S. Shemshuchenka, V.D. Babkina, V. P. Gorbatenka]. 2-ge vid., dop. I pererob. Kyiv.: Geneza, 2004. 230 s.
3. Koroleva E.V. Politicheskaya imidzhelogiya. Kratkiy kurs lektsiy. Vladivostokskiy gosudarstvenniy universitet ekonomiki i servisa. Vladivostok, 2012. 27 s.
4. Kornienko V. O. Imidzh politichnogo lidera: problemi formuvannya ta praktichnoi realizatsii: Monografiya / V. O. Kornienko, S. G. Denisyuk. Vinnitsya: UNIVERSUM-Vinnitsya, 2009. 145 s.
5. Suchasniy viborchiy RR: Navch. posibnik / [V. V. Lisnichiy, V. O. Grischenko, V. M. Ivanov, M. V. KInah ta In.]. Severodonetsk: EVRIKA, 2001. 278 s.
6. Potemkina O.F. Imidzh politicheskogo lidera. M., 2006. 98 s.
7. Pocheptsov G.G. PR dlya professionalov. M.: 2001. s. 220.
8. Pushkareva G. V. Politicheskij menedzhment. M.: Delo, 2002. 400 s.
9. Cheremushnikova I. K. Imidzhelogiya / I. K. Cheremushnikova, I. A. Petrova, Chernyishova I.V. Volgograd: VolGGMU, 2013. 180 s.
10. Shepel V. M. Imidzhelogiya. Kak nraivitsya lyudyam. M.: Narodnoe obrazovanie, 2002. 644 s.
11. Jackson T.E. Brand Marketing in Today's Cluttered Political Marketplace. *Campaigns and Elections*, apr. 2003.

Мілова М. І., Трушевич Г. Б. Іміджмейкінг як політична технологія: особливості побудови довгострокових та короткострокових образів політиків

У статті проаналізовано сучасне розуміння змісту іміджмейкінгу як політичної технології в контексті досліджень зарубіжних та українських дослідників. Автори зосереджують увагу на особливостях побудови довготривалого та короткотривалого образу політика. Визначені основні акценти та відмінності різних технологічних прийомів щодо формування іміджу. З'ясовано, що в практичній частині українського іміджмейкінгу домінує практика короткострокового формування іміджу. Наголошено, що аналіз означеної проблеми побудовано в основному на міждисциплінарному та комунікативному підходах, а також на використанні принципів порівняльного і системного методів.

XX століття внесло свої корективи в уявлення про те, як повинен формуватися імідж політика. Ще в першій половині XX століття реклама стає успішним бізнесом і досягає

досконалості в маніпуляціях свідомістю споживача. Зі сфери ринкових відносин маніпуляції швидко проникають в сферу політичних і міжособистісних відносин. З плином часу частка маніпуляцій зростає, а індивід все менше сприймається як особистість і все більше перетворюється в «статистичну одиницю» або «абстрактного споживача ідей і товарів», який залучається до рекламних та політичних ігор.

В основі іміджу лежить формальна система ролей, які людина грає у своєму житті, доповнюється особливостями, рисами характеру, зовнішніми даними, одягом. Імідж формується як на основі реальної поведінки індивіда, так і під впливом оцінок і думок інших людей. Імідж можна класифікувати за механізмом формування і поширення: сформований штучно і що виник в масовій свідомості стихійно. Варто зазначити, що сьогодні мало політичних діячів, які не звертаються до професіоналів і не контролюють вплив їх іміджу на аудиторію. У політиці імідж визначає перемогу на виборах. Політичний імідж завжди формується, змінюється, удосконалюється та коригується, щоб відповідати запитам суспільства.

В зв'язку з цим іміджмейкінг як політична технологія з кожним роком стає все більше актуальною, зокрема в українській політичній практиці.

Ключові слова: іміджмейкінг, імідж, політична технологія, образ, ЗМІ

ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ ЦІННОСТІ СТУДЕНТІВ ТА СТУДЕНТОК ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ І МОЛДОВИ

Стаття присвячена виявленню економічних, соціальних та етнічних цінностей студентів та студенток політологічних спільнот України (Львів, Харків, Сімферополь) і Молдови (Кишинів) у період 2012-2013 рр. Робота є частиною масштабного дослідження, яке фіксує стан української політології у 2012–2013 рр. і дозволяє краще зрозуміти особливості політичних, соціальних, етнічних, економічних, гендерних та дисциплінарних уявлень студентства напередодні подій Революції гідності. Емпіричним базисом статті є результати опитування студентів та студенток I-V курсів, що навчалися за спеціальністю «Політологія» на бакалаврів, спеціалістів та магістрів у Львівському національному університеті імені Івана Франка, Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського та Державному університеті Молдови.

Економічні цінності українських і молдавських студентів передбачають активну роль держави, але значимість останньої зменшується зі зростанням сукупного доходу батьківських сімей. «Націоналізм» українських і молдавських студентів щодо соціальних цінностей означає неприйнятність гомосексуального стилю життя, тоді як ліберали в цьому питанні більш толерантні. Крім того, українські «націоналісти» в цілому терпимі до права жінки приймати рішення про аборт, хоча ліберали і тут виявляють більшу міру толерантності. У цьому відношенні молдавські ліберали більш консервативні. Нарешті, український і молдавський «націоналізм» виявляється більш терпимим до спільного проживання пари без бажання побратися, ніж український і молдавський «лібералізм». Етнічні установки українських і молдавських студентів перебувають під сильнішим впливом ідеологічних орієнтацій. З одного боку, «націоналісти» схильні заперечувати наявність в суспільстві проблеми расизму, тоді як ліберали більш охоче визнають їхнє існування. З іншого боку, ліберали менш схильні вважати, що в країні повинна бути тільки одна державна мова, тоді як «націоналісти» в цьому впевнені практично абсолютно.

У завершальній частині статті зроблено висновок про необхідність дослідження економічних, культурних, регіональних та релігійних факторів, що обумовлюють виявлені уявлення студентів та студенток.

Ключові слова: економічні цінності, соціальні цінності, етнічні цінності, історія політичної науки, Україна, Молдова

Ця робота завершує серію розвідок, спрямованих на підвищення рівня дисциплінарної рефлексії вітчизняної політології. У цілому, її актуальність визначається майже цілковитою відсутністю валідних даних з (історії) регіональних студентських спільнот української політичної науки, значимість яких лише підсилюється потенційно зростаючим ступенем укоріненості декількох тисяч колишніх та нинішніх бакалаврів, спеціалістів та магістрів до політичного життя країни.

Мета роботи – виявити економічні, соціальні та етнічні цінності політологів та політологинь студентських спільнот України (Львів, Харків, Сімферополь) і Молдови (Кишинів) у період 2012-2013 рр. Хронологічні межі розвідки роблять її вагомим внеском в історію дисципліни. Ця робота є частиною масштабного дослідження*, яке фіксує стан української політології у 2012–2013 рр. і дозволяє краще зрозуміти особливості політичних, соціальних, етнічних, економічних, гендерних та дисциплінарних уявлень студентства напередодні Революції гідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертання до останніх колективних праць, присвячених історії політичної науки в постсоціалістичних країнах [6; 7; 8], засвідчує одну з примітних рис дисциплінарного історіописання: (надмірний) акцент на т.зв. професорсько-викладацькому складі. Зокрема, статті та есеї Анатолія Круглашова [10], Юрія Мацієвського [3],

Сергія Куделі [2], Олександра Старіша [6] та Оксани Шевель [12] змальовують викладачів акторами, які безпосередньо відповідають за методологічну, ідеологічну та ментальну неспроможність професії бути агентами змін (у політиці). Разом з тим студенти та студентки (зазвичай без гендерного розрізнення) розглядаються як справжнісінькі об'єкти – їх набирають, їх навчають, їх випускають, а на ринку праці вони продовжують зазнавати впливу, коли стикаються з різноманітними викликами позаакадемічного штибу. Поки що не дуже численні дисертаційні роботи з історії вітчизняної політології продовжують цю лінію на об'єктивацію та навіть ігнорування базового, фундаментального рівня нашої професії. Євгенія Олійник студентів-політологів згадує – завжди побіжно – під час обговорення мобільності, обов'язковості викладання політології, перерахуванні проблем студентства (візова підтримка, мовна підготовка тощо) та історії кафедри політології і соціології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича [4, с. 29, 32, 59, 74, 122, 134, 142, 155, 158]. Ірина Горбатенко ще більш старанно ігнорує студентів під час розгляду процесу генези та розвитку політології в Україні, називаючи їх лише в контексті необхідності поєднання навчання і виховання, що сприятиме формуванню «світоглядних смисложиттєвих орієнтирів студента» [1, с. 6]. Таким чином, студенти та студентки для істориків української політичної науки є суцільною «сліпою плямою», і ця розвідка певним чином сприятиме заповненню цієї лакуни.

Емпіричним базисом статті є результати опитування студентів та студенток I-V курсів, що навчалися за спеціальністю «Політологія» на бакалаврів, спеціалістів та магістрів у Львівському національному університеті імені Івана Франка (надалі ЛНУ), Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (надалі ХНУ), Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського (надалі ТНУ) та Державному університеті Молдови (надалі ДУМ). Детальний опис методології міститься в колективній монографії [5]. У цій роботі презентовано економічні, соціальні та етнічні уявлення студентів та студенток Харкова, Львова, Сімферополя та Кишинева.

Економічні погляди студентів та студенток планувалось виявити через з'ясування їхнього ставлення (повністю згоден/згодна, частково згодний/згодна, частково не згодний/не згодна, абсолютно не згодний/не згодна, важко відповісти) до чотирьох наступних тез: «Уряд повинен домагатися того, щоб у всіх була робота», «Уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих», «Чим менше держава регулює бізнес, тим краще», «Конкуренція приносить шкоду. Вона виявляє найгірше в людях». Були виокремлені три групи респондентів: ті, хто в процесі опитування ідентифікував себе як прихильників ліберальної ідеології (надалі група «ліберали»); ті, хто вказали на свою близькість до національно-демократичної і/або націоналістичної течії (надалі група «націоналісти»); «інші», тобто ті, хто не ідентифікував себе як ліберала і/або «націоналіста» (надалі група «інші»). Результати відповідей респондентів представлені в Таблиці 1.

Розглядаючи економічні уявлення, можна говорити про тенденцію, характерну для усіх політологічних спільнот: студент(к)и, що ідентифікують себе з лібералізмом, наполягають на активній ролі держави, а симпатичні національно-демократичної і націоналістичної ідеології наполягають на ще більшому втручанні держави в процеси регулювання економічної сфери. Рівень абсолютної підтримки тези, згідно з якою «уряд повинен прагнути, щоб у всіх була робота», вище у «націоналістів». У випадку зі студент(к)ами ТНУ, 100% «націоналістів» і лібералів тією чи іншою мірою підтримують активну роль держави, але перших більше в категорії «абсолютно згодних» (81,25% vs. 72%). Єдиний виняток – студент(к)и ХНУ, категоричність «націоналістів» яких на 16,7% менше, ніж у лібералів, при одночасному збереженні паритету в загальному відсотку симпатиків цієї тези. Схожа ситуація спостерігається і з тезою про те, що «уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих». Ніяких винятків немає: «націоналісти» всіх спільнот більш ригористичні в своїй підтримці (частіше вказують на свою «абсолютну згоду»). Звертає на себе увагу, що молдавські ліберали надають найменшу підтримку двом раніше розглянутим тезам у порівнянні зі студентами з українських політологічних спільнот. Відповіді респондентів на інші питання підтверджують попередні спостереження. Зокрема, при оцінці тези «чим менше держава регулює бізнес, тим краще», ліберали прогнозовано схильні більше підтримувати її, ніж «націоналісти», хоча різниця іноді незначна (ТНУ і ХНУ). З твердженням про негативну роль конкуренції та відповідний вплив на особистості частіше погоджуються «націоналісти» ТНУ і ЛНУ. «Націоналісти» ХНУ менше, ніж ліберали, схильні вбачати в конкуренції шкідливий вплив на особистість людини, тоді як в ДУМі ліберали і «націоналісти» у цьому випадку виявляють пріоритет при традиційно більшій ригористичності останніх. Дані по «абсолютно не згодним» підтверджують вищесказане. Стосовно групи «інших», то їхні відповіді в цілому відрізняються від відповідей «лібералів» і «націоналістів», хоча здебільшого вони ближчі до «лібералів».

Відповіді респондентів на питання, що вимірюють установки сфері економіки, %

Групи студентів		Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «національно-демократична» та/або «націоналістична» (група «націоналісти»)				Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіант «ліберальна» (група «ліберали»)				Респонденти, що не вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «ліберальна», «національно-демократична» або «націоналістична» (група «інші»)			
Варіанти відповіді та ЗВО		Уряд повинен прагнути, щоб у всіх була робота	Уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих	Чим менше держсва регулює бізнес, тим краще	Конкуренція приносить шкоду. Вона виявляє найгірше в людях	Уряд повинен прагнути, щоб у всіх була робота	Уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих	Чим менше держсва регулює бізнес, тим краще	Конкуренція приносить шкоду. Вона виявляє найгірше в людях	Уряд повинен прагнути, щоб у всіх була робота	Уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих	Чим менше держсва регулює бізнес, тим краще	Конкуренція приносить шкоду. Вона виявляє найгірше в людях
Усього студентів ТНУ	Повністю згодний/згодна	81,25	62,5	18,75	6,25	72	52		4	68,63	49,02	8	2
	Частково згодний/згодна	18,75	25	31,25	18,75	28	40	52	8	29,41	33,33	24	20
	Частково не згодний/згодна		12,5	31,25	25		8	36	32	1,96	11,76	44	38
	Абсолютно не згодний/згодна			18,75	50			12	56		5,88	22	38
	Важко відповісти											2	2
Усього студентів ХНУ	Повністю згодний/згодна	50	41,67	25		66,67	33,33	28,57	9,52	63,16	55	15	5
	Частково згодний/згодна	41,67	50	41,67	8,33	23,81	47,62	38,1	4,76	15,79	25	35	10
	Частково не згодний/згодна	8,33	8,33	8,33	16,67	4,76	9,52	23,81	4,76	15,79	10	40	20
	Абсолютно не згодний/згодна			8,33	75	4,76	9,52	9,52	80,95	5,26	10	10	55
	Важко відповісти			16,67									10
Усього студентів ЛНУ	Повністю згодний/згодна	85,37	53,66	7,32	7,32	64	44	16	4	65,38	46,15	19,23	3,85
	Частково згодний/згодна	14,63	31,71	51,22	9,76	28	32	48		23,08	34,62	38,46	11,54
	Частково не згодний/згодна		14,63	36,59	19,51	4	20	28	24	11,54	7,69	19,23	23,08
	Абсолютно не згодний/згодна			4,88	60,98	4	4	4	64		3,85	15,38	53,85
	Важко відповісти				2,44			4	8		7,69	7,69	7,69
Усього студентів ДУМ	Повністю згодний/згодна	87,5	50	25	12,5	70,83	37,5	12,5	8,33	54,17	33,33	8,33	8,33
	Частково згодний/згодна	12,5	25	50	12,5	16,67	29,17	50	16,67	33,33	45,83	29,17	20,83
	Частково не згодний/згодна				12,5	4,17	33,33	20,83	29,17	8,33	8,33	41,67	45,83
	Абсолютно не згодний/згодна		25	25	62,5	8,33		12,5	45,83		8,33	12,5	16,67
	Важко відповісти							4,17		4,17	4,17	8,33	8,33

Наявність відмінностей відповідей між трьома групами студентів та студенток в тому чи іншому випадку передбачає верифікацію припущення про зв'язок між ідеологією та економічними уявленнями. Я вважаю, що «ліберали» та «націоналісти» роблять свій вибір більш усвідомлено, а тому утворюють більш гомогенні групи, внаслідок чого їхні погляди перебувають під максимальним впливом ідеологічної самоідентифікації та сильніше вирізняються між собою. Водночас група «інші» включає студентів та студенток з дуже різними та строкатими ідеологічними орієнтаціями, а також тих, хто ще не визначився зі своїми уподобаннями, що й обумовлює проміжне положення релевантних відповідей.

Інше питання – чи економічні погляди студентів та студенток обумовлені економічними обставинами? Моя гіпотеза полягає в тому, що на пострадянському просторі економічні установки політологів та політологинь, як «лібералів», так і «націоналістів», обернено пропорційно пов'язані з рівнем матеріального добробуту їхніх сімей. Тобто чим вище сукупний дохід сімей респондентів, тим нижча ймовірність того, що вони будуть наполягати на активному втручанні держави в економічні процеси. Верифікація гіпотези передбачає вимірювання сукупного доходу сімей студентів та студенток за допомогою відповідей на питання: «Чи перевищує дохід Вашої сім'ї 4500 гривень на одну людину на місяць?» (Для Молдови відповідна сума вираховувалася в національній валюті та становила 5 тисяч лей на момент проведення опитування). При виборі цієї суми ми послуговувались міркуванням, згідно з яким дохід в чотири прожиткових мінімуми на одну особу є одним з (мінімальних) критеріїв належності до середнього класу.

Якщо об'єднати перші три варіанти відповіді в Таблиці 2 («так, і суттєво», «так, не суттєво» і «приблизно дорівнює зазначеній сумі»), виявляється, що ранжування студентів з сімей з найвищим сукупним доходом багато в чому залежить від їхніх ідеологічних орієнтацій, і навпаки. Серед «націоналістів» найбільш забезпечені – в зазначеному вище сенсі – студенти та студентки навчаються в ДУМі (60%), а найменш – у Харкові (25%). «Націоналісти» з ЛНУ (33,33%) і ТНУ (31,57%) посідають відповідно друге і третє місця за обраним критерієм матеріальної забезпеченості. Дані по лібералам дещо відрізняються (ДУМ – 48,15%, ХНУ – 47,83%, ЛНУ – 46,15% і ТНУ – 30,77%), так само як і по групі «інших» респондентів при незмінно лідируючій (провідній) позиції молдавських політологів (ДУМ – 52,38%, ХНУ – 44,06%, ТНУ – 40,59% і ЛНУ – 37,89%). Таким чином, гіпотеза щодо оберненої залежності між сукупним доходом сім'ї респондента і ступенем його або її підтримки ролі держави в економіці знаходить своє підтвердження. Себто ступінь консервативності в економічних питаннях дійсно залежить від матеріального добробуту сім'ї респондента. Зокрема, за винятком молдавських студентів та студенток, «націоналісти» ТНУ, ЛНУ та ХНУ виявляються найменш забезпеченими (з позиції добробуту їхніх сімей), і вони ж демонструють найбільшу підтримку активної ролі держави в економічній сфері. Студенти-ліберали найбільш забезпечені, і вони ж найменше схильні підтримувати ідею про втручання держави в економіку. Нарешті, група «інших» респондентів займає якесь проміжне положення і за сукупним доходом, і за своєю схильністю покладатися на державу.

Гіпотезу про обернений зв'язок між доходом сім'ї та економічними поглядами можна також перевірити, розглянувши відмінності всередині «націоналістів» і «лібералів». Зокрема, можна очікувати, що студент(к)и ДУМу меншою, а студент(к)и ХНУ більшою мірою підтримуватимуть активну роль держави. У той же час студент(к)и двох інших спільнот, з огляду на незначні розриви в рівні забезпеченості батьківських сімей (наприклад, між «націоналістами» ЛНУ і ТНУ, а також «лібералами» ХНУ і ЛНУ), можуть демонструвати відсутність показових тенденцій. У цілому, гіпотеза підтверджується у випадку з установкою на визначальну роль держави по скороченню різниці між доходами багатих і бідних, а також, з певними застереженнями, щодо необхідності активного державного регулювання бізнесу. Разом з тим відповіді на два інші питання не виправдовують наших сподівань. Що стосується «лібералів», то очікуваний розподіл трапляється тільки у випадку з першою тезою («уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих»), а щодо подальших тез – з певними застереженнями. Цікаво, що жодної тенденції не виявляється при оцінці тези, що «конкуренція приносить шкоду». Можливо, причина в довгому насадженні специфічного етосу на пострадянському просторі, тому питання про роль конкуренції та природу людини (егоїстичну або кооперативну), виявилось найменш прогнозованим.

У соціальній сфері очікувалось виявлення регіональних та ідеологічних відмінностей: зокрема, «націоналісти» більш схильні – порівняно з «лібералами» – відкидати прийнятність гомосексуального стилю життя, практики проживання пари без наміру побратися і право жінки самостійно вирішувати, робити їй аборт чи не робити. Дані Таблиці 3 показують, що в цілому

Відповіді респондентів на питання, «Чи перевищує дохід Вашої сім'ї 4,5 тисячі гривень (5 тисяч лей) на одну людину в місяць?», %

<i>ЗВО</i>		<i>Чи перевищує дохід Вашої сім'ї 4500 гривень на одну людину в місяць? (група «націоналісти»)</i>	<i>Чи перевищує дохід Вашої сім'ї 4500 гривень на одну людину в місяць? (група «ліберали»)</i>	<i>Чи перевищує дохід Вашої сім'ї 4500 гривень на одну людину в місяць? (група «інші»)</i>
Усього студентів ТНУ	Так, і суттєво	21,05	11,54	16,83
	Так, не суттєво	5,26	3,85	6,93
	Приблизно дорівнює зазначеній сумі	5,26	15,38	16,83
	Ні, але не суттєво	15,79	23,08	17,82
	Ні, і суттєво	52,63	46,15	41,58
Усього студентів ХНУ	Так, і суттєво	16,67	21,74	22,03
	Так, не суттєво	8,33	4,35	3,39
	Приблизно дорівнює зазначеній сумі		21,74	18,64
	Ні, але не суттєво	33,33	17,39	23,73
	Ні, і суттєво	41,67	34,78	32,2
Усього студентів ЛНУ	Так, і суттєво	14,29	7,69	12,63
	Так, не суттєво	7,14	15,38	9,47
	Приблизно дорівнює зазначеній сумі	11,9	23,08	15,79
	Ні, але не суттєво	26,19	19,23	29,47
	Ні, і суттєво	40,48	34,62	32,63
Усього студентів ДУМ	Так, і суттєво	30	25,93	22,22
	Так, не суттєво	20	14,81	12,7
	Приблизно дорівнює зазначеній сумі	10	7,41	17,46
	Ні, але не суттєво	10	14,81	14,29
	Ні, і суттєво	30	37,04	33,33

«націоналісти» дійсно більш консервативні в соціальних питаннях. Наприклад, абсолютну згоду щодо прийнятності гомосексуального стилю життя висловили 8,33% «націоналістів» ХНУ проти 28,57% «лібералів» ХНУ. Ще більш показові дані спостерігаються в ЛНУ (де відсоток «націоналістів» найвищий серед всіх вишів): 7,32% vs. 36%. Схожа – в дзеркальному відображенні – ситуація склалася і у випадку зі студентами ТНУ – 12,5% абсолютно згодних «націоналістів» і 12% абсолютно згодних «лібералів»; проте врахування категорії «частково згоден/згодна» очевидним є терпимість «лібералів» (20% vs. 6,25%). Певний виняток становлять «націоналісти» ДУМу: з одного боку, в ДУМі на 0% «націоналістів», абсолютно згодних з прийнятністю гомосексуалізму, припадає 9% лібералів, які схвально ставляться до цього явища. З іншого боку, з урахуванням частково (не) згодних, «ліберали» ДУМу виглядають більш консервативними. Це доволі несподівані результати, враховуючи більш високий рівень матеріального забезпечення саме молдавських студентів, тоді як економічне становище респондентів традиційно розглядається як потужний фактор впливу на їхні соціальні погляди. Анжела Зеленські вважає, що відповідні дані пояснюються «низьким рівнем, в цілому, в молдовському суспільстві, терпимості до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, думок» [5, с. 302]. Також ймовірно, що проблема в етнічній і релігійній строкатості Молдови, де більшість етносів, які населяють цей регіон, зазвичай недружелюбні до гомосексуалізму з причин консервативних релігійних установок. У цьому випадку поширені в регіоні уявлення цілком сумісні з матеріальним добробутом. Але ця гіпотеза вимагає більш ретельного дослідження. Водночас розподіл в групі «інших» респондентів відтворює тенденцію, раніше зафіксовану на прикладі економічних установок студентів-політологів: ці респонденти більш консервативні, ніж ліберали, але більш ліберальні, ніж «націоналісти».

Таблиця 3

**Відповіді респондентів на питання, що вимірюють установки
в сфері соціальних цінностей, %**

<i>Групи студентів</i>		<i>Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «національно-демократична» та/або «націоналістична» (група «націоналісти»)</i>			<i>Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіант «ліберальна» (група «ліберали»)</i>			<i>Респонденти, що не вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «ліберальна», «національно-демократична» або «націоналістична» (група «інші»)</i>		
		<i>Гомосексуалізм є таким же прийнятним стилем життя, як і гетеросексуалізм</i>	<i>Жінка сама має право вирішувати робити аборт чи ні</i>	<i>Абсолютно нормальним для пари є жити разом без наміру побратися</i>	<i>Гомосексуалізм є таким же прийнятним стилем життя, як і гетеросексуалізм</i>	<i>Жінка сама має право вирішувати робити аборт чи ні</i>	<i>Абсолютно нормальним для пари є жити разом без наміру побратися</i>	<i>Гомосексуалізм є таким же прийнятним стилем життя, як і гетеросексуалізм</i>	<i>Жінка сама має право вирішувати робити аборт чи ні</i>	<i>Абсолютно нормальним для пари є жити разом без наміру побратися</i>
<i>Варіанти відповіді та ЗВО</i>										
Усього студентів ТНУ	Повністю згодний/згодна	12,5	37,5	37,5	12	44	24	15,69	32	29,41
	Частково згодний/згодна	6,25	12,5	50	20	24	44	7,84	28	31,37
	Частково не згодний/згодна	6,25	31,25	6,25	12	20	24	13,73	24	23,53
	Абсолютно не згодний/згодна	75	18,75	6,25	48	12	8	60,78	12	11,76
	Важко відповісти				8			1,96	4	3,92
Усього студентів ХНУ	Повністю згодний/згодна	8,33	50	58,33	28,57	52,38	61,9	15	40	26,32
	Частково згодний/згодна	25	25	33,33	23,81	23,81	23,81	25	20	31,58
	Частково не згодний/згодна	16,67	25	8,33	14,29	23,81	14,29	15	25	26,32
	Абсолютно не згодний/згодна	50			33,33			45	15	15,79
	Важко відповісти									
Усього студентів ЛНУ	Повністю згодний/згодна	7,32	31,71	32,5	36	48	48	19,23	20	34,62
	Частково згодний/згодна	12,2	17,07	35	24	16	40	7,69	28	19,23
	Частково не згодний/згодна	12,2	14,63	10	16	8	4	23,08	24	34,62
	Абсолютно не згодний/згодна	68,29	34,15	22,5	16	24	8	42,31	24	11,54
	Важко відповісти		2,44		8	4		7,69	4	
Усього студентів ДУМ	Повністю згодний/згодна			25	9,09		9,09	16,67	25	20,83
	Частково згодний/згодна	25	25	25	8,33	29,17	33,33	12,5	20,83	50
	Частково не згодний/згодна			25	16,67	29,17	33,33	20,83	37,5	25
	Абсолютно не згодний/згодна	75	75	25	16,67	29,17	20,83	41,67	12,5	4,17
	Важко відповісти				45,83	12,5	8,33	8,33	4,17	

Питання про право жінки приймати рішення про аборт і прийнятність спільного проживання пари без реєстрації стосунків не є настільки емоційними, як попередня теза, що повинно було знизити гостроту відмінностей між регіонами та групами студентів та студенток. У цілому, ці очікування виправдалися в питанні про аборт: «націоналісти» більш консервативні, ніж «ліберали», хоча розриви між цими групами значно менші, ніж вони спостерігались в питанні про гомосексуалізм. Найменший розрив спостерігається в ХНУ, де 75% абсолютно і частково згодних «націоналістів» трохи поступаються лібералам – 76,19%. У ТНУ і ЛНУ толерантність лібералів вище толерантності «націоналістів» на 16-19%. Щодо питання про прийнятність спільного проживання без наміру побратися, результати не узгоджуються з гіпотезою. «Націоналісти» трьох з чотирьох спільнот в цьому відношенні більш терпимі, ніж ліберали: в нормальності подібної практики так чи інакше упевнені 87,5% «націоналістів» з ТНУ, 91,67% з ХНУ і 50% з ДУМу. У той же час показники «лібералів» істотно нижчі: 68%, 85,71% і 42,42% відповідно. Лише «націоналісти» з ЛНУ прогнозовано консервативніші за «лібералів» (67,5% vs. 88%). Можливо, причина полягає в матеріальному становищі даної групи або ж в поширеності спільного проживання в сучасній Україні.

Відносно групи «інших» можна констатувати наявність вже зазначеної тенденції: їхні відповіді відрізняються від відповідей студентів з інших груп, і вони в цілому ближче до відповідей «лібералів». Зазначена закономірність характерна і для винятків, наприклад, для розглянутої в попередньому абзаці ситуації з ТНУ, ХНУ і ЛНУ з проблеми спільного проживання. Інтерес представляють відповіді молдавських студентів, де група «інших» виявилася найбільш толерантною. Анжела Зеленські пояснює це великою кількістю соціал-демократів, оскільки «студенти, які дотримуються соціал-демократичних цінностей, виявляються більш толерантними в розглянутому делікатному питанні, ніж ліберали» [5, с. 302].

У цілому в питанні соціальних цінностей не вдалось виявити якогось чіткого зв'язку між сукупним доходом сім'ї респондента і ступенем підтримки останнім розглянутих вище тез. З одного боку, молдавські студенти, всупереч своєму матеріальному достатку, виявляються найменш толерантними в кожній з груп. З іншого боку, серед українських студентів підтримка певних соціальних цінностей не корелює з економічними мотивами. Так, серед «націоналістів» найбільшу підтримку і гомосексуального стилю життя, і права жінки на аборт, і прийнятності спільного проживання висловили харківські студенти, найменш заможні. А серед «лібералів» найчастіше толерантність проявляли студенти ЛНУ (гомосексуалізм і спільне проживання) та ХНУ (право жінки на аборт). Це свідчить на користь необхідності включення в пояснення даних опитувань специфіки регіонів. Інтерпретувати, скажімо, відповіді студентів ЛНУ можна, взявши до уваги близькість до Європи для Львова: будучи довгий час частиною європейських держав, населення Львова в якійсь мірі сприйняло і відповідну шкалу цінностей. Принаймні, це пояснення цілком узгоджується з претензіями регіону на статус культурної столиці України (український П'ємонт). Однак екстраполяція регіональної специфіки на індивідуальні уявлення вимагає особливої обережності, а також перевищує можливості проведеного опитування.

В етнічній сфері очікувалось заперечення «націоналістами» наявності проблеми расизму через безумовний пріоритет титульної нації і відповідну неухвагу до проблем інших етносів. Крім того, «націоналісти» повинні позитивно ставитися до ідеї «одна держава – одна мова». Обидві гіпотези знайшли своє підтвердження в зібраних нами даних (Табл. 4).

У ТНУ, ЛНУ та ХНУ «націоналісти» більш категоричні в запереченні проблеми расизму в Україні: в ТНУ 31,25% «націоналістів» абсолютно не згодні з існуванням якої-небудь расової напруженості, тоді як відсоток «лібералів» з настільки ж однозначною думкою майже вчетверо менше (8%). Відповідні дані по ХНУ (33,33% vs. 14,29%) і ЛНУ (21,95% vs. 12%) представляються дуже схожими. У цілому частка українських «націоналістів», так чи інакше не згодних з наявністю расових проблем в країні, завжди більше аналогічної частки тих, хто бачить-таки ці тертя. При цьому в ТНУ і ХНУ питома вага «незгодних» дорівнює або перевищує 50%. «Ліберали» ТНУ і ЛНУ, навпаки, впевнені в наявності расових проблем в Україні: 76% і 88% відповідно. І тільки в ХНУ частка «лібералів», які не бачать расової напруженості, перевищує частку «націоналістів» (52,39% vs. 50%) при 16,67% тих, кому важко відповісти однозначно. У ДУМі все навпаки: «націоналістів», згодних з наявністю расизму в країні, набагато більше, ніж «лібералів»: 87,5% і 66,67% відповідно. Знову-таки, можна припустити, що ступінь мультикультурності і поліетнічності Молдови позитивно пов'язаний з чутливістю студентів відповідного ЗВО до наявності проблеми расизму. Ймовірно, складна етнічна ситуація, пов'язана з Придністровським конфліктом, який провокує гіпертрофоване сприйняття з боку «націоналістів» загрози, що асоціюється з міжетнічним «гуртожитком». Це можна назвати психологічним підґрунтям етнічних установок, коли «націоналісти» схильні або заперечувати наявність расових проблем в суспільстві, або, при їх очевидному загостренні, перебільшувати їхнє значення.

Таблиця 4

**Відповіді респондентів на питання, що вимірюють установки
в сфері етнічних цінностей, %**

<i>Групи студентів</i>		<i>Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «національно- демократична» та/або «націоналістична» (група «націоналісти»)</i>			<i>Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіант «ліберальна» (група «ліберали»)</i>			<i>Респонденти, що не вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «ліберальна», «національно-демократична» або «націоналістична» (група «інші»)</i>		
		<i>В Україні / Молдові існує проблема расизму</i>	<i>Ніхто не повинен мати преференцій на основі етнічного походження</i>	<i>В Україні/Молдові повинна бути одна державна мова</i>	<i>В Україні / Молдові існує проблема расизму</i>	<i>Ніхто не повинен мати преференцій на основі етнічного походження</i>	<i>В Україні/Молдові повинна бути одна державна мова</i>	<i>В Україні / Молдові існує проблема расизму</i>	<i>Ніхто не повинен мати преференцій на основі етнічного походження</i>	<i>В Україні/Молдові повинна бути одна державна мова</i>
<i>Варіанти відповіді та ЗВО</i>										
Усього студентів ТНУ	Повністю згодний/згодна	18,75	68,75	56,25	20	96	40	23,53	68,63	33,70
	Частково згодний/згодна	25	25	25,00	56	4	12	45,1	25,49	19,57
	Частково не згодний/згодна	25	6,25		16		8	19,61	3,92	10,87
	Абсолютно не згодний/згодна	31,25		18,75	8		36	9,8		34,78
	Важко відповісти						4	1,96	1,96	1,09
Усього студентів ХНУ	Повністю згодний/згодна	16,67	75	75	23,81	76,19	38,10	20	70	43,40
	Частково згодний/згодна	16,67	16,67	16,67	23,81	23,81	28,57	45	15	24,53
	Частково не згодний/згодна	16,67	8,33		38,1		14,29	25	10	15,09
	Абсолютно не згодний/згодна	33,33		8,33	14,29		14,29	10	5	11,32
	Важко відповісти	16,67					4,76			5,66
Усього студентів ЛНУ	Повністю згодний/згодна	12,2	60	100	28	76	88	19,23	69,23	93,48
	Частково згодний/згодна	39,02	22,5		60	16	4	38,46	23,08	3,26
	Частково не згодний/згодна	24,39	10				4	15,38		2,17
	Абсолютно не згодний/згодна	21,95	7,5		12	8		23,08		
	Важко відповісти	2,44					4	3,85	7,69	1,09
Усього студентів ДУМ	Повністю згодний/згодна	37,5	50	100	37,5	75	91,67	37,5	62,5	82,14
	Частково згодний/згодна	50	25		29,17	12,5	4,17	41,67	20,83	8,93
	Частково не згодний/згодна	12,5	12,5		33,33	8,33	4,17	20,83	8,33	7,14
	Абсолютно не згодний/згодна		12,5			4,17			4,17	1,79
	Важко відповісти								4,17	

З іншого боку, сімферопольські «націоналісти», що належать до ще одного полікультурного регіону, виявляються не настільки схильними до гіпертрофованого сприйняття загрози (43,75%). Крім того, найбільш вразливими до тоді ще гіпотетичної загрози виявились львівські «націоналісти» (51,22% тією чи іншою мірою згодних). Боячись впасти в спокус винаходу сутностей *ad hoc*, ризикну припустити, що в даному випадку йдеться про протестні настрої та побоювання русифікації. Однак це питання потребує спеціального дослідження.

Щодо тези про кількість державних мов, то «націоналісти» всіх досліджуваних спільнот більш ніж однозначно підтримують наявність однієї мови в країні. Найменше «націоналісти» згодні з цим положенням в ТНУ (81,25%) і ХНУ (91,67%), тоді як в ЛНУ і ДУМі абсолютно всі респонденти з відповідною ідеологічною орієнтацією висловилися на користь однієї державної мови. Серед «лібералів» частка згодних, тією чи іншою мірою, значно нижче: 52% в ТНУ, 56,67% в ХНУ, 92% в ЛНУ і 95,74% в ДУМі. Наскільки можна судити, молдавські студенти і в даному питанні реагують на об'єктивно складну етнічну ситуацію в країні, тоді як львівські респонденти мотивовані загрозою, як можна припустити, посилення русифікації держави під час президентства Віктора Януковича.

Показовими є дані по ТНУ та ХНУ. Так, на 38,1% харківських «лібералів», які абсолютно підтримують наявність тільки однієї державної мови, припадає 75% «націоналістів». Це досить несподівано в світлі того, що Харків не тільки зараховуємо до проросійських регіонів, а й був одним із перших, де російська мова набула статусу регіональної. Можна висунути кілька гіпотез: 1) виховання і/або соціалізація сучасних студентів припала на момент становлення української державності, одним з атрибутів якої виступала українська мова; 2) теперішні студенти позбавлені ностальгії за радянським минулим, одним з істотних ознак якої виступав статус російської мови як мови міжнаціонального спілкування; 3) студенти традиційно опозиційно налаштовані по відношенню до влади, а тому активні дії останньої з просування російської мови могли спровокувати реакцію, протилежну очікуваній; 4) політика Росії по відношенню до України викликала розчарування в Україні; відсутність кредиту довіри, подібного до того, який Росія має в осіб середнього віку, провокує відторгнення з боку студентів; 5) студенти більшу частину інформації отримують з інтернету, де ставлення до дій Росії зазвичай характеризується як «критичне», і це може впливати на результати опитування.

Що стосується Криму, то тут спостерігається найбільш суперечлива ситуація: 33,7% студентів абсолютно згодні з тим, що в Україні має бути одна державна мова, але 34,78% з цієї тезою абсолютно не згодні. Якщо ж вважати варіанти «частково згоден» або «частково не згоден», то досить солідну перевагу у прихильників єдиної державної мови – 19,57% і 10,87% відповідно. Для розуміння цих даних можна прикласти всі вищезгадані гіпотези.

Висновки. Переважна більшість економічних орієнтацій українських і молдавських студентів-політологів передбачають активну роль держави, але значимість останньої падає зі зростанням сукупного доходу батьківських сімей. Можливо, для українських та молдавських «націоналістів» ідеологія є свідомим дискурсивним обґрунтуванням персональної стратегії виживання (засобу вирішення своїх насущних економічних проблем), яка вписана в контекст функціонування національної держави. При відсутності гострої економічної потреби ступінь привабливості націоналізму і з ним асоційованого втручання держави неухильно падає. Слід також вказати на альтернативну гіпотезу, яку неможливо перевірити за допомогою проведеного опитування: легітимізуючий вплив навчальних курсів. Наприклад, в американській Академії встановлено, що прослуховування базового курсу з економіки сприяє зростанню віри у студентів в силу вільного ринку [11, с. 77]. Ще одне пояснення – немов би природне пом'якшення радикальних установок молодості. У той же час не йдеться про детермінацію ідеології доходом. Можливо, варто звернути увагу на культурні ознаки, наприклад рівень освіченості, чи брати до уваги минуле становище сім'ї, розрив якого з нинішнім також міг вплинути на уявлення студентів.

«Націоналізм» українських і молдавських студентів щодо соціальних цінностей означає неприйнятність гомосексуального стилю життя, тоді як ліберали в цьому питанні більш толерантні. Крім того, українські «націоналісти» в цілому терпимі до права жінки приймати рішення про аборт, хоча ліберали і тут виявляють більшу міру толерантності. В цьому відношенні молдавські ліберали більш консервативні. Нарешті, український і молдавський «націоналізм» виявляється більш терпимим до спільного проживання пари без бажання вступити в шлюб, ніж український і молдавський «лібералізм». Ступінь обумовленості цих уявлень економічними факторами є досить високою, хоча і в значній мірі опосередкованої іншими обставинами, в тому числі і регіональними.

Етнічні установки українських і молдавських студентів знаходяться під сильнішим впливом ідеологічних орієнтацій. З одного боку, «націоналісти» схильні заперечувати наявність в суспільстві

проблеми расизму, тоді як ліберали більш охоче визнають їхнє існування. З іншого боку, ліберали менш схильні вважати, що в країні повинна бути тільки одна державна мова, тоді як «націоналісти» в цьому впевнені практично абсолютно. Разом з тим не варто ігнорувати обумовленість етнічних уявлень економічними мотивами. Щонайменше, відмінності між групами «націоналістів» і «лібералів» цілком укладаються в раніше описані відмінності по сукупному доходу батьківських сімей респондентів. Крім того, ступінь ригористичності «націоналістів» відображає матеріальне благополуччя релевантних респондентів. З цього ряду вибиваються відповіді лібералів.

Наступні дослідження потребують з'ясування точної ваги фактора або факторів, що обумовлюють описані вище зв'язки між ідеологією, регіоном, соціальними, економічними та етнічними уявленнями студентів. Це планується здійснити в наступних дослідженнях.

Примітки:

* Представлені в статті результати були отримані у межах реалізації українсько-молдавського проєкту (Вадим Осін (керівник), Сергій Шуляк, Анжела Зеленські) з вивчення політики знання на пострадянському просторі. Грант був виділений Центром перспективних наукових досліджень і освіти в області соціальних і гуманітарних наук (CASE), Корпорацією Карнегі (Нью-Йорк) й Американськими радами з міжнародної освіти (ACTR/ACCELS) у рамках Програми «Соціальні трансформації в Прикордонні (Білорусь, Україна, Молдова)», Вільнюс, Литва).

Бібліографічний список:

1. Горбатенко І. А. Політична наука і освіта в Україні: передумови виникнення, процес становлення, перспективи розвитку. автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 2007. 21 с.
2. Куделя С. Чи можлива в Україні політична наука? *Критика*. 2012. № 1–2. С. 24–25.
3. Мацієвський Ю. Чому в нас немає політичної науки. *Критика*. 2012. № 6. С. 10–12.
4. Олійник Є. Ю. Інституціоналізація, національна специфіка, перспективи розвитку політичної науки в Україні. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Чернівці, 2013. 202 с.
5. Осін В., Зеленський А., Шуляк С. Власть и знание на постсоветском пространстве: политический режим, научная степень, идеология и карьера в Украине и Молдове. Вильнюс, 2014. 376 с.
6. Старіш О. Політична наука в Україні: 20 років незалежності. *Критика*. 2012. № 9–10. С. 27–29.
7. Eisfeld, R., & Pal, L. Political Science in Central-East Europe and the Impact of Politics: *Political Science In Central-East Europe*. 2010. P. 9-36. DOI: 10.2307/j.ctvhhhg.4
8. Kaase M. Sparschuh V. Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe: Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989–2001), Berlin/Budapest: GESIS/Collegium Budapest, 2002.
9. Krauz-Mozer B., Kułakowska M., Borowiec P., Ścigaj P. Political Science in Europe at the Beginning of the 21st Century. Kraków: Jagiellonian University Press, 2015. 612 p.
10. Kruglashov A. Ukrainian Political Science: From Quantity to Quality / R. Eisfeld, L.A. Pal (eds.) *Political Science in Central-East Europe*, Opladen/Farmington Hills: Barbara Budrich, 2010. P. 291-304
11. Rothman S., Kelly-Woessner A., Woessner M. The Still Divided Academy: How Competing Visions of Power, Politics, and Diversity Complicate the Mission of Higher Education. Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 282 p.
12. Shevel O. Ukrainian Political Science and the Study of Ukraine within American Political Science: How Similar, How Different? *Journal of Ukrainian Politics and Society*. 2015. P. 23–32.

References:

1. Horbatenko I. A. Politychna nauka i osvita v Ukraini: peredumovy vynyknennia, protses stanovlennia, perspektyvy rozvytku. avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.01. Kyiv, 2007. 21 s.
2. Kudelia S. Chy mozhlyva v Ukraini politychna nauka? *Krytyka*. 2012. # 1–2. S. 24–25.
3. Matsiievskiy Yu. Chomu v nas nemaie politychnoi nauky. *Krytyka*. 2012. # 6. S. 10–12.
4. Oliinyk Ye. Yu. Instytutstionalizatsiia, natsionalna spetsyfika, perspektyvy rozvytku politychnoi nauky v Ukraini. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.01. Chernivtsi, 2013. 202 s.
5. Osin V., Zelenski A., Shuljak S. Vlast' i znanie na postsovetskom prostranstve: politicheskij rezhim, nauchnaja stepen', ideologija i kar'era v Ukraine i Moldove. Vil'njus, 2014. 376 s.
6. Starish O. Politychna nauka v Ukraini: 20 rokiv nezalezhnomy. *Krytyka*. 2012. # 9–10. S. 27–29.
7. Eisfeld, R., & Pal, L. Political Science in Central-East Europe and the Impact of Politics: *Political Science In Central-East Europe*. 2010. P. 9-36. DOI: 10.2307/j.ctvhhhg.4
8. Kaase M. Sparschuh V. Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe: Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989–2001), Berlin/Budapest: GESIS/Collegium Budapest, 2002.
9. Krauz-Mozer B., Kułakowska M., Borowiec P., Ścigaj P. Political Science in Europe at the Beginning of the 21st Century. Kraków: Jagiellonian University Press, 2015. 612 p.
10. Kruglashov A. Ukrainian Political Science: From Quantity to Quality / R. Eisfeld, L.A. Pal (eds.) *Political Science in Central-East Europe*, Opladen/Farmington Hills: Barbara Budrich, 2010. P. 291-304

11. Rothman S., Kelly-Woessner A., Woessner M. *The Still Divided Academy: How Competing Visions of Power, Politics, and Diversity Complicate the Mission of Higher Education*. Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 282 p.

12. Shevel O. Ukrainian Political Science and the Study of Ukraine within American Political Science: How Similar, How Different? *Journal of Ukrainian Politics and Society*. 2015. P. 23–32.

Osin V. V. Economic, social and ethnic values of male and female students in political science communities of Ukraine and Moldova

The article is devoted to revealing economic, social and ethnic values of male and female students in political science communities in Ukraine (Lviv, Kharkiv, Simferopol) and Moldova (Chisinau) during 2012-2013. This work is a part of a larger study which captures the state of Ukrainian political science during 2012–2013 and provides a better understanding of the political, social, ethnic, economic, gender and disciplinary views of students on the eve of the Revolution of Dignity. The empirical basis of this article is a survey of the students enrolled in three types of academic programs (bachelor's, specialist's and master's degrees) at four universities: Ivan Franko National University of Lviv, V. N. Karazin Kharkiv National University, V. I. Vernadsky Taurida National University and Moldova State University.

The economic values of Ukrainian and Moldovan students assume an active role of the state, but the importance of the latter decreases with the growth of the total income of their family of origin. The “nationalism” of Ukrainian and Moldovan students concerning social values means the inadmissibility of a homosexual lifestyle, while liberals are more tolerant on this issue. Besides Ukrainian nationalists are generally tolerant of women's right to decide on abortion, although liberals are still more tolerant. In this respect, Moldovan liberals are more conservative. Ukrainian and Moldovan “nationalism” is more tolerant than Ukrainian and Moldovan “liberalism” towards a couple, living together without wishing to get married. The ethnic values of Ukrainian and Moldovan students are more strongly influenced by ideological orientations. On the one hand, “nationalists” tend to deny the problem of racism in society, while liberals are more willing to acknowledge it. On the other hand, liberals are less inclined to believe that there should be only one state language in a country, while “nationalists” are almost absolutely sure of it. The final part of the article concludes that it is necessary to study the economic, cultural, regional and religious factors determining these values of male and female students.

Keywords: *economic values, social values, ethnic values, history of political science, Ukraine, Moldova*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.4.9

УДК 004.032.6:004.738.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5502-8367>

Павлюх М. В., Національний університет «Львівська політехніка»

МЕДІАКОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ФАХІВЦЯ-МІЖНАРОДНИКА У КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Проаналізовано важливі медіакомпетентності фахівців-міжнародників, які стикаються із викликами та загрозами у мережі Інтернет. З'ясовано базові дефініції медіапонять у сучасному глобалізованому світі, які важливі у професійній діяльності фахівців-міжнародників. Виокремлено головні загрози та виклики (індивідуальні) у мережі Інтернет. Доведено, що у сучасному світі фахівець-міжнародник повинен добре володіти інформаційно-комунікативними технологіями, щоб завдяки технологіям створювати якісний контент, а також критичним мисленням, щоб не піддаватися медіанасиллю, медіабрехні та медіаманіпуляціям. З'ясовано, що фахівець-міжнародник повинен боротися із фейками, дезінформацією, неправдивою інформацією та добре розпізнавати приховану маніпуляцію.

У дослідженні використано комплекс загальних і спеціальних методів: метод концептуального аналізу у визначенні базових характеристик медіапонять, зокрема медіакомпетентностей, якими повинні володіти фахівці-міжнародники, компаративний аналіз (у порівнянні звичайних навичок та медіакомпетентностей, якими повинні володіти студенти), функціональний аналіз (функції медіакомпетентностей, якими повинен володіти фахівець-міжнародник для успішної професійної діяльності).

Сучасна медіареальність створює нову освітню парадигму, у якій медіаграмотність, а поряд з тим, медіакомпетентності та медіаосвіта відіграють важливу роль і не припиняються протягом життя. Молоді фахівці-міжнародники повинні володіти, окрім професійних навичок, також медіакомпетентностями для створення якісного контенту. Окрім зазначених навичок та знань, фахівці-міжнародники повинні пам'ятати про загрози, з якими можна стикнутися у мережі Інтернет. Поряд з тим, студенту-міжнароднику потрібно пам'ятати, що покоління, яке називають «поколінням z» мають навички користування соціальними мережами без особливих труднощів, проте це не свідчить про глибокі знання, тому традиційна освіта і знання дуже потрібні для кар'єри студента-міжнародника.

Ключові слова: медіакомпетентність, медіаграмотність, безпека в мережі, нова медійна реальність.

Вступ. У глобалізованому світі для фахівця-міжнародника важливими у професійній освіті є: професійні навички, знання міжнародної ситуації, аналіз міжнародних конфліктів, а також володіння медіакомпетентностями та медіаграмотністю, потрібними для якісної професійної роботи. Сьогодні, фахівці-викладачі та фахівці-міжнародники не можуть обійтися без застосування інформаційно-комунікативних технологій, зокрема мережі Інтернет. Дедалі частіше викладачі та вчителі, готуючись до занять використовують матеріали, відео, статті з Інтернету. Студенти, готуючись до занять, аналогічно, використовують Інтернет як головне джерело інформації, а також інші інформаційно-комунікативні програми для створення медіаконтенту. Використовуючи нові медіаплатформи, включаючи соціальні мережі, молодий фахівець натикається на низку загроз у Мережі. Медіаімунітет та критичний аналіз контенту повинен допомогти молодій людині не стати жертвою маніпуляцій та брехні, які можуть поширюватися Мережею.

Постановка проблеми статті. Швидкий розвиток сучасних технологій, застосування мережевих додатків та низький рівень розуміння загроз у інформаційній сфері, сприяє перегляду підходів щодо розуміння медіакомпетентності у контексті інформаційної безпеки. Сьогодні зростає кількість користувачів мережі Інтернет, створюються нові мережеві сервіси та пристрої, що впливають на більшість сфер життя людини, створюються нові засоби для спрощення взаємодії між громадянином і владою, між батьками та дітьми, між вчителем та учнем. Із збільшенням кількості

засобів покращення взаємодії через мережу Інтернет, збільшується ризик пошкодження програмного забезпечення, викрадення персональних даних, нанесення моральної шкоди, у зв'язку з низькою компетентністю користувачів у сфері інформаційної безпеки. В таких умовах зростає потреба у розуміння терміну медіакомпетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування медіакомпетентності, використання інформаційних сервісів та мережевих пристроїв, технології інформаційного захисту користувачів, досліджували низка зарубіжних та українських науковців. Зокрема, А. Мороз, досліджує вплив медіаконтенту в Інтернет просторі, серед підлітків, які є найактивнішими користувачами мережі Інтернет [9]. Проблему формування медіакомпетентності серед педагогів, в умовах інформаційного суспільства досліджують В. Іванов, Т. Іванова, О. Волошенюк [5]. Проблематикою використання безпечного середовища в мережі Інтернет, через усвідомлене формування медіакомпетентності, можна простежити у працях П. Андронатія [1], О. Молчанова [11], М. Ричкуна [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні в інформаційному просторі для опису поняття медіакомпетентність використовують близькі за значенням терміни, такі як: медіаграмотність, медіаосвіта, цифрова грамотність та цифрова компетентність. Потрібно розглянути та проаналізувати різницю між цими поняттями.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є систематизація та аналіз вітчизняних і зарубіжних праць у сфері інформаційної безпеки у мережі Інтернет для визначення підходів щодо трактування терміну «медіакомпетентність» та «медіаграмотність».

Виклад основного матеріалу. Термін «медіакомпетентність» містить у собі поняття «компетентність» як «наявність у суб'єкта сукупності взаємопов'язаних особистісних якостей, а саме знань, умінь та навичок» [6]. На думку Л. Петухової, компетентність – це готовність особистості до впровадження системи умінь, навичок, знань, вміння розв'язувати завдання у певних умовах та відповідати за свої дії [12]. О. Спірін виокремлює цифрову компетентність як здатність людини застосовувати інформаційні технології задля оволодіння інформацією з метою задоволення власних та суспільних потреб [13].

А. Мороз зазначає, що каналами та інструментами, що використовуються для зберігання, передачі та подання інформації і даних є медіа. Він виокремлює директ-медіа, тобто засоби прямої комунікації із користувачем інформації та загальні мас-медіа, що є засобами масової комунікації, які отримуються великою кількістю потенційних споживачів [9, с. 18].

Розгляд терміну медіакомпетентність тісно пов'язаний із поняттям медіаграмотність. В. Іванов [5, с. 97] розглядає медіаграмотність як вміння критично аналізувати інформацію, знаходити в ній пропаганду, цензуру, односторонність викладу; свідомо сприймати та тлумачити її; вміти відділяти реальні факти від віртуальної симуляції; розуміти структурні елементи, які впливають на неї.

Сьогодні актуальність медіаграмотності зростає, адже як зазначають у Л. Мастерман та Дж. Поттер [6], кожне суспільство перенасичується новими засобами масової інформації, тому збільшується ідеологічний тиск на свідомість аудиторії. Медіа проникають у демократичні процеси; збільшується значення візуальної комунікації й інформації загалом у всіх сферах; посилюються процеси приватизації національної та міжнародної інформації.

Дж. Поттер виділяє три компоненти з яких складається медіакомпетентність: досвід, активне застосування умінь у сфері медіа, готовність до самоосвіти. Дж. Берен виокремлює низку умінь які необхідні для медіакомпетентності особистості: змога докладати зусилля задля розуміння медіатексту та фільтрації «шуму»; розуміти можливий вплив медіатекстів; здатність розпізнавати емоційну реакцію на медіатексти; здатність визначити жанр медіатекстів; критично міркувати, незалежно від того наскільки авторитетні джерела медіа текстів; розуміти специфіку та вплив різних медіатекстів, незалежно від їхньої складності [6].

Отже, медіакомпетентність – це розуміння фахівцем-міжнародником економічного, соціокультурного, політичного контексту функціонування медіа, здатність взаємодіяти з медіапростором, розуміння видів медіа та їхній вплив на суспільство та особистість.

У науковій статті дослідники К. Шворак та І. Карпіку [15, с. 10], у зведеній таблиці подають чіткі дефініції медіапонять, які сьогодні використовуються фахівцями-міжнародниками дедалі частіше [15, с. 11]:

- медіагігієни як захисного механізму і системи заходів задля профілактики запобігання негативного впливу нових медіаплатформ на здоров'я людини;
- медіаграмотності як сукупності знань та складного аналізу функціонування нових медій;
- медіазалежності як розладу нервової системи у зловживанні нових медій;

- медіаімунітету як системи засобів для звільнення від негативного впливу на людину нових медій;
- медіакомпетентності як здатності до створення нових компонентів медіа у сучасному глобалізованому світі;
- медіакультури особистості як здатності адекватно і ефективно взаємодіяти із сучасними медіа та ін.

Для ефективного використання фахівцями-міжнародниками медіапонять, тобто ефективно взаємодіяти з сучасними медіа, творити медіатексти та медіаконтенти, потрібне критичне мислення. Про це стверджує Н. Лашук [8, с. 38] у своєму дослідженні медіакомпетентностей майбутніх фахівців-міжнародників. Будь-яка інформація з медіаплатформ повинна критично осмислюватися та аналізуватися, щоб уникнути молодими фахівцями медіабрехні та медіаманіпуляцій. Про розвиток медіакомпетентностей фахівців-педагогів аналізує О. Журба [3, с. 199], яка переконана, що фахівець-педагог повинен володіти сучасними інформаційно-комунікативними засобами на високому рівні.

На думку І. Ладики, фахівець-міжнародник повинен застосовувати критичне мислення до всього медіатексту, який її оточує. Дослідниця стверджує, що «медіаграмотна людина, якщо бачить сумнівну інформацію, намагається її перевірити. Це людина, яка не просто пливе за інформаційною течією, а критично сприймає цей потік. Інформація уже позбавлена ореолу святості чи таємничості, як це було у радянський період, коли відомостей бракувало. Зараз повідомлень та новин – надлишок. Контент творить кожен, хто хоче його творити. Інформації стало багато, тому гостро постала проблема її аналізу та критичного сприйняття, щоб відсіяти неправду» [7, с. 37].

Дослідниця Г. Гінкул [2, с. 10] вважає, що у контексті розвитку інформаційного суспільства, формується сучасна парадигма освіти, у якій належне місце відводиться медіаосвіті та медіаграмотності цифрового суспільства. У цифровому суспільстві важливими залишаються набуті фахівцями-міжнародниками медіакомпетентності, про які згадано вище.

У новому цифровому суспільстві [4, с. 22] фахівець-міжнародник може формувати медіасередовище або критично осмислювати те медіасередовище, в якому знаходиться. Оскільки мережа Інтернет залишається найбільш популярним каналом до використання інформаційно-комунікативних засобів, тому інформаційна безпека важлива для будь-якої людини, особливо для фахівців-міжнародників.

Отже, інформаційна безпека – це практика запобігання несанкціонованого доступу, використання, розкриття, модифікації, перевірки, запису або знищення інформації. Які ж загрози мережі Інтернет чекають на фахівця-міжнародника? Проаналізуємо детальніше.

Некомпетентне розуміння медіасередовища може призвести до викрадення або використання у корисливих цілях деяких персональних даних шахраями, через мережу Інтернет. Національний інститут стандартів і технологій США виокремлює наступні персональні дані, які найчастіше викрадають через мережу: прізвище, ім'я, по батькові, адреса проживання, електронна пошта, ПІН, серія та номер паспорта, водійське посвідчення, номер кредитної картки, номер телефону та інші.

Крім ризиків викрадення персональних даних, існують також інші ризики медіасередовища, такі як: нерозуміння реального життя через постійне перебування у віртуальному світі; формування хибних і викривлених життєвих цінностей та настанов; неконтрольоване поширення насильства і жорстокості призводить до формування невідповідних моральних якостей та естетичних смаків молодого покоління; цькування через мережу; запозичення невідповідних моделей поведінки; ігри, які становлять небезпеку життю людини, тощо.

Оскільки загрози у мережі Інтернет важливі для фахівця-міжнародника тож подамо кілька практичних рекомендацій задля збереження інформаційної безпеки:

- Важливо перевіряти отриману інформацію з різних джерел і не запевняти себе в тому, що одна інформація достовірніша за іншу.
- Не слід оточувати себе одноманітною інформацією, адже це спотворює сприйняття реальності. Інформація з різних джерел може не сподобатись. Часто певні меседжі в мережі Інтернет вигідні їхнім власникам і не відображають реальної картини, тому фахівцям-міжнародникам потрібна медіаграмотність для розуміння позицій сторін конфлікту та поглядів різних людей.

Увага та розуміння мережі Інтернет користувачем відіграє основну роль у безпечному використанні персональних даних. Застосування наступної низки засобів захисту в мережі Інтернет реалізує розуміння медіакомпетентності особистості:

Не використовувати громадські точки доступу мережі Інтернет, тобто Wi-Fi. Громадські точки доступу не завжди захищені паролем, та часто вимагають надати свою електронну пошту для

підключення. Це дає можливість хакерам створити мережу-двійник для перехоплення персональних даних користувача, або може з'явитися нав'язлива реклама чи небезпечні додатки.

Використання складних паролів для електронної пошти, соціальних мереж, банківських карт. В першу чергу, слід вигадати складний пароль мінімум з восьми символів, із урахуванням реєстру, також слід увімкнути двофазну авторизацію через телефон або додаток.

При користуванні мережею Інтернет через браузер, слід стежити за веб-протоколами. Браузер має використовувати протокол HTTPS замість HTTP.

Не оприлюднювати у соціальних мережах такі дані, як: номер телефону, фото кредитних карток, ідентифікаційних карток, дата народження, тощо.

При користуванні комп'ютером варто застосовувати фаєрвол. Фаєрвол, або так званий мережевий екран – це назва програмних або апаратних бар'єрів для захисту комп'ютерів.

Результати та висновки. Важливою передумовою формування медіаграмотності та медіакомпетентності є готовність свідомо застосовувати фахівцем-міжнародником низки умінь та навичок, критично аналізувати інформацію, та застосовувати засоби захисту в мережі Інтернет. Отже, медіакомпетентність і медіаграмотність є поняттями багатоплановими, які залежать від багатьох факторів. Фахівець-міжнародник повинен розвивати у собі медіакомпетентність, медіаторчість для успішного застосування у своїй професійній діяльності.

Бібліографічний список:

1. Андронатів Р. Комп'ютерні технології в освітніх вимірюваннях. Кропивницький: Видавництво Лисенко. 2011. 144 с.
2. Гнікуль Н. Медіаосвіта у контексті філософії освіти XXI століття. *Збірник статей п'ятої міжнарод. наук.-методич. конф. «Практична медіа грамотність: міжнародний досвід та українські перспективи»*. Київ. 2017. С. 8–11.
3. Журба О. Розвиток медіакомпетентностей педагогів в умовах реалізації концепції нової української школи. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 14. Т. 2. С. 197–200.
4. Зоря Й. Нова грамотність у цифровому суспільстві. *Збірник статей п'ятої міжнарод. наук.-методич. конф. «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи»*. Київ. 2017. С. 20–25.
5. Іванов В. Медіакомпетентність та медіа грамотність як основні компетентності сучасного педагога. *Інформаційне суспільство: науковий журнал*. Вип. 20. С. 96–99.
6. Ключові компетентності для навчання впродовж життя. 2018. Цифрова компетентність. URL: dystosvita.blogspot.com/2018/01/2018.html?m=1 (дата звернення: 21.09.2021).
7. Ладика І. Медіаграмотність як сучасна потреба інформаційного суспільства. *Збірник статей шостої міжнарод. наук.-методич. конф. «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи»*. Київ. 2018. С. 35–39.
8. Лашук Н. Критичне мислення у процесі формування медіа компетентності майбутніх фахівців. *Збірник статей п'ятої міжнарод. наук.-методич. конф. «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи»*. Київ. 2017. С. 37–44.
9. Медіакомпетентність на допомогу сучасному підлітку: методичні рекомендації / укл. А.О. Мороз. Миколаїв, 2019. 29 с.
10. Медіаосвіта та медіаграмотність: підруч. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
11. Мольчанова О. Інтеграція інформаційних технологій в системах віддаленого контролю знань у вузах веденою інформаційною системою. *Системи обробки інформації*. Вип. 3, Т. 1. С. 179–185.
12. Петухова Л. Теоретико-методичні засади формування інформаційних компетентностей майбутніх учителів початкових класів: автор. докт. дис. пед. н. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/869/1/Petukhova.aref.pdf>. (дата звернення: 22.09.2021).
13. Спірін О. Інформаційно-комунікаційні та інформативні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*. № 5. (13). URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/183/169> (дата звернення: 22.09.2021).
14. Читач 3.0. Формування медіаграмотності та медіакомпетентності молоді особистості / укл. М. Ричкун. Тернопіль, 2017. 43 с.
15. Шворак К., Карпик І. Медіакомпетентність та медіаграмотність базові компетентності педагога НУШ. *Молодий вчений*. 2018. № 12.1 (64.1). С. 9–12.

References:

1. Andronatiy, P. (2011). Komp'yuterni tekhnolohiyi v osvityakh vymiryuvannyakh. Kropivnickii : Vydavets' Lysenko V.F. 144 s.
2. Hinkul, H. (2017). Mediaosvita u konteksti filosofiyi osvity XXI stolittya. *Zbirnyk statey Pyatoyi mizhnarodnoyi naukovy-metodychnoyi konferentsiyi «Praktychna mediahramotnist': mizhnarodnyy dosvid ta ukrayins'ki perspektivy»*. Kyiv. : Tsentr Vil'noyi Presy, Akademiya ukrayins'koyi presy. S. 8–11.
3. Zhurba, O. (2019). Rozvytok mediakompetentnosti pedahohiv v umovakh realizatsiyi kontseptsiyi novoyi ukrayins'koyi shkoly. *Innovatsiyina pedahohika*. Vyp. 14. T. 2. S. 197–200.

4. Zorya, Y. (2017). Nova hramotnist' u tsyfrovomu suspil'stvi. *Zbirnyk statey Pyatoyi mizhnarodnoyi naukovo-metodychnoyi konferentsiyi «Praktychna mediahramotnist': mizhnarodnyy dosvid ta ukrayins'ki perspektvy»*. Kyiv. : Tsentr Vil'noyi Presy, Akademiya ukrayins'koyi presy. S. 20–25.
5. Ivanov, V. (2014). Mediakompetentnist' ta mediahramotnist' yak osnovni komponentnosti suchasnoho pedahoha. *Informatsiynе suspil'stvo: naukovyy zhurnal*. Vyp. 20. S. 96–99.
6. Klyuchovi kompetentnosti dlya navchannya vprodovzh zhyttya. 2018. *Tsyfrova kompetentnist'*. Available at: dystosvita.blogspot.com/2018/01/2018.html?m=1.
7. Ladyka, I. (2018). Mediahramotnist' yak suchasna potreba informatsiynoho suspil'stva. *Zbirnyk statey Shostoyi mizhnarodnoyi naukovo-metodychnoyi konferentsiyi «Praktychna mediahramotnist': mizhnarodnyy dosvid ta ukrayins'ki perspektvy»*. Kyiv. S. 35–39.
8. Lashuk, N. (2017). Krytychne myslennya u protsesi formuvannya mediakompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv. *Zbirnyk statey Pyatoyi mizhnarodnoyi naukovo-metodychnoyi konferentsiyi «Praktychna mediahramotnist': mizhnarodnyy dosvid ta ukrayins'ki perspektvy»*. Kyiv. : Tsentr Vil'noyi Presy, Akademiya ukrayins'koyi presy. S. 37–44.
9. Mediakompetentnist' na dopomohu suchasnomu pidlitku: metodychni rekomendatsiyi / uklad. A.O. Moroz. Mykolayiv, 2019. 29 s.
10. Mediaosvita ta mediahramotnist': pidruch. Kyiv: Tsentr vil'noyi presy, 2012. 352 s.
11. Molchanova, O. (2012). Integratsiya informatsionnykh tekhnologiy v sistemakh udalennogo kontrolya znaniy v vuzakh v yedynuyu informatsionnyu sistemu. *Sistemy obrobki informatsii*. Vyp. 3, T. 1. S. 179–185.
12. Pyetukhova, L. Teoretyko-metodychni zasady formuvannya informatyvnykh kompetentnostey maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv: avtoref. dokt. dys. ped. nauk. Available at: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/869/1/Petukhova.aref.pdf>.
13. Spirin, O. (2009). Informatsiyno-komunikatsiyni ta informatyvni kompetentnosti yak komponenty systemy profesiyno-spetsializovanykh kompetentnostey vchytelya informatyky. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya*. №5 (13). Available at: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/183/169>.
14. Chytach 3.0. Formuvannya mediahramotnosti ta mediakompetentnosti molodoyi osobystosti / uklad. M. Rychkun. Ternopil', 2017. 43 s.
15. Shvorak, K., Karpik, I. (2018). Mediakompetentnist' ta mediahramotnist' – bazovi kompetentnosti pedahoha NUSH. *Molodyy vchenyy*. № 12.1 (64.1). S. 9–12.

Pavlyuh M. V. Mediacompetence and medialiteracy of an international specialist in the context of threats on the Internet

Important media competencies of international specialists who face challenges and threats on the Internet are analyzed. The basic definitions of media concepts in the modern globalized world, which are important in the professional activity of international specialists, are clarified. The main threats and challenges (individual) on the Internet are highlighted. It has been proven that in today's world, an international specialist must have a good command of information and communication technologies in order to create quality content thanks to technology, as well as critical thinking, not to succumb to media violence, media lies and media manipulation. It turned out that the international specialist must fight against fakes, misinformation, false information and well-recognized covert manipulation.

The study used a set of general and special methods: the method of conceptual analysis in determining the basic characteristics of media concepts, including media competencies that international specialists should have, comparative analysis (comparing common skills and media competencies that students should have), functional analysis (media competencies, which must be possessed by an international specialist for successful professional activity).

Modern media reality creates a new educational paradigm in which media literacy, and at the same time, media competence and media education play an important role and do not stop during life. In addition to their professional skills, young international professionals must also have the media competencies to create quality content. In addition to these skills and knowledge, international professionals need to be aware of the threats that can be encountered on the Internet. At the same time, an international student needs to remember that the generation called «generation z» has the skills to use social networks without much difficulty, but this does not indicate deep knowledge, so traditional education and knowledge are very necessary for a student's career. -international.

Keywords: media competence, media literacy, network security, new media reality.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3281-6138>**Шайгородський Ю. Ж., Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України**

ДОВІРА ЯК ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Статтю присвячено аналізу довіри як політико-психологічного феномену. Зосереджено увагу на тому, що довіра є ціннісною основою соціальної взаємодії, наголошено, що ефективність цієї взаємодії базується на збігові цінностей, чим, значною мірою, забезпечується ціннісно-орієнтаційна єдність. Підкреслено, що унікальність явища довіри полягає у своєрідному поєднанні раціональних та позараціональних підстав оцінок і суджень. Доведено, що довіра, з одного боку, є результатом апостеріорного пізнання й впливає з досвіду, ґрунтується на аналізі й синтезі подій, явищ, процесів, оцінки поведінки тощо, з другого – базується на ірраціональних мотивах з покладанням на інтуїцію, власні або ж стереотипні уявлення про належне, бажане, вірогідне через переважно емоційне його сприйняття. Обґрунтовано роль довіри як важливого чинника державотворчих процесів в умовах національного, державного самовизначення та подолання суспільно-політичних криз. Особливу увагу приділено ролі довіри в процесі легітимації влади, актуалізовано проблему довіри в контексті взаємодії гілок влади, політичних та державних інститутів. Доведено, що довіра як політико-психологічне явище є потужним чинником і регулятором суспільно-політичних процесів, елементом архітектури системи соціальної та інституційної взаємодії та своєрідною формою її забезпечення. В контексті суспільно-політичної взаємодії розкрито соціально-психологічну основу розрізнення понять «довіра» і «віра», «довіра» і «недовіра». Окреслено характерні риси й визначено окремі функції довіри як соціокультурного і політико-психологічного феномену. Наголошено на когнітивній функції довіри, зокрема, на необхідності розвитку політичного мислення як аналітичної передумови довіри та необхідної складової політичної культури.

Ключові слова: довіра, цінності, соціальна взаємодія, політичне мислення, раціональне та ірраціональне в політиці, політична культура.

Постановка проблеми. Характерною ознакою сучасного етапу суспільного поступу є високий рівень його динамічності й мінливості під впливом зовнішньо- і внутрішньополітичних чинників. В умовах зміни ціннісних парадигм на тлі переосмислення суспільно-політичних процесів і явищ особливої ваги набувають феномени, які забезпечують єдність і стабільність соціуму, прогнозованість його розвитку. Одним з таких феноменів є довіра як складова частини суперечливої, але цілісної системи взаємопов'язаних, взаємозалежних і взаємозумовлених елементів суспільної взаємодії. В цьому сенсі довіра є своєрідним індикатором і водночас – необхідною умовою соціальної впорядкованості й ефективності спільності.

Поняття довіри як явища моральної свідомості, сукупності певних чеснот, як показник авторитету та рівня відповідальності, як необхідного, базового елементу демократії, зрештою – як соціального інституту, постійно присутнє у комунікаційній і предметній взаємодії, у публічних виступах, риториці політиків, журналістів, експертів. Довіра та апеляція до неї є неодмінним атрибутом оцінки суспільних процесів і явищ, підставою прийняття й реалізації політичних й управлінських рішень, передбачення соціально-політичної поведінки, електорального вибору, мобілізації мас тощо. Водночас сутність цього феномену, його витоки та роль у суспільно-політичних процесах, попри чималу дослідницьку увагу до філософських, соціологічних, психологічних та окремих політологічних аспектів довіри як соціального явища, залишаються малодослідженими.

Метою та завданнями статті є аналіз довіри як політико-психологічного феномену, його дослідження як аксіологічного явища, складової процесу становлення ідентичності, а також – обґрунтування необхідності урахування фактору довіри як чинника державотворчих процесів, базового елементу демократичного розвитку.

Дослідження виконано з опертям на **методи** загальнонаукового, філософського, системного, логічного, структурно-функціонального, соціально- та політико-психологічного аналізу. Використання цих методів уможливило, з одного боку, цілісне сприйняття об'єкта дослідження в поєднанні його зв'язків і взаємозалежностей, з другого – виокремлення функцій, визначення спрямованості та можливих напрямів підвищення рівня суспільної довіри як складової процесу державотворення.

Системний аналіз наукових публікацій з проблем довіри як соціального явища засвідчив наявність різних підходів до трактування й визначення поняття, а також – багатоаспектність проявів. У наукових публікаціях довіра постає важливою передумовою, необхідною складовою та водночас – результатом суспільного розвитку. Проблемі довіри, як важливої характеристики розвиненості соціальних та політичних відносин, присвячено праці авторитетних науковців. Серед дослідників явища довіри в цьому контексті У. Бек [1], П. Бурдьє [2; 3], Е. Гідденс [4], М. Ліпсет [5], Н. Луман [6], А. Маслоу [7], Т. Парсонс [8], А. Селігмен [9], Ф. Фукуяма [10], П. Штомпка [11; 12] та ін. До проблеми довіри звертаються у своїх наукових розвідках і вітчизняні вчені А. Бова [13], О. Вишняк, Є. Головаха [14], С. Денисюк [15], А. Ручка [16], Г. Щедрова [17], інші науковці.

Значущість регуляторної функції довіри у суспільному розвитку та роль соціальної взаємодії в ефективності цього процесу переконливо доводить Ф. Фукуяма, визначаючи довіру своєрідним продуктом соціального капіталу; для П. Бурдьє соціальний капітал і його суспільна вага визначається відносинами у конкретному суспільстві, які базуються на очікуванні взаємного обміну, а політики й державні діячі набувають своєї політичної сили через довіру, яку довірителі у них вкладають; як «кредит» інтерпретує довіру Т. Парсонс, наголошуючи на тому, що довіра виборців є кредитуванням політики. Цілком обґрунтованим, на нашу думку, є звернення П. Штомпки до ціннісних основ феномену довіри. Науковець справедливо вказує на те, що довіра може виникнути лише на основі спільних цінностей, узгодженості у сприйнятті світу та соціальних практик.

Виклад основного матеріалу. Здавалося б, поняття довіри не потребує особливого пояснення. Це поняття присутнє у нашому лексиконі як очевидна й зрозуміла річ – ним визначаються взаємостосунки, оцінюється ставлення до подій, явищ, процесів тощо. Водночас довіра стала інструментом політичних технологій та знаряддям сугестивного впливу та маніпуляції свідомістю. Не зважаючи на те, що довіра як певний соціально-психологічний, ментальний стан не може бути безпосередньо «виміряною», показник її (довіри) рівня усе частіше виступає елементом емпіричних досліджень і, попри суб'єктивний характер, набуває ознак об'єктивного й важливого чинника суспільно-політичних процесів. Довірою вимірюється рейтинг політиків, державних діячів та ухвалених ними рішень тощо. Разом з тим, варто враховувати, що довіра – це передусім психологічний феномен, в основі якого – складний процес освоєння світу, самовизначення в ньому, результат соціально-психологічного впливу на особистість, на соціальні групи та суспільство, на цінності і їх систему, на мотиви діяльності та поведінку. Зумовлено це передусім ціннісною природою феномену довіри, соціокультурною детермінацією й амбівалентністю проявів (довіри/недовіри). Та й сама довіра є цінністю, мало того – базовою цінністю, і водночас – підставою оцінки й суджень. Саме тому важливим є розуміння природи феномену довіри, усвідомлення впливу цього явища на соціальні та політичні процеси, їх перебіг і результати.

Політика як теорія і практика, процес і результат організації суспільного життя, сфера взаємовідносин влади та суспільства, функціонування політичних інститутів, поведінки політичних суб'єктів і системи відповідних цінностей і норм, зрештою – як способу мислення і діяльності людей, – завжди є сукупністю дій і взаємодій широкого кола суб'єктів. Окрім інституційних (соціальних, зовнішньо- і внутрішньополітичних тощо), це й групові (формальні й неформальні спільноти), й індивідуальні (на рівні особистостей, як відносно самостійних суб'єктів суспільного життя). У політичному житті, як і в усьому, є і впорядкованість, і хаотичність. Є сфери, які пізнаються й оцінюються раціонально, є й такі, які освоюються інтуїтивно, а підставою їх оцінок стають позараціональні складові. Завдяки поєднанню цих елементів нівелюється хаотичність, вибудовується своєрідна «ідеальна» (несуперечлива й цілісна) модель світосприйняття, картини світу.

Цілерациональність (за М. Вебером) державного розвитку, як осмисленого, спрямованого на досягнення цілей поступу із застосуванням визнаних адекватними засобів, є, безумовно, доцільною й обґрунтованою. Саме тому основна увага і в теоретичній, і в практичній площинах державотворення приділяється проблемам становлення й еволюції інститутів (державних, політичних, соціальних тощо), а оцінка сучасних суспільно-політичних процесів (та пошук шляхів їх удосконалення) здебільшого ґрунтується на аналізі інституційних складових – діяльності державних

органів, органів місцевого самоврядування, політичних партій, суспільно-політичних рухів, громадських організацій тощо. Вважається, що саме ці – інституційно-організовані суб'єкти як елементи політичної системи зумовлюють її цілісність та визначають рівень ефективності. Насправді ж, функціонування будь-яких суспільних інститутів залежить передусім від міжособистісної та міжгрупової взаємодії, від її спрямованості та ефективності. Зрештою, політика робиться людьми й для людей. Саме вони забезпечують діяльність тих чи інших інститутів, продукують процеси і явища, цінності й норми, символи й значення, цінності й ідеали. Спроби ж ототожнення суспільно-політичного розвитку з інституційним, прагнення до абсолютизації інституційної складової колективної та індивідуальної поведінки виявляються малопродуктивними, оскільки такий підхід нівелює значення неpolітичних та позараціональних детермінант.

За браком раціональних критеріїв оцінки, на тлі посилення популізму в політиці, зростає вага ірраціональних, емоційних складників оцінних суджень, які ґрунтуються на інтуїції й вірі. Політична теорія і практика мають враховувати всі сторони життєдіяльності, всі аспекти буття, зокрема, й феномену довіри як об'єктивно непевного, але несуперечливого відчуття істинності. Політична практика свідчить, що довіра, попри те, що вона не завжди ґрунтується на раціональних засадах, дедалі більше стає невіддільною частиною внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів, домінантною основою електорального вибору, складовою оцінки ефективності державного управління, прийняття соціально-політичних рішень, зрештою – легітимації влади.

Унікальність феномену довіри полягає передусім у своєрідному поєднанні раціональних та позараціональних підстав оцінок і суджень. З одного боку, вона є (може бути) результатом апостеріорного пізнання й впливати з досвіду, ґрунтуватися на аналізі й синтезі подій, явищ, процесів, оцінці поведінки тощо. З другого – базуватися не на раціональних засадах, а ірраціональних мотивах з оперттям на інтуїцію, власні або ж стереотипні уявлення про належне, бажане, ґрунтуватися на передбаченні (можливості) розвитку подій, процесів, на вірогідності поведінки об'єкта довіри через переважно емоційне сприйняття.

Людська життєдіяльність неможлива без довіри. Вона формується в перший рік життя дитини через зв'язок з матір'ю («базальна» довіра, за Е. Еріксоном), поступово переноситься на оточення, а з часом – стає необхідним компонентом особистісного розвитку [18, с. 108–110]. Від народження безумовна (за А. Селінгменом [9] – «базова») довіра – фундаментальне відчуття, без якого неможливе співіснування з іншими. Від початку довіра ґрунтується на емпатії – співпереживанні, розумінні відносин, почуттів, психічних станів іншої людини, здатності перейматися її емоційним станом тощо. Ці, емпатійні, практики супроводжують людину усе її життя. Спочатку – на емоційному рівні механізмів проєкції та наслідування, з часом – на когнітивному рівні – порівняння й аналогії, а потім – на новому рівні – здатності передбачати реакції іншої людини в конкретних ситуаціях, прогнозувати її дії або бездіяльність, розвиток подій.

Важливим, у контексті нашого дослідження, є розуміння довіри як особливої форми поєднання емпатії (емоційної основи цього явища) з процесом ідентифікації (як основи раціональної інтерпретації, ототожнення, співвіднесення себе з певним зразком або моделлю). Результатом такого поєднання є утворення ідентичності – набутого людиною в ході індивідуального розвитку і процесу соціалізації, ідентифікації й особистісної інтеграції стану – динамічної, рухливої, але відносно стійкої рівноваги ціннісних орієнтацій, соціальних ролей і зв'язків, установок, переваг [19]. Саме ці складові, як результат особистісного розвитку, стають основою соціальної, політичної, культурної, етнічної, групової ідентичності тощо. Тож, коли йдеться про ідентичність, мовиться про довіру.

Довіра є ціннісною основою соціальної взаємодії, а ефективність цієї взаємодії базується на збігові цінностей, що й забезпечує ціннісно-орієнтаційну єдність. Саме тому метою кожного політичного режиму є прагнення сформуванню систему цінностей, на яку орієнтуватиметься широкий загал. На цьому аспекті цінностей, аналізуючи легітимність як довіру до політичних суб'єктів, наголошував Д. Істон. Дослідник зазначав, що для завоювання ресурсу системної довіри та легітимності влади їй, окрім ціннісних і морально-етичних характеристик (чесність, відповідальність тощо), у своїх діях необхідно орієнтуватися на закладені в цінностях ідеї та норми й забезпечити: регулярність (упорядкованість, підпорядкування законам і нормам); обґрунтованість (пояснення, аргументація власних дій); ефективність (компетентність, дисципліна) [20].

Особливої ваги демократичні принципи забезпечення легітимності влади набувають в контексті вітчизняних реалій – становлення правової держави, її політичних інститутів, розвитку громадянського суспільства. В цьому сенсі політична довіра стає надзвичайно важливим чинником державотворчих процесів в умовах національного, державного самовизначення та необхідності

подолання численних суспільно-політичних криз. Проблема легітимності безпосередньо пов'язує владні інститути з інститутом суспільної довіри в контексті її (влади) визнання й підтримки. В цьому ж контексті важливим аспектом взаємодії є також довіра між гілками влади, між політичними інститутами, між органами влади різного рівня. Означену проблему на тлі необхідності забезпечення унітарності як форми державного устрою актуалізують і процеси децентралізації як перерозподілу управлінських функцій і передачі їх частини органам місцевого самоврядування. Ці та інші аспекти можуть стати предметом окремих досліджень.

Важливим для розуміння й аналізу феномену довіри є співвіднесення й розмежування понять «довіра» й «віра». Досить часто вони використовуються (зокрема й науковцями) як синоніми. Разом з тим, навіть за умови семантичної спорідненості, ці поняття концептуально відрізняються, хоча й залишаються близькими й взаємозумовленими. І якщо віра є категорією безумовною, абсолютною, універсальною й незаперечною, то довіра – це передовсім категорія не лише аксіологічна, але й етична (суспільно-нормативна) та соціальна. В цьому контексті довіра набуває відносно самостійного статусу впливового чинника суспільно-політичних взаємодій.

Звернімо також увагу на поняття «недовіра». Зазвичай, «недовіра» трактується виключно як антонім поняття «довіра». Водночас варто звернути увагу не лише на семантичне розрізнення цих понять, але й соціально-психологічну основу цього розрізнення. Адже очевидно, що недовіра, окрім негативно маркованої емоції, містить елементи критичної оцінки явища, процесу, твердження або ж – негативного досвіду, результатів аналізу відповідності риторики поведінці, вчинків тощо. Тобто, сутність розрізнення цих понять полягає передусім у тому, що довіра є здебільшого некритичним сприйняттям дійсності, недовіра ж (сумнів, втрата віри, почуття непевності, підозри, розчарування тощо) – результат досвіду, певного раціонального аналізу, критичної оцінки, відчуження довіри.

Як уже зазначалося, «виміряти довіру», з огляду на переважно суб'єктивний характер цього феномену, досить складно. Чи не єдиним виявом довіри, доступним для спостереження і відносно об'єктивної оцінки (з усіма обмовками, що супроводжують цей суб'єктивний процес), є поведінка, зокрема – політична поведінка. Методологічно важливим є усвідомлення сув'язності поведінки як зовнішньо спостережуваного акту з його мотиваційно-смісловими основами. Тобто, з одного боку – поведінка, на відміну від психіки, є доступною для безпосереднього спостереження й оцінки її актуальних проявів. З другого – поведінка є процесом і результатом динаміки психофізіологічних та соціально-психологічних характеристик, складної сукупності смислів, мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, переконань, усього складного комплексу, який визначає рівень довіри та спонукає до певних, зокрема – політичних, проявів (дії або ж – бездіяльності).

У сучасних соціальних та поведінкових науках поняттям «політична поведінка» позначається сукупність «різноманітних реакцій людини на політичну дійсність і містить у собі як внутрішні рефлексії (думки, сприйняття, установки, переконання тощо), так і практичні дії щодо неї» [21, с. 561]. Складність дослідження ролі й місця довіри та її впливу на політичну поведінку зумовлена необхідністю аналізу поведінки як цілісності – у поєднанні її спонукальних і результативних аспектів. У цій цілісності тісно взаємопов'язаними й взаємозумовленими є загальне й окреме, закономірне й випадкове, формально-нормативне й індивідуально-ціннісне, прагматичне й ірраціональне, доцільне й емоційне тощо. Тобто, як і будь-яка соціальна дія, політична поведінка полягає у виявах політичної активності або ж – у її відсутності. Серед основних форм політичної активності – участь у діяльності політичних партій, громадських організацій і об'єднань, долученість до суспільно-політичних акцій, до діяльності виборних органів самоуправління, участь в електоральних процесах тощо. Довіра або ж недовіра є одним із чинників, передумов певних виявів політичної поведінки та їх форм [22].

Висновки. Здійснений аналіз дає можливість виокремити певні характеристики й визначити окремі функції довіри як соціокультурного і політико-психологічного феномену. 1) Довіра є надзвичайно складним, багатоаспектним і водночас цілісним, внутрішньо несуперечливим і динамічним соціально-психологічним явищем, який базується на визнанні моральної цінності та упевненості в соціальній надійності «іншого» (людини, групи тощо). 2) Довіра є досить архаїчним і стійким соціокультурним явищем, формою духовного й практичного досвіду і водночас – інтуїтивним сприйняттям буття, емоційно-ціннісною основою міжособистісної й міжгрупової взаємодії, співіснування з іншими людьми й зі світом. 3) Довіра – стан очікування в умовах усвідомлення ризику, який характеризується відкритістю, вибірковістю, виступає своєрідною точкою перетину індивідуального й соціального, раціонального та ірраціонального, досвіду взаємодій минулого, оцінки сучасного й проєктування майбутнього.

За суб'єкт-об'єктними критеріями можна виокремити такі види довіри: міжособистісна; міжгрупова; абстрактна; окремішня; узагальнена; верифікована/неверифікована; предметна; соціальна; політична тощо.

Попередній аналіз дозволяє виокремити також основні соціально-психологічні функції довіри, які впливають на політичну поведінку і, зокрема, на електоральний вибір громадян. 1) Довіра є необхідним елементом соціалізації, ідентифікації й утворення ідентичності, ціннісно-нормативною основою соціальної взаємодії, забезпечення спільної діяльності, перцепції (як забезпечення зв'язку внутрішнього й зовнішнього світу через почуття), групової ідентифікації й диференціації. 2) Важливою функцією довіри є забезпечення легітимності влади. В соціально-політичному контексті довіра виконує функцію суспільної інтеграції й консолідації. Крім того, довіра є своєрідним стрижнем незалежного громадського контролю за діяльністю політичних лідерів і владних інститутів. Серед важливих функцій довіри – налагодження механізмів взаємостосунків через очікування певного способу поведінки інших. У цьому сенсі соціальні очікування набувають характеру мотивів поведінки, поведінкового орієнтира (на підставі узалежнення передбачуваної, очікуваної або ж нормативно закріпленої поведінки). 3) Довіра виконує регуляторну функцію у соціальній взаємодії та значною мірою визначає ефективність цього процесу. 4) Когнітивна функція довіри (прийняття рішення в умовах невизначеності, розв'язання проблемної ситуації). В цьому сенсі особливої ваги набуває становлення й розвиток політичного мислення як процесу оцінки ступеня ризику в умовах невизначеності, непевності, двозначності. Мислення є аналітичною передумовою довіри, результатом визнання або прийняття ситуації ризику в умовах неможливості контролю за перебігом подій. Найважливішою особливістю мислення як діяльності є його суспільна зумовленість – формування за певних соціальних умов. Адже соціальна зумовленість мислення полягає не лише в засвоєнні певних правил, норм і навичок, але й у рефлексії до певних суспільно-історичних умов, через здійснення мислинневої діяльності, гармонію співвідношення свідомого і несвідомого в ній. 5) Комунікативна функція в умовах емоційно-чуттєвого контексту ситуації формування довіри під впливом особистої симпатії/антипатії, проявів емпатії тощо. Важливим аспектом цього процесу є інтерактивність комунікації як забезпечення зворотного, діалогового зв'язку поряд з навіюванням (можливістю маніпулятивних впливів з метою формування певної суспільної думки). Довіра є ледь не основним об'єктом маніпуляції свідомістю в процесах електорального вибору. 6) Функція довіри щодо визначення поведінкової стратегії через прогноз поведінки інших та через редукцію – зведення складних систем відносин до порівняно «спрощеного» стану довіри / недовіри, зниження когнітивної складності у стані невизначеності, спрощення прийняття рішень й вибору певної моделі поведінки. В цьому контексті варто виокремити й прогностичну функцію довіри. 7) Довіра виконує й низку функцій, пов'язаних з управлінською діяльністю (використання довіри як управлінського ресурсу), суспільної стабілізації (через формування, підтримання, відтворення й оптимізацію соціальної взаємодії й соціальної структури) та забезпечення самоорганізації суспільства (через актуалізацію моральних основ та соціальних норм співіснування, співробітництва, взаємодопомоги тощо).

Попри все, довіра, зокрема в політичному виборі, залишається здебільшого емоційно-ціннісним, морально-етичним критерієм прийняття рішень. Саме тому варто виходити з необхідності їх обґрунтованості шляхом раціоналізації, підвищення рівня політичної культури, розвитку політичної освіти та критичного мислення.

В умовах колосальної неоднорідності суспільства і його крайньої диференціації не тільки за економічним статусом, але й за світоглядними, політичними, ціннісними установками надзвичайно важливими стають проблеми суспільної консолідації, толерантності, досягнення консенсусу та довіри між окремими соціальними, національними й релігійними групами, довіри суспільства до владних, економічних і правових інститутів.

Бібліографічний список:

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седелника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. М. : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
2. Бурдые П. Социология политики / сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. М. : Socio-Logos, 1993. 336 с.
3. Бурдые П. Формы капитала. DOI: 10.17323/1726-3247-2002-5-60-74
4. Гидденс Э. Устроение общества. Очерк теории структуризации / пер. с англ.; 2-е изд. М. : Академический Проект, 2005. 528 с.
5. Lipset S. M. Political Man. Anchor Books, Garden City, New York, 1960. 477p.
6. Луман Н. Власть / пер. с нем. А. Ю. Антоновского. М. : Праксис, 2001. 256 с.
7. Маслоу А. Мотивация и личность / пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. Санкт-Петербург : Евразия, 2001. 479 с.

8. Парсонс Т. Система современных обществ / пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева; под ред. М. С. Ковалевой. М. : Аспект-Пресс, 1998. 270 с.
9. Селигмен А. Проблема доверия / пер. с англ. И. И. Мюрберг, Л. В. Соболевой. М. : Идея-Пресс, 2002. 256 с.
10. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. 730 с.
11. Sztompka P. Trust: a sociological theory. Cambridge : Cambridge university press, 1999. 214 p.
12. Штомпка П. Доверие в эпоху глобализации. *Социальная политика и социология*. 2006. № 4. С. 8–15.
13. Бова А. Довіра до соціальних інститутів: крос-національні зіставлення. *Соціальна психологія*. 2004. № 2 (4). С. 90–99.
14. Общество без доверия / под. ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. Киев : Институт социологии НАН Украины, 2014. 338 с.
15. Денисюк С. Г. Довіра як чинник ефективності політичної комунікації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2011. № 984. Вип. 19. С. 171–176.
16. Ручка А. О. Соціокультурне підґрунтя демократичної консолідації. *Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2006. С. 347–355.
17. Щедрова Г. Чинник довіри як інструмент політичних технологій. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. № 154 (3). С. 335–341.
18. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / пер. с англ., общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. М. : Издательская группа «Прогресс», 1996. 344 с.
19. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. *Соціальна психологія*. 2009. № 4 (36). С. 65–73.
20. Сичова А. Феномен політичної довіри крізь призму концепції легітимності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. 2010. Вип. 14. С. 53–55.
21. Постригань Г. Поведінка політична. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
22. Шайгородський Ю. Криза суспільної довіри: суперечність між очікуваннями та реальністю. *Політичне поле України у ситуації суспільної кризи: влада, опозиція, політичні партії, громадські організації* / за ред. О. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 264 с.

References:

1. Bek U. Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu / per. s nem. V. Sedel'nika i N. Fedorovoy; poslesl. A. Filippova. M. : Progress-Traditsiya, 2000. 384 s.
2. Burd'e P. Sotsiologiya politiki / sost., obshch. red. i predisl. N. A. Shmatko. M. : Socio-Logos, 1993. 336 s.
3. Burd'e P. Formy kapitala. DOI: 10.17323/1726-3247-2002-5-60-74
4. Giddens E. Ustroenie obshchestva. Ocherk teorii strukturatsii / per. z angl.; 2-e izd. M. : Akademicheskiiy Proekt, 2005. 528 s.
5. Lipset S. M. Political Man. Anchor Books, Garden City, New York, 1960. 477p.
6. Luman N. Vlast' / per. s nem. A. Yu. Antonovskogo. Moskva : Praksis, 2001. 256 s.
7. Maslou A. Motivatsiya i lichnost' / per. s angl. A. M. Tatlybaevoy. Sankt-Peterburg : Evraziya, 2001. 479 s.
8. Parsons T. Sistema sovremennykh obshchestv / per. s angl. L. A. Sedova i A. D. Kovaleva; pod red. M. S. Kovalevov. M. : Aspekt-Press, 1998. 270 s.
9. Seligmen A. Problema doveriya / per. s angl. I. I. Myurberg, L. V. Sobolevov. M. : Ideya-Press, 2002. 256 s.
10. Fukuyama F. Doverie: sotsial'nye dobrodeteli i put' k protsvetaniyu / per. s angl. Moskva : ООО «Izdatel'stvo AST», 2004. 730 s.
11. Sztompka P. Trust: a sociological theory. Cambridge : Cambridge university press, 1999. 214 p.
12. Shtompka P. Doverie v epokhu globalizatsii. *Sotsial'naya politika i sotsiologiya*. 2006. № 4. S. 8–15.
13. Bova A. Dovira do sotsialnykh instytutiv: kros-natsionalni zistavlennia. *Sotsialna psykholohiia*. 2004. № 2 (4). S. 90–99.
14. Obshchestvo bez doveriya / pod. red. E. Golovakhi, N. Kostenko, S. Makeeva. Kiev : Institut sotsiologii NAN Ukrainy, 2014. 338 s.
15. Denysiuk S. H. Dovira yak chynnyk efektyvnosti politychnoi komunikatsii. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Pytannia politolohii*. 2011. № 984. Vyp. 19. S. 171–176.
16. Ruchka A. O. Sotsiokulturne pidgruntia demokratychnoi konsolidatsii. *Ukrainske suspilstvo 1992–2006. Sotsiolohichni monitorynh* / za red. V. Vorony, M. Shulhy. Kyiv : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2006. S. 347–355.
17. Shchedrova H. Chynnyk doviry yak instrument politychnykh tekhnolohii. *Hileia: naukovyi visnyk*. 2020. Vyp. № 154 (3). S. 335–341.
18. Erikson E. Identichnost': yunost' i krizis / per. s angl., obshch. red. i predisl. A. V. Tolstykh. M. : Izdatel'skaya gruppa «Progress», 1996. 344 s.

19. Shaihorodskiy Yu. Tsinnisni oriiantatsii v psykholohichnii strukturi osobystosti. *Sotsialna psykholohiia*. 2009. № 4 (36). S. 65–73.
20. Sychova A. Fenomen politychnoi doviry kriz pryzmu kontseptsii lehitymnosti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Politolohiia, Sotsiolohiia, Filosofiia*. 2010. Vyp. 14. S. 53–55.
21. Postryhan H. Povedinka politychna. *Politychna entsyklopediia* / redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo, 2011. 808 s.
22. Shaihorodskiy Yu. Kryza suspilnoi doviry: superechnist mizh ochikuvanniamy ta realnistiu. *Politychne pole Ukrainy u sytuatsii suspilnoi kryzy: vlada, opozytsiia, politychni partii, hromadski orhanizatsii* / za red. O. Maiborody. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 264 s.

Shaihorodskiy Yu. Trust as a political and psychological phenomenon

The article is devoted to the analysis of trust as a political and psychological phenomenon. The focus is on the fact that trust is the value basis of social interaction, it is emphasized that the effectiveness of this interaction is based on the coincidence of values, which, to a large extent, ensures value-oriented unity. It is emphasized that the uniqueness of the phenomenon of trust lies in a peculiar combination of rational and irrational bases of assessments and judgments. It is proved that trust, on the one hand, is the result of a posteriori cognition and follows from experience, is based on analysis and synthesis of events, phenomena, processes, evaluation of behavior, etc., on the other – is based on irrational motives that rely on intuition, own or stereotyped ideas about the proper, desirable, probable because of its predominantly emotional perception. The role of trust as an important factor of state-building processes in the conditions of national, state self-determination and overcoming of social and political crises is substantiated. Particular attention is paid to the role of trust in the process of legitimation of power, the problem of trust in the context of interaction between branches of government, political and state institutions is actualized. It is proved that trust as a political and psychological phenomenon is a powerful factor and regulator of socio-political processes, an element of the architecture of the system of social and institutional interaction and a kind of its provision. In the context of socio-political interaction, the socio-psychological basis for distinguishing between the concepts of "trust" and "faith", "trust" and "distrust" is revealed. The characteristic features and certain functions of trust as a socio-cultural and political-psychological phenomenon are outlined. Emphasis is placed on the cognitive function of trust, in particular, on the need to develop political thinking as an analytical prerequisite for trust and a necessary component of political culture.

Keywords: trust, values, social interaction, political thinking, rational and irrational in politics, political culture.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2021.4.11

УДК 339.137.22:355.40

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5448-2023>

Білошицький В. І., Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7362-2666>

Гунін В. Є., Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4222-813X>

Смолянук В. Ф., Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ КОНКУРЕНТНОЇ РОЗВІДКИ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

У ході проведеного дослідження авторами статті доведено, що сучасний політичний режим в Республіці Білорусь можна впевнено визначити як авторитарно-популістський. Це підтверджують останні події, які відбуваються як на території Республіки, так і за її межами. Характер цих подій опосередковано вказує на їх прямий зв'язок з діяльністю білоруських спецслужб. Зокрема простежується вплив Комітету державної безпеки Республіки Білорусь (КДБ РБ) на сфери політичного життя в країні. Зафіксовано неодноразові випадки, коли КДБ РБ намагається впливати на білоруську опозицію за кордоном.

Дослідження показали, що КДБ РБ після розпаду Радянського Союзу на відміну від інших спецслужб на пострадянському просторі уникнув суттєвих демократичних змін, зокрема залишився, так би мовити, маленькою копією КДБ СРСР. Особливістю КДБ РБ та інших силових відомств є те, що їх керівники призначаються безпосередньо Президентом Білорусі, при цьому більшість з них отримали військову освіту в Російській федерації (РФ).

За порівнянням політичного режиму в Білорусі із ситуацією в РФ авторами визначено, що Кремль в сучасних умовах поставив питання щодо необхідності розширити сфери впливу Федеральної служби безпеки (ФСБ) за межі країни. Про це свідчить постійно зростаюче з боку керівництва РФ бажання контролювати політичну ситуацію у «сусідів», зокрема в Білорусі.

За основними зовнішніми ознаками на сьогодні вже відбулася інтеграція збройних сил РБ в так зване білорусько-російське військове угруповання. Порядок співпраці КДБ РБ з ФСБ РФ закріплено чинним законодавством цих країн. Під контролем вказаних спецслужб опинилися всі державні структури, політичні та громадські організації в Республіці. Зокрема представники ФСБ РФ мають право у службових справах офіційно перебувати в усіх державних органах Білорусі.

Отже, з огляду на продовження гібридної війни РФ проти України, а також враховуючи характер співпраці між силовими структурами цих країн, можна з впевненістю стверджувати, що сучасний політичний режим в Білорусі становить певну загрозу національній безпеці України та її складовим.

Оцінка сучасної політичної обстановки в РБ у порівнянні з РФ, а також глибинний аналіз особливостей діяльності спеціальних служб цих країн, надали можливість авторам статті розробити рекомендації щодо забезпечення безпеки діяльності суб'єктів конкурентної розвідки з огляду на характер співробітництва між ФСБ РФ та КДБ РБ. Очікується, що ці рекомендації сприятимуть суб'єктам конкурентної розвідки якісно та ефективно виконувати важливі державні завдання.

Ключові слова: популізм, ідеологія, політичний режим Республіки Білорусь, Комітет державної безпеки Республіки Білорусь, Федеральна служба безпеки Російської Федерації, авторитаризм, демократія, опозиція, референдум, конкурентна розвідка.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Хоча за останні роки в офіційний лексикон РБ все міцніше стало входити слово «національний», зокрема: Доктрина національної безпеки, національні інтереси РБ, Загальнонаціональне телебачення і т.п., а національне самовизначення Білорусі безпосередньо пов'язано із державним становленням білоруського народу, проте сучасні події в країні свідчать про протилежне.

В білоруському суспільстві на сьогоднішній день склалося єдине уявлення про головну мету розвитку держави – забезпечення національної безпеки, проте конкретизація цієї мети все ще залишається питанням дискусійним. Формально законодавством Республіки закріплено положення, що народ Білорусі є носієм її суверенітету та єдиним джерелом державної влади. Відповідно до чинного законодавства РБ, управлінські рішення, будучи видом людської діяльності, складають суть державного управління. Центри прийняття найважливіших державних рішень в Білорусі є її Президент, Уряд (Рада Міністрів), Парламент (Національні збори), система судів. Вершину владної піраміди очолює Президент. Згідно з Конституцією Президент Республіки Білорусь – глава держави, гарант Конституції, прав і свобод людини і громадянина. Президент виконує функції арбітра між владою, володіє конституційними повноваженнями в усіх галузях влади. Центри прийняття політичних рішень реагують на політичний порядок, виробляючи державну політику. Щодо зовнішньополітичного курсу країни – на сучасному етапі Білорусь твердо обрала шлях побудови союзної з Росією держави при визнанні необхідності залишити багатовекторність зовнішньої політики [1].

Разом з тим, аналіз сучасних подій в цій країні свідчить, що Білорусь набирає стійких ознак не тільки авторитарної держави, але й тоталітарної, в якій небажані цінності та цільові орієнтації придушуються політичними методами однією людиною, яка знаходиться при владі. Крім того, в країні з'явилася стійка тенденція до уніфікації цінностей та інтересів, що йде як знизу – з прагнення самого суспільства до консервативних традицій, так і зверху – для підтримки гомогенності та стабільності політичної системи, її більш легкої керованості. Велика частина населення Білорусі, яка звикла до опіки та підтримки з боку держави, всякого роду пільг та виплат, неохоче приймає необхідність переходу до конкурентної соціальної системи. Про це свідчать результати проведених в країні референдумів. Зокрема, на початку розбудови держави в Білорусі відбулося два республіканських референдуми: в травні 1995 і листопаді 1996 року. За результатами травневого референдуму 1995 року, більшість громадян Білорусі висловилися за конституційне закріплення двомовності (російській мові поряд з білоруським був наданий статус державної), зміна державної символіки, зміцнення економічних і політичних зв'язків з Російською Федерацією, а також за право президента на розпуск парламенту в передбачених законом особливих випадках. За результатами референдуму 24 листопада 1996 була прийнята редакція Конституції Республіки Білорусь зі змінами та доповненнями, запропонованими президентом О. Г. Лукашенком (70,5% населення висловилися «за» цю редакцію). Крім того, був перенесений День незалежності Республіки Білорусь на 3 липня (День звільнення Білорусі від гітлерівських загарбників), збережено смертну кару (лише 17,9% населення висловилися за скасування смертної кари), збережена державна форма власності на землю (лише 15,3% населення висловилися за вільну, без обмежень купівлю-продаж землі). Ще два питання не отримали масової підтримки: «Чи виступаєте Ви за те, щоб керівники місцевих органів виконавчої влади обиралися безпосередньо жителями адміністративно-територіальної одиниці?» («За» висловилося 29,9%) і «Чи згодні Ви, що фінансування всіх гілок влади має здійснюватися гласно і лише з державного бюджету?» («За» – 32,1%). Разом з тим, протягом існування РБ, агрегацію (узагальнення) інтересів білоруського народу повинні були виконувати політичні партії. На сьогоднішній день в РБ зареєстровано 18 політичних партій. Проте, до останніх подій в країні спостерігалася відсутність буди яких опозиційних поглядів з їх боку. Перелічені фактори та консервативність білоруського народу поступово призвели до майже безмежної влади Президента Олександра Лукашенка, який вже понад 20 років очолює цей пост, а період його правління від народу отримав назву «лукашенківщина» [2].

Зв'язок проблеми з важливими науковими і практичними завданнями. Після розвалу СРСР незалежна Білорусь починає відновлювати державні символи Білоруської народної республіки (БНР) і проводити демократичні реформи. Однак у 1994 р. президентом стає Олександр Лукашенко, великий симпатик радянської системи управління, який на хвилі розчарування економічною кризою почав проводити політику «Back to USSR». Він відновив радянський прапор і герб Білорусі, поступово винищив усю опозицію, збудував міцну і всеосяжну вертикаль влади, пішов на стрімке зближення з РФ. О. Лукашенко править Білоруссю 27 років. Сучасна Білорусь значно більш русифікована за Україну і ця русифікація продовжує поглиблюватися. За переписом

2009 р. лише 54% населення вважали рідною мовою білоруську, а послуговувалися нею тільки 23%. У порівнянні, у 1999 р. ці показники були 74% і 37% відповідно. Зараз населення Білорусі складає майже 9,5 млн., яке проживає в одній кліматично-рельєфній зоні (без гір і моря). При цьому 20% білорусів мешкають у Мінську. Це найвищий європейський показник концентрації населення в столиці. Сучасна білоруська мова отримала назву «трасянка» – суржик, який утворився при її змішуванні з російською [3].

Отже, на сьогодні в Білорусі існує нічим необмежена суперпрезидентська система правління, яка є основою для утвердження режиму одноосібної влади президента О. Лукашенка. Попри те, що з формальної точки зору Білорусь є президентсько-парламентською республікою, аналіз співвідношення впливу гілок влади свідчить саме про суперпрезидентський характер республіки. Гіпертрофований характер президентської влади корелюється з послабленням і деградацією тих інститутів державної влади, які повинні бути основними запобіжниками концентрації влади в руках Президента. Йдеться передусім про Парламент і Конституційний суд.

Слабкість згаданих інститутів та перевага над ними виконавчої влади на чолі з Президентом зумовлена як формальними, так і неформальними факторами: свідомо недостатня розробленість або об'єктивна невизначеність формальних правил і процедур у взаємовідносинах між різними інститутами державної влади призводить до появи так званих сірих зон, які відкривають перед президентом широке поле можливостей для дій позаправового характеру і посилення в такий спосіб своєї фактичної влади [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні етапи становлення сучасного політичного режиму Білорусі та його легітимізаційні основи розглянуто в [1]. Характер примусової уніфікації цінностей білоруського народу з метою узурпації влади в РБ досліджено в [2]. Конституційні повноваження центральних органів державної влади досліджено в [3]. У цьому контексті місце інституту президентства у системі державної влади крізь призму практичної реалізації принципу поділу влад розкрито в [4, 5]. Роль популізму в створенні і підтримці політичного режиму в РБ досліджено в [6, 7].

Проте, до теперішнього часу як вітчизняними, так й іноземними науковцями-політологами майже не приділялося уваги дослідженню питання, яку саме роль в умовах сьогодення відіграють силові структури Білорусі, зокрема Комітет державної безпеки (КДБ) РБ, у підтримці режиму О. Лукашенка. Також, з огляду на загальний аналіз останніх публікацій вітчизняної політичної науки, ми можемо констатувати відсутність досліджень, пов'язаних із з'ясуванням особливостей забезпечення безпеки діяльності представників державних інституцій України на території РБ, зокрема суб'єктів конкурентної розвідки.

Метою статті є вироблення практичних рекомендацій суб'єктам конкурентної розвідки щодо дотримання певних заходів безпеки під час виконання фахової діяльності на території РБ в умовах загострення політичної ситуації в цій країні. Запропоновані рекомендації розроблені на основі аналізу особливостей сучасного політичного режиму в Білорусі, характеру взаємовідносин та співпраці КДБ РБ з ФСБ РФ, а також з огляду на резонансні події, що відбуваються на території Білорусі протягом останніх 2 років.

Виклад основного матеріалу.

Як насправді відбувається трансформація політичного процесу в РБ і які наслідки такої трансформації можуть становити загрозу національній безпеці України та її складовим? Так, починаючи з 90-х років, у політичному процесі РБ став присутнім популізм, який набув в цій країні характерних особливостей. Чимало дослідників (М. Баранов, В. Карбалевич, В. Рондо, І. Шуленкова та ін.) погоджуються з тим, що виразні популістські риси властиві тому політичному режимові, який почав стверджуватися в Білорусі саме з 1994 р., після приходу до влади президента Олександра Лукашенка. Зокрема з початком своєї каденції О. Лукашенко зміг заводити «обуржуазненню» колишньої радянської номенклатури, і очолена ним «народна революція» в Білорусі мала водночас антиноменклатурне та антибуржуазне спрямування. О. Лукашенко зумів зіграти на настроях мас, уміло розділяючи «народ» та винне у всьому погане «начальство». «Лукашизм» стала властивою ще одна характерна риса популізму – граничне спрощення усіх соціальних і політичних проблем, нав'язування суспільству думки про можливість їх простого вирішення. Режим О. Лукашенка починає постійно шукати ворогів, організовує «боротьбу» із ними. Для нього властивими стають риси харизматичного лідера. Його харизма є «не стільки політичною, скільки моральною, і визначається словами «чесний», «справедливий», «щирий», «народний». На сьогодні режим О. Лукашенка активно

експлуатує ідею соціальної справедливості. Зрозуміло, що успіх білоруського президента був би неможливий без фактичної монополії на засоби масової інформації (ЗМІ) та майже безмежної відданості йому силових структур країни.

Отже, білоруський режим ствердився не тільки як популістський, але й авторитарний, із певними особливостями, пов'язаними із трансформацією радянської економічної системи. Так, суто популістські прийоми О. Лукашенка почали потужно підкріплюватися брутальними репресіями проти будь-якої більш-менш дієвої опозиції режиму. Іншою виразно рисою авторитарного режиму О. Лукашенка є відмова білоруського президента від безпосередньої опори на певну партію. Він завжди був і залишається позапартійним. Проте, починаючи з 2007 року, у країні почала діяти формально неполітична і неурядова організація «Біла Русь». Вже станом на 2008 рік до складу цієї організації у «добровільно-примусовому» порядку увійшло більшість чиновників та майже 40% членів парламенту. Попри офіційну неучасть глави держави у діяльності «Білої Русі», для всіх очевидним є зв'язок зазначеної організації з О. Лукашенком, а також її орієнтація на всебічну підтримку президента [4].

Якщо взяти до уваги положення ст. 1 Конституції Білорусь, ця країна офіційно проголошена унітарною демократичною соціальною правовою державою. Основний закон Білорусі встановлює принцип розподілу влад: державна влада в країні здійснюється на основі її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. Відповідно до ст. 6 державні органи в межах своїх повноважень є самостійними: вони взаємодіють між собою, стримують і врівноважують один одного. Водночас поправки, які були внесені в Конституцію 1994 р. за наслідками двох республіканських референдумів – 24 листопада 1996 р. та 17 жовтня 2004 р., створили інституціональні умови як для утвердження домінуючого становища інституту президентства в політичній системі країни, так і для встановлення, фактично, режиму особистої влади в країні президента О. Лукашенка. Зокрема основний закон (ст. 79) Білорусі наділяє президента статусом глави держави, гаранта Конституції, прав і свобод людини та громадянина, а також посередника між органами державної влади. Це дає змогу говорити про те, що президент Білорусі формально виведений за рамки кожної з трьох гілок влади. Зокрема він фактично перебуває над ними та виконує роль арбітра в контексті взаємовідносин між органами влади. Цікавою є та особливість, що президента Білорусі обирають шляхом всенародного голосування терміном на п'ять років. Але, за результатами республіканського референдуму 17 жовтня 2004 р., який у свій час було ініційовано президентом О. Лукашенком, була скасована конституційна норма, згідно з якою одна й та ж сама особа не могла обиратися на пост президента більш, аніж два терміни поспіль. Скасування цієї норми дало можливість О. Лукашенкові балотуватись на виборах у березні 2006 р. та грудні 2010 р., й, відповідно до цього, втретє та вчетверте поспіль стати Президентом Білорусі.

Поправки до Конституції Білорусі також дали можливість О. Лукашенку отримати значні важелі впливу і на судову гілку влади, зокрема право за згодою Ради Республіки призначати суддів і голів Верховного та Вищого господарського суду, Генерального прокурора, голову Конституційного суду. Крім того, президент одноосібно призначає шістьох з дванадцяти суддів Конституційного суду та всіх інших суддів Білорусі, а також має право звільняти Генерального прокурора, голів і суддів Конституційного, Верховного та Вищого Господарського суду [5].

Підсумовуючи викладене, доцільно наголосити, що О. Лукашенко, прийшовши до влади як класичний, по суті популістський, політик, зараз значною мірою утримує свої важелі управління за допомогою державно-поліцейського апарату, який сам створив і який дає йому можливість широко застосовувати репресії щодо своїх політичних опонентів. Водночас популістська риторика та популістська технологія політичного «самопозиціонування» порівняно успішно продовжують застосовуватися ним для забезпечення лояльності значної частини населення країни. Така політика сприяє збереженню О. Лукашенком режиму авторитаризму при використанні популістських прийомів управління державою, зокрема посилює роль голови держави в ухваленні не тільки політичних, але й економічних рішень. Все це разом дало змогу О. Лукашенку знову балотуватись у 2015 р. на пост Президента та формально отримати більше 80% довіри від білоруського населення [6]. З огляду на такий стан справ, теперішній білоруський політичний режим можна визначити як авторитарно-популістський. Показовими у контексті зазначеного режиму правління країною стають такі популістські висловлювання О. Лукашенка, як наприклад, «...часом доводиться рятувати державу, порушуючи закон», або «... та хіба я буду дивитись на якісь там закони, якщо поряд страждає людина? ». Звідси, власно кажучи, йде і його оголошення війни всім силам, які нібито перешкоджають волевиявленню та розвитку простого народу, зокрема війни бюрократії,

незалежним судам, опозиційним ЗМІ, підприємцям, парламенту, політичним партіям, громадським об'єднанням тощо [7].

Які сучасні резонансні події відбуваються в Білорусі з огляду на специфіку управління О. Лукашенком країною? Так, з відкритих джерел отримано інформацію, що 24 серпня 2017 р. громадянина України Павла Гриба було затримано співробітниками КДБ РБ і передано російській ФСБ, яка висунула йому звинувачення у терористичній діяльності, інкримінуючи статтю 205 Карного кодексу (КК) РБ «терористичний акт», засудивши його до шести років позбавлення волі. 25 жовтня 2017 р. у Білорусі співробітники КДБ РБ затримали власного кореспондента «Українського радіо», громадянина України Павла Шаройка, якого звинуватили у «шпигунстві» і засудили до понад восьми років позбавлення волі. 23 травня 2021 р., співробітники білоруських силових структур затримали засновника каналу Nexta громадянина РБ Романа Протасевича після примусової посадки в Мінську літака Ryanair рейсу Афін-Вільнюс. Влада Білорусі звинуватила Р. Протасевича за трьома статтями КК РБ, зокрема статтею 130 (розпалювання соціальної ворожнечі і нерівності), стаття 293 (організація масових заворушень) і статтею 342 (організація дій, що грубо порушують громадський порядок). За оцінкою висловлювань західних експертів, ця спецоперація була добре спланована білоруськими спецслужбами разом із російськими і готувалася не один день. 3 серпня 2021 року в парку міста Києва неподалік від місця проживання знайшли повішеним при загадкових обставинах білоруського опозиціонера, лідера білоруських емігрантів, голову «Білоруського дому в Україні» – Віталія Шишова. Із відкритих ЗМІ стає відомим, що за В. Шишовим останнім часом велося невідомими особами приховане спостереження, він неодноразово отримував з Білорусії інформацію від знайомих про можливі провокації, що готуються проти нього керівництвом РБ, аж до можливого викрадення та фізичної ліквідації. Українські правоохоронні органи припускають, що загибель В. Шишова пов'язана з масштабною операцією КДБ РБ під умовною назвою «Трест», мета якої – захоплення і вивезення на територію РБ найбільш впливових прихильників білоруської опозиції і лідерів протестного руху, що переховуються за кордоном.

У той же час влада РБ проводить масові репресії щодо білоруської опозиції на території своєї країни. Так, правозахисний центр «Весна» повідомляє, що у травні 2020 р. в Мінську та інших місцях почалися передвиборчі протести, пов'язані з арештом опозиційних кандидатів у президенти та недопущенням їхньої участі у президентських перегонах. У відповідь на це, 25 березня 2021 р., силовими структурами Білорусії в Мінську та інших білоруських містах було затримано щонайменше 245 осіб, які приймали участь в акціях до Дня Волі. Серед затриманих також були журналісти, які висвітлювали події за завданнями редакцій. Також, за даними центру «Весна», 27 березня того ж року, тільки у Мінську було затримано близько 400 протестувальників. За загальними підсумками білоруського правозахисного центру, станом на серпень 2021 року понад 600 політ'язнів було засуджено до різних термінів ув'язнення, затримано майже 25 тисяч осіб, а тисячі білорусів покинули свою країну [8].

Слід визначити, яку ж роль відіграють білоруські спецслужби у підтримці режиму О. Лукашенка. Повертаючись в минуле стає зрозумілим, що після розпаду Радянського Союзу в кожній пострадянській республіці залишилися фрагменти такої інституції як державна безпека. Закономірно, що руйнування потужної централізованої структури призвело до проблем в її національних підрозділах. Вони опинилися в новому ідеологічному просторі і в специфічній обстановці, що вимагає адаптації, освоєння методів, що відрізняються від колишніх умов оперативної діяльності. З цим зіткнулися без винятку всі спецслужби. Але на сьогоднішній день найбільш консервативними органами держбезпеки на просторах колишнього СРСР залишилися білоруські спецслужби. В нашому випадку вони не тільки не змінили назви організації – КДБ, а й святкують своє професійне свято 20 грудня, як і працівники органів безпеки Росії. Ще один не випадковий збіг: у Білорусії є своя «Альфа». Регіональний підрозділ відомої групи «А» в Мінську був створений в березні 1990 року. Після розпаду СРСР білоруси зберегли цю структуру, підпорядкувавши її голові КДБ. Співробітники цього спеціального підрозділу тісно співпрацюють з «колегами» з російського Антитерористичного центру: регулярно обмінюються досвідом, проводять спільні тренування. На рахунку групи більше 500 бойових операцій, але, зважаючи на відсутність тероризму в цій країні, «Альфа» відточує майстерність на звичайних злочинцях, зокрема на членах білоруської опозиції. При цьому хоча керівництво білоруського КДБ змінювалося, за оцінкою фахівців структурно органи цієї країни уникнули руйнівних реформ. Щоправда, в квітні 2002 року за указом О. Лукашенка чисельність співробітників КДБ скоротили відразу на 10 відсотків, але зміни торкнулися переважно центрального апарату і управління

військової контррозвідки. Всі оперативники залишилися на своїх місцях. Зараз КДБ РБ очолює прихильник «руського мира» генерал-лейтенант ВАКУЛЬЧИК Валерій Павлович.

Крім КДБ до спецслужб Білорусі відносяться Державний комітет фінансових розслідувань, Служба безпеки президента, Комітет з питань безпеки Союзу Росії і Білорусі, в якому сенсі – Комітет державного контролю. Особливістю місцевих спецслужб є взаємоконтроль всіх (за винятком Служби безпеки президента) силових відомств. На вершині піраміди цих структур – Рада безпеки. Діяльність силових відомств контролює безпосередньо президент. Ще в 2005 році, О. Лукашенко офіційно оголосив, що відтепер за діяльністю КДБ й інших силових відомств встановлено такий жорсткий контроль, якого раніше в історії Білорусі не було, зокрема поставив завдання КДБ працювати там, «де не можуть спрацювати ні міліція, ні прокуратура, ні інші відомства і контролюючі органи» [9].

Потребує уваги в контексті загроз щодо забезпечення безпеки діяльності представників українських державних організацій на території РБ той факт, що керівники силових відомств в цій країні призначаються і звільняються з посади безпосередньо президентом Республіки. Здійснивши аналіз місць отримання вищої освіти нещодавно призначених топ-чиновників, військово-політичних керівників, очільників силових міністерств Республіки Білорусь, доходимо висновку, що більшість з них здобули військову освіту в Російській Федерації, а окремі з посадовців народилися за межами Білорусі. Наведемо окремі приклади:

прем'єр-міністр Республіки Білорусь ГОЛОВЧЕНКО Роман Олександрович. Народився 10 серпня 1973 року в місті Жодіно Мінської області. У 1996 році закінчив Московський державний інститут міжнародних відносин Міністерства закордонних справ РФ за спеціальністю «Міжнародні відносини»;

державний секретар Ради безпеки Республіки Білорусь ШЕЙМАН Віктор Володимирович. Народився 26 травня 1958 року в селі Солтанішки Вороновського району Гродненської області, БРСР. У 1980 році закінчив Благовещенське (Амурської області, РФ) вище танкове командне червонопрапорне училище. Згодом – Військову академію РБ. Після заворушень в РБ за невідомих обставин 11 червня 2021 року подав у відставку;

міністр оборони Республіки Білорусь генерал-лейтенант ХРЕНІН Віктор Геннадійович. Народився 1 серпня 1971 року у м. Новогрудок Гродненської обл., БРСР. Отримав вищу освіту в Омському вищому загальновійськовому командному училищі;

начальник ГШ ЗС Республіки Білорусь, перший заступник міністра оборони Республіки Білорусь генерал-майор ГУЛЕВІЧ Віктор Володимирович. Народився 14 травня 1969 року в селі Велика Падер Слуцького району Мінської області (БРСР). У 1990 році закінчив з червоним дипломом Московське вище загальновійськове командне училище імені Верховної Ради РРФСР;

заступник держсекретаря Ради безпеки Республіки Білорусь генерал-майор ПУЗИКОВ Михайло Васильович. Народився у 1961 році в селі Городище 1-е, Брасовського району Брянської обл., РРФСР. У 2004 р. закінчив з відзнакою Військову академію ГШ ЗС Російської Федерації;

начальник Головного розвідувального управління, заступник начальника ГШ ЗС Республіки Білорусь генерал-майор КОСИГІН Руслан Анатолійович. Народився 28 липня 1968 року в Гурзуфі, Крим. Закінчив Челябінське вище командне училище. Привертають увагу часті поїздки Р. Косигіна в штаб Західного військового округу ЗС РФ в Санкт-Петербурзі та відвідування ним рідного Гурзуфу влітку 2014 року, вже після тимчасової окупації АР Крим Росією;

командувач Силами спеціальних операцій (ССО) ЗС Республіки Білорусь генерал-майор ДЕНИСЕНКО Вадим Іванович. Народився 3 вересня 1967 року у місті Будапешті, Угорщина. У 2008 році закінчив з відзнакою Військову академію ГШ ЗС Російської Федерації;

голова Державного прикордонного комітету Республіки Білорусь генерал-лейтенант ЛАППО Анатолій Петрович. Народився 24 травня 1963 року у с. Кулаковка Белинічського району Могилевської обл., БРСР. У 1986 році закінчив Голицинське Вище прикордонне училище КДБ СРСР ім. К. Є. Ворошилова, у 2001 році – Академію Федеральної прикордонної служби Російської Федерації;

перший заступник Голови Державного військово-промислового комітету Республіки Білорусь ДЕМІДЕНКО Ігор Михайлович. Народився 18 серпня 1967 року у м. Бобруйськ, Могилевської області. У 2010 році закінчив Військову академію ГШ ЗС Російської Федерації;

міністр внутрішніх справ Республіки Білорусь генерал-лейтенант міліції ШУНЕВИЧ Ігор Анатолійович. Народився 27 березня 1967 року в Луганській області, УРСР. У 2007–2012 роках працював у КДБ Республіки Білорусь;

начальник Служби безпеки президента Республіки Білорусь (колишнє 9 управління КДБ БРСР) генерал-майор ШАХРАЄВ Дмитро Васильович. Народився у 1974 році. Відомо, що протягом 1992-1993 років Д. Шахраєв навчався в мінському ПТУ № 222 торгівлі за спеціальністю продавця продуктових товарів. Інформація щодо його біографії та особливостей отримання ним військової освіти у відкритих джерелах відсутня, що також наводить на певні думки, за яких умов і навіщо її приховують від громадськості;

голова Комітету Державної Безпеки Республіки Білорусь генерал-лейтенант ТЕРТЕЛЬ Іван Станіславович. Народився 8 вересня 1966 року в селі Привалки Гродненського району Гродненської області (БРСР). У 1989 році закінчив Рязанське гвардійське вище повітряно-десантне училище. За оцінкою окремих відкритих джерел інформації І. Тертель входив до кола розробників плану вбивства Павла Шеремета, яке відбулося у 2016 році [9].

Як бачимо, багато хто з керівного складу силових структур цієї країни у свій час мали і, не виключено, на сьогоднішній день мають безпосередні зв'язки з ФСБ Росії. У відкритому доступі із зрозумілих причин немає біографічних даних багатьох керівників основних підрозділів білоруських силових структур. Але, з огляду на аналіз представленого вище списку видно, що у вищому військово-політичному командуванні Білорусі практично всі нещодавно призначені керівники пройшли через ідеологічний та навчальний апарат Російської Федерації. Поряд з тим, за всіма зовнішніми ознаками можна впевнено стверджувати, що білоруські збройні сили вже пройшли інтеграцію в регіональне білорусько-російське угруповання військ. Зокрема, регулярно проводяться спільні військові навчання, на яких здійснюється бойове злагодження боєздатних білоруських і російських підрозділів. Показово для політичного режиму Білорусі є те, що основні частини російських сил вторгнення, які брали участь в окупації частини Грузії та України, зараз беруть участь у військових парадах в Мінську. Отже, існує достатньо велика ймовірність використання керівництвом Білорусі території своєї країни як плацдарму для можливого наступу на Київ і відрізання території західної України від Центру. Це змушує керівництво нашої держави тримати біля кордонів з РБ велику кількість боєздатних військових частин ЗС України, що унеможливорює їх швидке застосування на Заході України або для прикриття адміністративного кордону з окупованим Кримом чи Придністров'ям.

У той же час небезпечним для України залишається питання щодо безпосереднього розширення зони впливу ФСБ за межі Федерації, зокрема її зв'язків з КДБ РБ. Так, на початку 1999 р. в діяльності російських спецслужб з'явився новий пріоритет – контроль над політичною ситуацією в країнах СНД. У червні 1999 р. була прийнята Концепція інформаційної безпеки держав СНД. В списку джерел виникнення загроз, зазначених в Концепції, на адресу цього різновиду безпеки першим пунктом була названа державна політика ряду зарубіжних країн, спрямована на здійснення глобального моніторингу політичних, економічних, військових, екологічних та інших процесів з метою отримання односторонніх переваг. У грудні того ж року була схвалена програма дій Росії і Білорусі щодо реалізації положень Договору про створення союзної держави. У розділі про спільну діяльність спецслужб з'явився пункт щодо проведення спільних заходів проти негативного інформаційного впливу на державні органи, громадські організації і населення союзної держави, а також припинення будь-яких спроб розвідувальної діяльності спеціальних служб і організацій з боку третіх країн.

Як видно на прикладі РБ, бажання Кремля контролювати політичну ситуацію у сусідів щороку зростає. Стає очевидним, якій саме російській спецслужбі доручено виконання цього важливого завдання. Так, 12 травня 2005 року директор ФСБ Микола Патрушев на своєму виступі в Держдумі заявив, що його службою була розкрита змова проти білоруського режиму, яку західними неурядовими організаціями було сплановано в Братиславі. Фактично вперше глава російської спецслужби висловився про загрози політичному режиму в сусідній країні. На наступний день КДБ РБ підтвердило інформацію ФСБ РФ, тим самим погодившись на втручання відомства М. Патрушева у внутрішні справи Білорусії. Через тиждень пройшла зустріч керівників спецслужб країн СНД в Астані, по закінченню якої керівник ФСБ акцентував присутнім увагу про небезпеку «кольорових» революцій. Тему щодо негативу «кольорових» революцій підтримав не тільки глава КДБ Білорусі, а й керівник Комітету нацбезпеки Казахстану. Проте для отримання ФСБ РФ можливості займатися у повному обсязі питаннями безпеки в інших країнах СНД в Федерації починають створювати спеціальні додаткові структури. Так, на базі ФСБ Указом президента РФ в країні створюються органи зовнішньої розвідки. ФСБ отримує на законодавчому рівні право окрім контррозвідувальної діяльності займатися розвідкою. Головною структурою для корегування діяльністю розвідувальних

підрозділів ФСБ стає Управління координації оперативної інформації (УКОІ) Департаменту аналізу прогнозу і стратегічного планування (ДАПСІ) ФСБ РФ. У 2006 р. ФСБ отримує додаткові права. Зокрема Держдума схвалила закон, який дозволяє використовувати можливості цієї спецслужби для ліквідації терористів за кордоном. Питання кого і за яких обставин ФСБ визначатиме причетним до такої діяльності, потребує окремого ґрунтованого дослідження.

Які ж основні особливості співпраці КДБ РБ з ФСБ РФ, що представляють небезпеку для України, варті з нашого боку особливої уваги? Формально співпраця спеціальних служб РФ та РБ базується на принципах взаємної вигоди, суворого дотримання міжнародних норм і внутрішнього законодавства сторін, а також конфіденційності та оперативності. Головним змістом цієї діяльності є використання взаємних можливостей для виявлення загроз життєво важливим інтересам обох держав, інформування про них президентів і голів уряду, органів державної влади, а також участь в рамках своєї компетенції в нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз, що виникають в цих країнах. Звичайно співробітництво ФСБ не обмежується лише з КДБ РБ. На сьогодні відповідно до сучасної зовнішньої політики РФ найближчими сусідами Федерації залишаються країни СНД. В рамках укладених договорів і досягнутих домовленостей ФСБ РФ підтримує співпрацю і здійснює офіційні контакти з усіма спецслужбами, органами безпеки, правоохоронними органами та прикордонними структурами держав – учасниць Співдружності. Але співпраця КДБ РБ з ФСБ РФ суттєво відрізняється від інших. Характерною ознакою такої співпраці стає те, що Росія та Білорусія заключили низку угод і склали до них протоколи за напрямками роботи щодо узгодження або реалізації конкретних спільних дій та заходів. Формально керівництво процесом співпраці спецслужб є Рада керівників органів безпеки і спеціальних служб держав-учасниць СНД (РКОБ), в роботі якої в якості повноправних членів беруть участь органи безпеки десяти держав – учасниць Співдружності, а РНБ Республіки Узбекистан – в якості спостерігача. Але РФ в цій сфері ніколи не поступалась своїм так званим «лідерством». Всіма процесами в зазначеній Раді керує ФСБ РФ, а країни-учасниці, які свого часу вимагали рівноправності, до теперішнього часу беруть участь в засіданнях лише формально. Таким чином, РКОБ стало результатом процесу формування централізованого механізму. Так, у 1995 р., після розпаду СРСР, з ініціативи Федеральної служби контррозвідки Російської Федерації на багатосторонньому рівні було організовано Нараду керівників органів безпеки і спеціальних служб держав-учасниць СНД, на базі якого для більш тісної координації спільних зусиль в різних областях, підвищення ефективності інформаційної взаємодії рішенням Ради глав держав Співдружності була створена Рада керівників органів безпеки і спеціальних служб держав-учасниць СНД. До сьогодні відповідно до рішень цієї Ради постійно здійснюється інформаційний обмін з широкого кола питань, розвивається практика проведення узгоджених заходів, поглиблюється взаємна допомога в сфері підготовки кадрів, оснащення оперативних підрозділів спеціальними технічними засобами. Виконуються багатосторонні програми по боротьбі з тероризмом, іншими насильницькими проявами екстремізму, організованою злочинністю. Якщо проаналізувати зазначену співпрацю за останні 10-15 рр., стає зрозумілим, що свої обов'язки виконують всі спецслужби крім РФ, адже, як видно, ФСБ не дуже переймається розшуком осіб, які скоїли злочини, в країнах СНД [10].

Також ФСБ РФ співпрацює з КДБ РБ і в рамках Антитерористичного центру (АТЦ) СНД, який був створений у 2000 р. за рішенням Ради глав держав СНД і працює під загальним керівництвом РКОБ (отже ФСБ). Центр здійснює аналіз інформації, що надходить, удосконалює нормативну правову базу співробітництва, формує спеціалізований банк даних, готує і проводить спільні навчання. Завдяки цьому РФ реалізує всі намічені плани і програми за напрямками взаємодії, а також у вирішенні знову виникаючих завдань. До числа останніх можна віднести проблеми забезпечення безпеки об'єктів паливно-енергетичного комплексу, протидії розповсюдженню зброї масового знищення та засобів її доставки, боротьби з кібертероризмом. При цьому РФ прикладає багато зусиль для розширення своїх можливостей в рамках РКОБ та постійно надає пропозиції щодо гармонізації національних законодавств держав-учасниць СНД. Без вирішення цього завдання Росії складно усунути правові перешкоди, які ускладнюють практичну реалізацію досягнутих домовленостей. Разом з тим політичні реалії та оперативна обстановка, важливі в першу чергу для Росії, викликали необхідність задіяти потенціал спеціальних служб та інших правоохоронних органів в системі колективної безпеки, створеної в рамках Організації Договору про колективну безпеку (Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан і Узбекистан). Відповідно до задуму РОКБ, у форматі «сімки» розроблено механізм своєчасного реагування на зміни оперативної обстановки в межах відповідальності ОДКБ, в тому числі можливість створення колективних антитерористичних

сил із спеціальних підрозділів по боротьбі з тероризмом, а також формування ефективної системи оперативного обміну інформацією між компетентними органами держав-членів ОДКБ [11].

Безумовно РФ не обмежується впливом на спецслужби Білорусії лише РКОБ, АТЦ та іншими організаціями. На даний час активно використовується така форма співпраці, як проведення спільних засідань колегій КДБ Білорусії і керівництва ФСБ Росії. В ході їх проведення обговорюються актуальні напрямки та проблематика двостороннього співробітництва, виробляються шляхи підвищення ефективності взаємодії органів безпеки і спецслужб, а також плануються конкретні спільні оперативні заходи щодо забезпечення безпеки держав. Останнім часом між РФ та РБ активізувався обмін «чутливою» інформацією, розвивається прикордонне співробітництво, спрямоване на спільне вироблення і реалізацію практичних заходів, що забезпечують підвищення надійності захисту та охорони Державного кордону і зміцнення його режиму. Тісне співробітництво між цими державами стало можливим через присутність на території РБ російських прикордонних формувань, яке здійснюється у форматі прикордонного співробітництва в рамках Ради командувачів Прикордонними військами і Ради з прикордонних питань держав – членів Євразійського економічного співтовариства. Зі слів колишнього керівника ФСБ Бортнікова О.В., найефективніше діє Прикордонний комітет Союзу держав Росії і Білорусії. Поряд з переліченим слід також зазначити, що на території РБ офіційно знаходяться представники ФСБ, а представників КДБ РБ на території РФ чомусь немає. Керівництво ФСБ РФ відкрито заявляє, що вказані заходи (розміщення офіційних представників на території Білорусії) дозволяють організовувати міжнародне співробітництво в інтересах забезпечення безпеки Російської Федерації [12].

З огляду на особливості співпраці з ФСБ РФ з КДБ РБ можна виділити перелік основних завдань, які ставляться перед білоруською спецслужбою щодо України. Зокрема, до таких завдань відносяться наступні:

- створення сприятливих умов для ведення розвідки на території України (особливо в прикордонних з РБ районах);
- викриття та попередження на території Білорусії діяльності розвідувальних/контррозвідувальних органів України;
- викриття на території Білорусії джерел «чутливої» інформації, що діють в інтересах українських державних органів;
- отримання білоруською спецслужбою «чутливої» інформації щодо особливостей внутрішньополітичної обстановки та контррозвідувального режиму на території України, сил і засобів, позицій, планів застосування частин та підрозділів силових структур нашої держави (у т.ч. в районі проведення ООС);
- встановлення фактів участі громадян Білорусії в ООС на боці українських військових формувань;
- з'ясування реальних настроїв населення України по відношенню до Білорусії, оцінка загроз Республіці від діяльності українських націоналістичних рухів.

Звичайно, що для виконання зазначених завдань керівництво Білорусії залучає всі наявні в державі сили та засоби. Проте, у нашому випадку доцільно виділити ті основні напрями діяльності КДБ РБ, які реалізуються в рамках виконання спецслужбою розвідувальних/контррозвідувальних завдань щодо громадян України та білоруської опозиції, зокрема:

- поширення серед місцевого населення Білорусії пропаганди з використанням теле-, радіо- та друкованих засобів щодо необхідності повідомляти КДБ про опозиційно (в т.ч. проукраїнські) налаштованих громадян Республіки;
- залучення до співробітництва громадян Білорусії, які відвідують територію України. Зокрема цим громадянам білоруська спецслужба відпрацьовує завдання щодо зйомки на відеореєстратор або смартфон місць розташування українських військових частин, підрозділів прикордонної служби, поліції, загальної обстановки в містах та селищах;
- використання постійно перетинаючих з Україною державний кордон РБ водіїв автобусів, фур, іншого автотранспорту, для виявлення громадян Білорусії, які мають контакти з представниками силових структур України. Окремо білоруським прикордонникам ставиться завдання доповідати про будь-які позаштатні ситуації на кордоні з Україною, зокрема провіз заборонених речей, перевищення норм, прострочені документи та ін.;
- проведення розвідувальних заходів поблизу державного кордону РБ з Україною з використанням елементів приховування діяльності білоруської спецслужби від сторонніх осіб. Особливо мова йде про ті заходи, що проводяться спільно з представниками ФСБ РФ;

- створення надійної мережі інформаторів білоруської спецслужби на території України, зокрема в прикордонних районах Чернігівської області;
- постійне здійснення білоруською спецслужбою спроб проникнути до структур силових відомств України тощо.

З огляду на проведений аналіз сучасної політичної обстановки в РБ, з урахуванням особливостей діяльності спеціальних служб Білорусії за останні роки, зокрема протягом того часу, коли РФ веде гібридну війну проти України, можна визначити основні чинники, що деструктивно впливають на безпеку суб'єктів конкурентної розвідки, які виконують завдання нашої держави на території РБ (за умов впливу ФСБ РФ на діяльність КДБ РБ).

По-перше, КДБ РБ з початком ведення РФ гібридної війни проти України суттєво збільшив рівень своєї зацікавленості до внутрішньополітичних процесів в нашій країні. Звісно, це відбувається не без участі ФСБ РФ. До такого висновку нашої держави не тільки наведені вище матеріали щодо особливостей співпраці російських та білоруських спецслужб, але й інші звернення в незалежних ЗМІ безпосередніх свідків або учасників тих резонансних подій, що відбувалися не тільки на території Білорусі, але й за її межами.

По-друге, як вже було доведено раніше, РФ та Білорусь де-юре і де-факто є союзними державами, тому вони звичайно мають координувати свою діяльність в усіх напрямках, в тому числі у секторі безпеки і оборони. Доведено, що О. Лукашенко в цьому процесі не є самостійною фігурою, а повністю залежить від політики Кремля. Також доведено, що ФСБ РФ тісно співпрацює з КДБ РБ, зокрема зазначені спецслужби планують і проводять спільні операції як усередині країни, так і за її межами. Викладені матеріали вказують на серйозні наміри Кремля щодо повного контролю і корегування зовнішньої та внутрішньої політики Білорусі, постійного впливу на діяльність білоруських силових структур.

По-третє, контррозвідувальний режим в Білорусі аналогічний російському, а отже досить жорсткий. Але слід враховувати й те, що на сьогоднішній день Комітет держбезпеки Республіки за рекомендацією ФСБ РФ докладає особових зусиль у проведенні заходів з виявлення на території Білорусі джерел «чутливої» інформації серед представників іноземних державних установ. Отже фактично конкурентна розвідка, що діє на території РБ, вимушена займатися професійною діяльністю в країні з, так би мовити, «подвійним» контррозвідувальним режимом. Тому суб'єктам конкурентної розвідки під час планування, підготовки та проведення фахових заходів потрібно враховувати всі ризики та небезпеки цього режиму. Особливо це стосується тих суб'єктів, які раніше залишили свій «слід» в інформаційному просторі, зокрема виказували своє незадоволення щодо подій в Білорусі або агресивного характеру політики Росії стосовно інших країн. Також небезпечними залишаються поїздки в РБ тих осіб, які мали будь-які зв'язки з білоруським опозиційним рухом або брали участь на боці України у бойових діях в районі проведення ООС (АТО).

По-четверте, на території України безумовно існують приховані структури російських та білоруських спецслужб, завдання яких – детально відстежувати осіб, які активно протистоять агресії РФ проти України або є опозицією сучасному режиму в РБ. Так, в РФ існує спеціальна база даних на певних осіб, яка аналогічна базі українського сайту «Миротворець». За участю КДБ РБ ця база постійно поповнюється новою інформацією, що надходить з різних відкритих та закритих джерел, і використовується російськими та білоруськими спецслужбами для проведення провокацій щодо активних громадян України, Білорусі або Росії. Зокрема мова йде про викрадення активістів або виманювання їх з території іншої держави із подальшим затриманням та звинуваченням у терористичній діяльності. Для поповнення цієї бази використовуються: мережа інформаторів на території України, різного роду соціальні проекти (т.зв. допомога УБД), публікації у відкритих ЗМІ, листування в соціальних мережах тощо. З аналітичних досліджень стало відомо, що в зазначеній базі даних також міститься інформація щодо українських військовослужбовців, які брали участь в ООС(АТО) та отримали посвідчення учасників бойових дій (УБД), а також російських та білоруських опозиціонерів, які перебувають на території інших країн. Отже, для КДБ РБ та ФСБ РФ стає найбільш цікавою певна категорія осіб, поїздка яких в Білорусь виглядає найбільш небезпечною. Зокрема до цієї категорії можна віднести тих представників державних інституцій та мас-медіа, які хоча б раз виказували свою негативну позицію щодо існуючих в Білорусі та в РФ режимів або відкрито засуджували політику Кремля щодо України тощо.

У п'ятих, не слід забувати про спільні російсько-білоруські військові навчання, які щорічно проводяться на території Білорусі, після яких Росія кожен раз залишає на території Республіки частину (хоч і невелику) свого озброєння та військового контингенту, що також відбувається за участю та під контролем ФСБ РФ.

Звичайно Україна зацікавлена в підтримці добросусідських і взаємовигідних торгово-економічних відносин з Білорусією, однак суб'єктам конкурентної розвідки завжди потрібно пам'ятати, що ця країна та її керівництво знаходяться під повним контролем Москви. Тому багато речей, що загрожують Україні з боку РФ, мають місце і у взаємовідносинах нашої держави з Білорусією. Отже визначені чинники щодо особливостей діяльності білоруських спецслужб на шкоду інтересам України, що супроводжується повним контролем з боку ФСБ РФ, дали можливість авторам цієї статті запропонувати *основні практичні рекомендації співробітникам конкурентної розвідки щодо дотримання певних заходів безпеки під час виконання фахової діяльності на території РБ в умовах загострення політичної ситуації в цій країні*. Зокрема суб'єкти конкурентної розвідки під час підготовки та проведення зазначених заходів повинні постійно враховувати наступні чинники:

1. *Етно-психологічні особливості населення Білорусі*. Тільки на перший погляд може здатися, що білоруси схожі на росіян. Але це не так. Дехто вважає, що білоруси більш схожі на українців, але це також оманливе судження. Для розв'язання цього питання достатньо звернутися до результатів проведених досліджень щодо специфіки білоруського етносу.

Так, у 2005-2010 роках в Інституті генетики і цитології Національної академії наук Білорусі було проведено дослідження генофонду білорусів за даними про три типи генетичних маркерів – аутосомних, мітохондріальних і Y-хромосоми. Виявилося, що білоруси на генетичному рівні більше схожі на поляків та сербів. В цілому, генофонд білорусів можна охарактеризувати як європейський, але фактично він ближче до зв'язків з народами Південної Європи, ніж Східної. Частково білоруси схожі з жителями Чернігівщини (Україна), Смоленщини, Брянщини (Росія) і так званої Нової Мазовії (північно-східні регіони Польщі). Білоруси зневажливо ставляться до всіх відомих серед пересічних громадян понять «халяви» та «легкого» заробітку. Більшість білорусів впевнені, щоб щось заробити, потрібно володіти в першу чергу працьовитістю, а не зв'язками, знайомствами або удачею. У своїй більшості білоруси не вірять, що можна стати мільйонером у легкий спосіб. Також білоруси на генетичному рівні не переносять корупцію і порушення законів. Не варто дивуватися, якщо білорус на митниці «здасть» росіянина, який намагається непомітно для її співробітників незаконно провести в країну 10 літрів горілки або п'ять блоків цигарок. Траплялися непоодинокі випадки, коли білорус давав комусь хабар, після чого добровільно йшов розповідати про це в прокуратуру або писати заяву в поліцію. Для більшості білорусів корупціонери вважаються злочинцями гірше, ніж убивці. Зазвичай у Білорусії органічно не переносять сміття і розруху. Вулиці в країні намагаються підтримувати постійно чистими не тільки тому, що такий «порядок» навів О. Лукашенко. Основна причина цьому – за кинутий на тротуар недопалок можна в будь-який момент отримати ляпас від того, хто стоїть поруч. Завалене сміттям подвір'я і застарілий паркан в білоруському селі – рідкість, яка трапляється хіба що тільки у німеччинських пенсіонерів. Якщо у дворі житлового будинку в Мінську багато снігу, люди домовляються, беруть в один і той же день та час увечері лопати і всі разом розчищають паркувальний простір від снігу. Якщо хтось зранку попередньо розчистив місце для паркування свого автомобіля, він може бути впевнений, що ввечері його ніхто не займе. У білорусів не прийнято демонструвати свої статки. У Мінську майже ніхто не їздить на «Феррарі» або «Бентлі», хоча у певної кількості білоруських бізнесменів такі можливості є. Бізнесмени в Білорусі не стають фігурантами ганебних історій про негідну поведінку на західних курортах або потрапляння у ДТП. Нарешті, в Білорусії ніхто ніколи не скаже навіть близькому родичу правду про те, скільки він заробляє насправді. Скромність – відмінна риса цієї нації. В повсякденних розмовах білоруси на запитання, як йдуть у них справи, в основному відповідають, що їх справи йдуть «більш-менш», «так собі» або «ніяк». А ще білоруси дуже економні. Вони рідко готові переплачувати за таксі, сервіс, гарне обслуговування, зручність тощо. В Білорусі рідко купують «красиві» номери на авто, рідко селяться в готелях VIP-класу, а також рідко замовляють на кшталт устрицям страви в ресторанах [13].

Однією з головних рис цієї нації є те, що у більшості її жителів майже не має справжніх друзів друзів. Дружити так, щоб віддавати один одному «останню сорочку», в цій країні не прийнято. Білоруси хитріше і частіше дружать заради вигод і різних «бонусів». Не варто забувати і про те, що білоруси, як правило, більш жадібні, ніж росіяни. В Білорусі ніхто не буде просто так допомагати на безоплатній основі, зокрема пригощати один одного або давати в користування свій автомобіль навіть близькій людині. Білоруси негативно ставляться до того, що хтось відкрито при них порушує правила, зокрема будь то спроба пролізти без черги в кабінет чиновника, порушити ПДР або спробувати «по дружбі» провести тендер. Країна живе за певним визнаним народом статутом [14].

У праці, на відміну від росіян, білоруси старанні, але зазвичай не звикли проявляти ініціативу. Білорус – відмінний фахівець або менеджер середньої ланки, але частіше за все брати на себе більшу відповідальність він не буде. Цікавою для суб'єктів конкурентної розвідки є динаміка відповідей білорусів на тривіальне запитання: «Назвіть п'ять країн, які, на Вашу думку, ставляться до Білорусі найбільш дружно, і п'ять країн, які до неї відносяться до найбільш недружно» (данні за 2016 рік) (таблиця 1).

Таблиця 1

Ставлення громадян Білорусі до провідних країн світу

<i>Держава</i>	<i>Дружні держави, %</i>	<i>Недружні держави, %</i>
Росія	61.6	8.7
Китай	48.7	4.6
Казахстан	41.1	4.2
Венесуела	39.6	4.2
Азербайджан	16.3	4.1
Італія	16.3	4.9
Туркменістан	14.3	3.5
Україна	15.7	10.1
Вірменія	9.2	3.9
Польща	16.6	11.4
Болгарія	9.0	4.2
Куба	8.9	4.6
Киргизстан	7.2	3.8
Узбекистан	5.5	2.4
Молдова	6.4	4.1
Ізраїль	9.0	7.0
Грузія	7.6	5.8
Румунія	4.8	3.7
Чехія	4.6	4.0
Сербія	3.1	3.7
Японія	3.6	4.2
Швеція	4.3	5.0
Словаччина	3.3	4.2
Латвія	6.0	8.8
Естонія	1.5	6.0
Литва	10.6	15.6
Північна Корея	2.0	8.8
Франція	2.7	9.7
Туреччина	3.5	10.5
Іран	4.2	11.5
Великобританія	5.6	16.4
Німеччина	8.9	23.7
США	4.2	52.4

Як видно з таблиці, громадяни Білорусі відносяться більш сприятливо навіть до громадян Польщі, аніж до українців. Отже під час проведення суб'єктами конкурентної розвідки фахової діяльності на території РБ необхідно враховувати вказані показники. Можливо суб'єктам конкурентної розвідки варто приховувати свою діяльність від громадян РБ, зокрема співпрацювати з ними як представники російських, китайських, казахських, азербайджанських або навіть венесуельських компаній, але ніяк не виступати в ролі представників українських організацій.

2. *Особливості співпраці з т.зв. «ініціативниками» із числа пересічних громадян Білорусі.* Важливий аспект, який повинна враховувати конкурентна розвідка в ході виконання фахової діяльності на території Білорусі, це робота з тими громадянами Республіки, які всіляко ініціативно намагаються надати будь-яку допомогу представникам різних українських державних установ або громадських організацій, що акредитовані і функціонують на території РБ. Як свідчить багаторічний огляд ЗМІ, переважна більшість громадян Білорусі, які виявляють такі бажання, в жодному разі не надаватимуть допомоги, якщо це загрожуватиме інтересам власної країни. Навіть, якщо таке й трапляється, існує дуже висока вірогідність, що ці громадяни співпрацюють з КДБ РБ або іншою білоруською спецслужбою. Питання полягає у тому, що білоруси майже не схильні до зради. Але конкурентна розвідка повинна враховувати можливість використовувати в своїх інтересах тих громадян РБ, які негативно ставляться до імперської політики Кремля. Мова йде виключно про їх використання на шкоду інтересам Федерації, що анітрохи не буде зачіпати інтересів Білорусі.

3. *Особливості використання волонтерських організацій.* Окремим є питання щодо особливостей використання суб'єктами конкурентної розвідки волонтерських організацій для пошуку джерел «чутливої» інформації. Зазвичай подібні організації вже здавна існують на території України і використовуються білоруськими та російськими спецслужбами на шкоду нашим національним інтересам. Слід зауважити, що такі організації створюються під гаслом т.зв. допомоги «братському народу» і зазвичай вони не афішують про свою діяльність. Щоб зрозуміти, в інтересах якої структури працює така організація, треба ретельно проаналізувати розмір її допомоги та цільову аудиторію. Як приклад, волонтерські організації Білорусі, що діяли на території України протягом 2015-2017 років, зосереджували свою увагу не на роботі із постраждалими внаслідок агресії РФ незахищеними верствами населення України, а на співпраці із діючими військовими частинами ЗС України та українськими громадськими організаціями, що перебували в районі проведення ООС (АТО).

4. *Особливості діяльності релігійних організацій Білорусі на території України.* Протягом останніх трьох років на території України, а особливо в її прикордонних з Білорусією регіонах, значно активізувався релігійний рух білоруської спрямованості. Насамперед це стосується намагань створення білоруської автокефальної церкви на території Чернігівської та Житомирської областей. Створення вказаних релігійних автономій здійснюється під загальними лозунгами «об'єднання білоруських співвітчизників». Якщо дослідити це питання глибше, то виявляється, що новостворені церкви в основному відвідують проросійсько налаштовані громадяни України. Вся діяльність білоруських священників, які до речі безперешкодно відвідують територію нашої держави, зводиться до звичайної кремлівської пропаганди та пошуку лояльних до «русского мира» осіб серед громадян України. Можна без помилок здогадатися, де в Білорусі накопичуються установчі дані на таких осіб.

Успішність діяльності зазначених релігійних організацій полягає в тому, що вони відкривають свої церкви в тих селах і районах, де українське духовенство не спромоглося це зробити протягом 30 років незалежності. Таким чином не виключено, що КДБ РБ заповнює через білоруських священників «духовний простір України» з певною ідеологічною метою – формування і розповсюдження на території нашої держави ідеї «русского мира». Як результат, за останні роки лише в Чернігівській області було виявлено декілька спроб з боку спецслужб Білорусі впровадити в українські державні органи та недержавні організації провокаторів, і всі вони здійснювались через білоруські релігійні організації [15].

5. *Особливості контролю за громадянами України, які відвідують РБ.* Зазвичай суб'єкти конкурентної розвідки у своїй професійній діяльності використовують у своїх інтересах можливості тих громадян України, які періодично офіційно відвідують територію Білорусі. До категорії таких громадян можна віднести осіб, які відвідують своїх родичів, приїждять на запрошення державних або громадських організацій, у комерційних справах, для участі у міжнародних заходах, в інших офіційних та приватних справах тощо. З огляду на зазначені особливості, суб'єкти конкурентної розвідки під час планування та здійснення фахових заходів повинні постійно враховувати ті обставини, що КДБ РБ за аналогом (або під керівництвом) ФСБ РФ має певний алгоритм дій щодо вказаної вище категорії громадян. За аналізом відкритих джерел інформації було з'ясовано, що КДБ РБ, так само як і ФСБ РФ, ставить на особливий контроль тих громадян України, які відвідують Білорусь у різних справах. У той же час спецслужби РБ контролюють тих білорусів, які періодично відвідують Україну. Вказаний контроль полягає в ідентифікації осіб, що в'їжджають, визначенні мети візиту, терміну перебування, номерів мобільних телефонів, характеру родинних зв'язків, приналежності цих громадян та їх родичів до силових структур України, а також наявності у них допуску до державної таємниці. З метою недопущення розголошення «чутливої» інформації, особливий контроль КДБ РБ здійснює за тими

громадянами Білорусі, які мають допуск до такої інформації і у той же час вони періодично приймають родичів або знайомих з України. Зокрема на таких громадян білоруська спецслужба здійснює превентивні заходи впливу. Як приклад: громадянин України (установчі дані з етичних причин не розголошуються) протягом останніх 20 років відвідував родичів і знайомих на території РФ та Білорусі і при цьому не мав жодних перешкод і проблем при перетині кордону. Але, у 2016 р., коли гібридна війна РФ проти України набула гострої фази, всіх його близьких родичів, які проживають на території РФ та РБ, почергово відвідали співробітники ФСБ РФ та КДБ РБ відповідно з метою отримання письмової згоди від них про нерозголошення українським родичам жодних відомостей, витік яких може нанести шкоду державі (РБ або РФ).

6. *Особливості використання суб'єктами конкурентної розвідки громадян Білорусі, які виявили бажання приймати на боці України участь в бойових діях.* Особливою для можливого використання в якості джерел інформації є категорія громадян Білорусі з числа колишніх військовослужбовців ЗС РБ, які виказали бажання прийняти участь в ООС у якості добровольців у складі ЗС або МВС України. Конкурентна розвідка повинна враховувати те, що з набуттям гострої фази україно-російського конфлікту вказана категорія осіб зазвичай починає активізуватися. Зокрема, за порівняльним аналізом відкритих джерел інформації стає очевидним, що якщо на кінець 2014 р. або початок 2015 р. зазначена категорія осіб мала за мету дійсно допомагати Україні у збройному протистоянні з РФ, то зараз їх цікавить дещо інше. Так, на сьогодні наша країна зіткнулася з проблемою т.зв. «білоруських добровольців», які здебільшого переслідують власні цілі. Насамперед вони намагаються заручитися підтримкою з боку силових відомств України з метою погодити питання щодо створення з числа білоруських біженців і легалізації на території нашої держави свого національного військового підрозділу, отримати законне право користуватися зброєю, оформити офіційний статус тощо. Мова йде про те, що цих «добровольців» конкурентна розвідка може використовувати лише для отримання інформації щодо планів і намірів керівників місцевих адміністрацій квазідержавних утворень та незаконних збройних формувань, які перебувають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) України. Але, якщо питання будуть стосуватися щодо особливостей присутності на цих територіях представників силових структур РФ або на території Білорусі, планів застосування ЗС РБ або білоруських спецслужб на шкоду інтересам України тощо, подібні пропозиції будуть відверто саботуються цими «добровольцями». Не вивченим залишається питання щодо джерела фінансування вказаної категорії громадян РБ. Зокрема, за окремими журналістськими припущеннями, це джерело може знаходитися на території Литовської Республіки.

Висновки. Аналіз сучасних політичних подій в Білорусі свідчить, що ця країна останнім часом набирає стійких ознак не тільки авторитарної держави, але й тоталітарної. В країні з таким політичним режимом небажані цінності і цільові орієнтації придушуються силовими методами однією людиною, яка перебуває при владі. Хоча з формальної точки зору Білорусь є президентсько-парламентською республікою, проте аналіз співвідношення ступенів впливу різних гілок влади на політичне життя країни свідчить про інше. Зокрема на сьогодні в цій країні реально діє нічим необмежена суперпрезидентська система правління, яка є основою для утвердження режиму одноосібної влади президента О. Лукашенка. Прийшовши до влади як класичний популістський політик, О. Лукашенко на сьогодні спирається насамперед на державно-поліцейський апарат, що дає йому можливість широко застосовувати політику репресій не лише щодо своїх політичних опонентів, а й широких верств населення. З огляду на це, сучасний політичний режим в Білорусі можна впевнено назвати авторитарно-популістським, що цілком підтверджується останніми подіями як на території Білорусі, так за її межами. При цьому характер цих подій вказує на їх прямиий зв'язок з діяльністю білоруських спецслужб та російських спецслужб, зокрема КДБ РБ та ФСБ РФ. При цьому постійно набирає обертів бажання Кремля контролювати політичну ситуацію не тільки в Білорусії, але й в Україні.

За всіма зовнішніми ознаками можна стверджувати, що на сьогодні вже відбулась інтеграція збройних сил Білорусі в т.зв. регіональне білорусько-російське угруповання військ. Співпраця КДБ РБ та ФСБ РФ на законодавчому рівні отримала підтримку і набула широких масштабів у напрямі щодо виявлення спецслужбами будь-яких загроз своїм національним інтересам, інформування спецслужбами цих країн про виявлені загрози своїх президентів, глав уряду, органів державної влади, а також нейтралізації зазначених загроз будь-якими силами і засобами, навіть поза межами своєї компетенції. Безперечно, таке співробітництво між силовими структурами Білорусії та Росії в умовах ведення гібридної війни РФ проти України представляє серйозну загрозу національній безпеці нашої країни.

Перспективи подальших досліджень. Деталізувати процес підготовки суб'єктів конкурентної розвідки до виконання державних завдань на території сусідньої держави за умов загострення відносин між країнами.

Бібліографічний список:

1. Хорошилов О. М. Історія політико-правових навчань, монографія / Під ред. О.М. Хорошилова. М.: ЮНІТИ, 2001. 344 с.
2. Кретов Б. І. Сучасні західні концепції лідерства. *Соціально-гуманітарні знання*, 2000, № 3. С. 73-79.
3. Білорусь – маловідомі сусіди. *Український кризовий медіа центр*. URL: <https://uacrisis.org/uk/bilorus-malovidomi-susidy> (2021, серпень, 02).
4. Баранов Н. Популизм как фактор политической экстраординарности (на примере республики Беларусь) / Н. Баранов // Экстраординарность, случайность и протест в политике: тематическое и методологическое поле сравнительных исследований. *Сборник научных трудов*. Краснодар : Кубанский государственный университет, 2011. С. 84–92.
5. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996г. и 17 октября 2004г.) // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь (Эталонный банк данных правовой информации Республики Беларусь). URL: <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=V19402875> (2021, серпень, 03).
6. Шипунов Г. В. Авторитарный режим у Білорусі: історія становлення. Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, *Політологія*, 2014. № 9 (113). С. 93–99.
7. Ровдо В. Специфика и эволюция политического режима Республики Беларусь / В. Ровдо // Hokkaido University. Acta Slavica Iaponica. T. 21. С. 144–180.
8. Протести в Білорусії (з 2020). Вікіпедія. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Протести_в_Білорусії (2021, серпень, 05).
9. Белорусские силовики “по полочкам”: сколько стволлов у Лукашенко. URL: <https://www.mk.ru/politics/2020/08/08/beloruskie-siloviki-po-polochkam-skolko-stvollov-u-lukashenko.html> (2021, август, 07).
10. Рішення про Раду керівників органів безпеки й спеціальних служб держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_g94#Text (2021, серпень, 09).
11. Антитеррористический центр СНГ. Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Антитеррористический_центр_СНГ#:~:text=Антитеррористический%20Центр%20государств%20-%20участников%20Содружества,Содружества%20Независимых%20Государств%20в%20области (2021, серпень, 11).
12. Международное сотрудничество: Федеральная Служба безопасности России. URL: <http://www.fsb.ru/fsb/international.htm> (2021, август, 14).
13. Вадим Веренич. Анализ аутосомного генофонда белорусов. URL: www.academia.edu/7218 (2021, август, 16).
14. Внешняя политика Белоруссии. Википедия. URL: https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Внешняя_политика_Белоруссии (2021, август, 19).
15. Пайда Ю. Ю. Особливості правового регулювання релігійних відносин у Білорусі та Молдові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. № 29, том 1. С. 39–42.

References:

1. Khoroshylov O. M. Istoriia polityko-pravovykh navchan, monohrafiia / Pid red. O.M. Khoroshylova. M.: YuNYTY, 2001. 344 s.
2. Kretov B. I. Suchasni zakhidni kontseptsii liderstva. Sotsialno-humanitarni znannia, 2000, № 3. S. 73-79.
3. Bilorus – malovidomi susidy. *Ukrainskyi kryzovyi media tsentr*. URL: <https://uacrisis.org/uk/bilorus-malovidomi-susidy> (accessed on: 02/08/2021).
4. Baranov N. Populizm kak faktor politicheskoy ekstraordinarnosti (na primere respubliki Belarus) / N. Baranov // Ekstraordinarnost. sluchaynost i protest v politike: tematicheskoye i metodologicheskoye pole sravnitelnykh issledovaniy. Sbornik nauchnykh trudov. Krasnodar : Kubanskiy gosudarstvennyy universitet. 2011. S. 84–92.
5. Konstitutsiya Respubliki Belarus 1994 goda (s izmeneniyami i dopolneniyami, prinyatymi na respublikanskikh referendumakh 24 noyabrya 1996g. i 17 oktyabrya 2004g.) // Natsionalnyy pravovoy Internet-portal Respubliki Belarus (Etalonnyy bank dannykh pravovoy informatsii Respubliki Belarus). URL: <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=V19402875> (accessed on: 03/08/2021).
6. Shypunov H. V. Avtorytarniy rezhym u Bilorusi: istoriia stanovlennia. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, m. Lviv, Politolohiia, 2014. № 9 (113). S. 93–99.
7. Rovdo V. Spetsifika i evolyutsiya politicheskogo rezhima Respubliki Belarus / V. Rovdo // Hokkaido University. Acta Slavica Iaponica. T. 21. S. 144–180.
8. Protesty v Bilorusii (z 2020). Vikipediia. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Протести_в_Білорусії (accessed on: 05/08/2021).
9. Belorusskiye siloviki “po polochkam”: skolko stvolov u Lukashenko. URL: <https://www.mk.ru/politics/2020/08/08/beloruskie-siloviki-po-polochkam-skolko-stvolov-u-lukashenko.html> (accessed on: 07/08/2021).
10. Rishennia pro Radu kerivnykiv orhaniv bezpeky y spetsialnykh sluzhb derzhav-uchasnyts Spivdruzhnosti Nezaleznykh Derzhav. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_g94#Text (accessed on: 09/08/2021).
11. Antiterroristicheskiy tsentr SNG. Vikipediya. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Антитеррористический_центр_СНГ#:~:text=Антитеррористический%20Центр%20государств%20-%20участников%20Содружества,Содружества%20Независимых%20Государств%20в%20области (accessed on: 11/08/2021).

12. Mezhdunarodnoye sotrudnichestvo: Federalnaya Sluzhba bezopasnosti Rossii. URL: <http://www.fsb.ru/fsb/international.htm> (accessed on: 14/08/2021).

13. Vadim Verenich. Analiz autosomnogo genofonda belorusov. URL: www.academia.edu/7218 (accessed on: 16/08/2021).

14. Vneshnyaya politika Belorussii. Vikipediya. URL: <https://ru.m.wikipedia.org/wiki> (accessed on: 19/08/2021).

15. Paida Yu. Yu. Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання relihiinykh vidnosyn u Bilorusi ta Moldovi. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia. 2017. № 29, tom 1. S. 39–42.

Biloshytskyi V. I., Hunin V. E., Smolianiuk V. F. Features of ensuring the security of subjects of competitive intelligence in the context of an aggravation of information and psychological confrontation

In the course of the research carried out by the authors of the article, it was determined that Belarus has recently been intensively acquiring new stable signs of not only a totalitarian state, but also an authoritarian one. In a state with such a political regime, undesirable values and target orientations are suppressed by political methods by one person in power. The recent metamorphoses of the components of the political system in the Republic of Belarus and their possible consequences are explained by the authors as follows.

From a formal point of view, Belarus is a presidential-parliamentary republic. However, an analysis of the degree of influence of different branches of power on political life in the Republic indicates a different situation. In particular, today an unlimited super-presidential system of government is actually operating in this country, which is the basis for the assertion of the sole power of President A. Lukashenko. So, having come to power as a classic, essentially populist politician, A. Lukashenko, at the present time, largely relying on the state-police apparatus, widely uses repressions against his political opponents.

The authors of the article summarize that, taking into account the current political situation in Belarus, the modern political regime in this country can be confidently characterized as authoritarian-populist. This is confirmed by the latest events both on the territory of the Republic and abroad. At the same time, the nature of the events taking place indicates their direct connection with the activities of the Belarusian special services. Namely, the direct influence of the State Security Committee of the Republic of Belarus (KGB RB) on all spheres of activity in the country and the attempts of this special service to control the activities of the Belarusian opposition abroad are traced.

The studies carried out by the authors showed that after the collapse of the Soviet Union, in comparison with other special services of the post-Soviet space, the KGB of the Republic of Belarus avoided radical democratic changes and remained in the form of a small copy of the KGB of the USSR. A feature of this special service and other law enforcement agencies is that today their leaders are appointed directly by the President of the Republic. It is also necessary to take into account the fact that most of these leaders at one time received military education in the Russian Federation.

At the same time, based on the assessment of domestic and Western political scientists of the current political situation in Russia, the authors of the article came to the conclusion that its state is also constantly undergoing destructive changes. Thus, the fact that the leadership of the Russian Federation has recently been sharply raising the question of the need to expand the spheres of influence of the Federal Security Service (FSS) outside the country is alarming. Consequently, the Kremlin's desire to control the political situation in its neighbors, including in Belarus, is constantly increasing.

According to the authors of the article, at the moment, by all external signs, the integration of the armed forces of the Republic of Belarus into the so-called Belarusian-Russian grouping has already taken place. At the same time, cooperation between the KGB RB and the FSS received interstate legislative support and covered almost all spheres of political life in the Republic. Thus, representatives of the FSS of the Russian Federation are officially present in all state bodies of the Republic of Belarus. Thus, given the nature of cooperation between the law enforcement agencies of the Republic of Belarus and the Russian Federation, as well as the hybrid war of Russia against Ukraine, the authors argue reasonably that Belarus poses a certain military threat to our country.

An assessment of the current political situation in the Republic of Belarus and its similarity with the Russian Federation, as well as a deep analysis of the peculiarities of the activities of the special services of this country, made it possible for the authors of the article to develop some practical recommendations in the interests of subjects of competitive intelligence. According to the authors, the recommendations presented suggest that the subjects of competitive intelligence should adhere to certain security measures in the course of their professional activities in the territory of the Republic of Belarus in the context of an aggravated political situation in this country (subject to the influence

of the FSB of the Russian Federation on the activities of the KGB of the Republic of Belarus). The authors assume that the proposed recommendations will increase the efficiency of the performance of important government tasks by the subjects of competitive intelligence.

Keywords: *populism, ideology, political regime of the Republic of Belarus, State Security Committee of the Republic of Belarus, Federal Security Service of the Russian Federation, authoritarianism, democracy, opposition, referendum, competitive intelligence.*

АСИМЕТРІЯ ВЛАДИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Статтю присвячено дослідженню асиметрії влади в сучасній системі міжнародних відносин. Система міжнародних відносин як і будь-яка соціальна система стикається як з асиметрією, так і з проблемою влади, яка є однією з фундаментальних у сфері соціально-гуманітарного пізнання. Проаналізовано основні підходи щодо визначення феномена влади. Обґрунтовано думку про те, що асиметрія влади в міжнародних відносинах є об'єктивною реальністю, а не абстрактною категорією. З'ясовано лінію зовнішньополітичної поведінки держави в умовах асиметрії влади в міжнародній системі координат. Асиметрія влади – нерівномірний розподіл влади між учасниками міжнародних відносин призводить до домінування декількох держав, які володіють більшими індексами могутності, ніж інші. При визначенні влади держави у світовій політиці визначальним залишається матеріально-силовий фактор, який чітко простежується і на сучасному етапі розвитку. За умов домінування у світовій політиці групи великих держав зростає складність і неоднозначність відносин суб'єктів світової політики, відзначених асиметричністю влади і взаємозалежністю націй. Влада провідних держав часто підтверджується їх величезною роллю в міжнародних інститутах і форумах. Асиметричний розподіл влади призводить до формування прав і правил регулювання взаємодії між державами, в рамках якого держави змагаються як за збереження геополітичного статус-кво, так і свого глобального впливу. Зазначено, що асиметрія влади в міжнародних відносинах так чи інакше проявляється в зусиллях окремих держав, спрямованих на трансформацію інститутів і всієї міжнародної системи з метою реалізації своїх інтересів. Нерівність володіння владою породжує асиметричність взаємодії. Від рівня влади залежить стратегія поведінки держави на міжнародній арені. Залежно від владно-силових ресурсів держава у протистоянні з іншою вдається до широкого діапазону дій. Загалом в умовах єдиної глобальної системи міжнародних відносин держави вкрай асиметрично володіють владою, характерною рисою якої є її ієрархічність, що передбачає обов'язковий поділ за рівнями домінування.

Ключові слова: асиметрія, влада, міжнародні відносини, держава, владно-силовий ресурс, суб'єкт.

Постановка проблеми. Особливістю сучасної системи міжнародних координат є крайня неоднорідність її головних елементів (держав). Вона базується на органічному поєднанні військової, економічної, політичної та ідеологічної влади різних країн. Розглядаючи держави як центральні, осьові елементи цієї системи і як основний об'єкт аналізу, слід звернути увагу на величезну кількість асиметрій, яка існує між ними, адже «світ представляє собою симбіоз близько двох сотень неоднакових країн з різним рівнем формаційного, тобто соціального і економічного розвитку» [2, с. 3].

Міжнародне співтовариство, організоване за горизонтальним принципом, є відносно анархічною системою з високим ступенем асиметричності і концентрації влади. Нерівномірний розподіл влади, збільшення числа асиметричних загроз на початку XXI століття, обмеженість ступеня вивчення досліджуваної теми у вітчизняній літературі актуалізує необхідність осмислення асиметрії влади в міжнародних відносинах.

Мета статті – визначити сутність асиметрії влади в міжнародних відносинах, проаналізувати основні підходи щодо визначення феномена влади і розкрити зовнішньополітичну поведінку держави в умовах нерівномірного розподілу влади в міжнародній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У політологічній літературі накопичено істотний концептуальний досвід дослідження поняття влади.

При дослідженні проблематики було використано в основному інтелектуальний продукт зарубіжних учених-політологів, які зробили суттєвий внесок у розробку концепції влади. З доволі

великої кількості праць можна виділити тематичні напрацювання М. Вебера, Б. Рассела, П. Блау, Х. Арндта, Р. Даля, Р. Арона, Д. Болдуїна, Г. Моргантау, Р. Кеохейна, Дж. Ная, Х. Лассуела, Т. Парсонса, Д. Істона, Р. Гілпіна, П. Бекрека, М. Беретца, С. Льюкса та ін.

Вартісним для аналізу проблематики є дослідження американського політолога Б. Уомака, одного з провідних дослідників асиметрії в міжнародних відносинах. Теоретичні розробки Б. Уомака фахівця в області дослідження асиметрії китайсько-в'єтнамських відносин, забезпечують з огляду на поглиблене вивчення конкретних асиметричних відносин, розуміння такого складного явища в міжнародних відносинах як асиметрія. Але у масштабних дослідженнях Б. Уомака не всі смислові грані проблеми визначені і вимагають подальшої розробки [20].

У вітчизняному політологічному дискурсі дослідження проблеми знаходиться у стані теоретичної розробки. Зусилля вітчизняних науковців в основному зосереджуються на вивченні окремих аспектів асиметрії влади в міжнародних відносинах, їх напрацювання можна розглядати як вагомий внесок у дослідження проблематики.

Загалом тема з огляду на комплексний характер залишається малодослідженою і знаходиться на перетині проблемних питань в теорії міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система міжнародних відносин як і будь-яка соціальна система стикається як з асиметрією, так і з проблемою влади, яка є однією з фундаментальних у сфері соціально-гуманітарного пізнання.

В міжнародних відносинах поняття асиметрія і влада є предметом гострих наукових дискусій. Поняття влади в міжнародних відносинах може на перший погляд сприйматися як щось самоочевидне, що не викликає особливих сумнівів і не потребує ретельного дослідження.

Існує чимале розмаїття теорій, концепцій, підходів щодо розуміння категорії «влада». В науковій літературі багатогранне поняття «влада» має досить широке коло значень, серед яких варто виділити: володіння ресурсами, сила, авторитет, вплив дією на кого-небудь, здатність змусити кого-небудь зробити те, що по своїй волі він би не зробив. Але приходиться констатувати, що здійснити широкий аналіз всієї проблематики влади в міжнародних відносинах неможливо в силу обмежених рамок дослідження.

Одними з найпоширеніших підходів до визначення сутності та змісту влади в міжнародних відносинах вважаються атрибутивний (ресурсо-орієнтований) і поведінковий (біхевіористський) підходи.

У рамках реалістичної парадигми влада в цілому розуміється як певний набір ресурсів – в основному виключно військових і економічних, які дозволяють державі мати владу над іншими. Саме від розподілу цих можливостей залежить імовірність конфлікту та співпраці.

Військові можливості були, безумовно, першим критерієм влади, який використовувався при аналізі міжнародних відносин разом з такими критеріями, як територія, природні ресурси, демографія. Як один з головних чинників, що визначають владу завжди виділяли економіку.

Американський політолог Б. Уомак зазначає, що в концептуалізації влади в міжнародних відносинах було досягнуто значного прогресу з часу виведення Р. Далем класичної формули влади, яка полягає в тому, що «А має владу над В настільки, наскільки може змусити В зробити те, чого в іншому випадку не став би робити» [20, с. 28]. Саме це трактування в рамках поведінкового підходу стало початковою основою багатьох концепцій влади.

Отже, йдеться про те, що влада завжди конкретна і її просторовий горизонт проявляється тільки в рамках певної взаємодії акторів [6, с. 202–203].

В будь-якому випадку владу можна розглядати як відносну величину, оскільки владу одного актора можливо виміряти лише по відношенню до іншого.

Видатний французький філософ, політолог, соціолог Р. Арон зазначає, що тільки незначна кількість понять застосовуються так часто і так хибно розуміються, як поняття влади. Для Р. Арона влада на міжнародній арені – це здатність політичної одиниці нав'язати свою волю іншим одиницям. Влада – це не абсолют, а відносини між людьми [4, с. 58].

В політологічній літературі термін «влада», попри різновекторні дефініції в основному трактується як здатність держави впливати на поведінку іншої держави в бажаному для себе напрямку, тобто держава використовує свої матеріальні ресурси, щоб змусити іншу державу здійснювати дії всупереч її волі. Така концептуалізація влади є досить поширеною і дає певною мірою ключ до розуміння поняття «влада» в міжнародних відносинах. Загалом ця інтерпретація у руслі реалістичної парадигми стала традиційним розумінням влади.

Владні відносини (панування-підкорення) та реляційні характеристики влади є важливими компонентами для визначення асиметрії в міжнародних відносинах. Категорія «асиметрія» в останні

роки стала досить вживаною у політологічному дискурсі. Асиметрія насамперед описує конкретні основи відносин між акторами з нерівнозначними матеріальними потенціалами.

У теорії міжнародних відносин симетрія і асиметрія тісно пов'язані з відносинами матеріальної влади. Цілком логічним є те, що симетричні відносини засновані на рівних можливостях, тоді як в основі асиметричних відносин лежить принцип нерівномірності, диспропорції, тобто нерівний розподіл матеріальних ресурсів.

Важко заперечити той факт, що поняття симетрії та асиметрії зводиться до питання як про владу, так і про рівність або нерівність владних відносин.

Основоположним елементом різних форм відносин між державами безумовно є влада, в основу якої закладено визнання асиметрії між суб'єктами взаємодії [17].

Влада є квінтесенцією міжнародно-політичних відносин, які є по суті владними. Суб'єкти міжнародних відносин виробляють і акумулюють владно-силовий ресурс та використовують його для досягнення своїх національних інтересів, об'єктивним наслідком чого постає певний розподіл влади. Нерівномірність в накопиченні суб'єктами владно-силових ресурсів призводить до асиметрії владної конфігурації і відповідно до ранжування держав від великих до малих.

Відомий американський політолог Д. Істон зазначав, що «політика є розподільчим різновидом суспільної діяльності. Оскільки ж розподіл влади неминуче нерівномірний (завжди були і будуть слабші та сильніші держави), то необхідно виокремлювати «центри сил», де накопичується владний ресурс. Взаємне розташування кількох таких «центрів» komponує силову конфігурацію, яка має горизонтальний (між «центрами сил») та вертикальний («центри сил», взяті у співвідношенні з рештою слабших держав) виміри. За формою, силова конфігурація може бути однополюсною, двополюсною (біполярною) та багатопольною» [1, с. 147].

Без науково обґрунтованого підходу до розуміння ролі силових потенціалів основних учасників міжнародних відносин, так само як і без розгляду їх ієрархії виявити асиметрію влади міжнародних відносин надзвичайно складно.

Одним з наслідків сучасних глобальних трансформацій стало формування асиметричної поліполярності, що веде до нового перерозподілу світової влади і формування нових центрів сили і стратегічних союзів, конкуренція між якими за вплив на світові процеси постійно зростає.

Сучасна практика міжнародних відносин свідчить про формування відносин між державами здебільшого в асиметричному форматі.

Навіть між великими державами, які хоча і належать до одного типу існує суттєва асиметрія силових ресурсів. Вони певною мірою відрізняються одна від одної за низкою якісних та кількісних показників. Звісно конкурувати на рівних зі США у військовому, економічному, політичному відношенні поки, що не здатна жодна інша велика держава (Велика Британія, Франція, Росія, КНР – постійні члени Ради Безпеки ООН).

Як зазначає американський політолог Б. Уомак: «Внесок теорії багатопольності полягає не в тому, щоб поставити під сумнів відносну потужність Сполучених Штатів, а в тому, щоб стверджувати, що їхня відносна потужність не означає контроль над іншими». Б. Уомак вважає, що США, ставши глобальним полюсом сили в другій половині XX ст. в довгостроковій перспективі не зможуть успішно нав'язувати своєї волю світовій спільноті. А це означає, що відносна сила не рівна абсолютній силі. Сьогодні чимала кількість міжнародних організацій не знаходяться під контролем США, і їхня участь у світових справах поступово зростає. Держави середнього діапазону і регіональні асоціації, такі як Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), можна також розглядати як силові центри [19].

Не можна не помітити, що на тлі домінуючої ролі євроатлантичного системного ядра спостерігається посилення елементів незалежної поведінки середніх за потенціалом держав, які беруть активну участь у регіональних коаліціях. В міжнародних системах регіонального характеру формуються також різні конфігурації у відносинах між державами, що не виключають ієрархічних відносин, домінування, рівноправності, протистояння позицій і поглядів.

Постання нових силових центрів (Китай, Росія, Індія та Бразилія) зумовлює перегляд традиційного геополітичного поділу світу на центр і периферію і може поставити під сумнів домінування євроатлантичного блоку держав. Нові полюси сили, володіючи високим рівнем силових можливостей, спроможні визначати поточний розвиток міжнародних відносин і здійснювати різні ступені впливу в межах міжнародної системи.

Конфігурації міжнародної системи – однополярність і багатопольність є похідними від розподілу влади і впливів на регіональному та глобальному рівнях і відповідно не позбавлені асиметрії влади.

Важливо враховувати те, що не всі актори рівномірно залучені в щільну, розгалужену мережу міжнародних взаємодій. Відтак рівень їх залучення в міжнародну політику в основному може бути високий (великі держави), помірний (середні держави), низький (малі держави). Ступінь участі держави в міжнародній політиці може змінюватися в процесі її історичного розвитку.

У XVI ст. наймогутнішою державою Європи була Іспанія, яка упродовж XVI–XVII ст. залишалася одним з найактивніших учасників в боротьбі за владу і вплив на міжнародній арені. Але згодом вона зійшла з історичної авансцени як велика держава і посіла місце другорядної європейської країни. Також з часом змінилася і роль в міжнародній політиці Швеції і Австрії. Зростання могутності і політичного впливу США і СРСР в другій половині XX ст. перетворило їх на глобальних лідерів, які вибудовували всю систему міжнародних відносин у відповідності зі своїми власними цінностями. Вже на зламі століть суттєво змінюється зовнішньополітична траєкторія Китаю, який поступово перетворюється на реальний полюс сили.

Таким чином, активність держави на міжнародній арені залежить від владно-силових ресурсів, зменшення яких може призвести до обмеженої участі в міжнародних справах [3, с. 84].

Ефекти імпульсів матеріальної влади відносно тимчасові – співвідношення можливостей між акторами здатне змінюватися, що призводить до зростання влади одних акторів і занепаду могутності інших.

При визначенні рівня влади держави у світовій політиці визначальним залишається матеріально-силовий чинник, який рельєфно проявляється і в XXI ст. Згідно з новими даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем світу (SIPRI), світові військові витрати в 2019 році зросли до 1,917 трлн дол. Слід зауважити, що частка витрат постійних членів РБ ООН на озброєння від світових витрат в 2019 році становила 60,5%, тобто п'ять держав витрачають на військові цілі більше, ніж всі інші країни світу разом узяті.

Неореалісти не розглядають м'яку силу, джерелами якої є політичні цінності, культура і зовнішня політика як дієвий фактор, стверджуючи, що суб'єкти міжнародних відносин спроможні реагувати тільки на два типи стимулів: економічні і силові.

Попри посилення ролі компонентів м'якої сили, владно-силові продовжують відігравати на міжнародній арені провідне значення та впливати на формат взаємин у різних сферах співпраці.

За умов домінування у світовій політиці групи великих держав зростає складність і неоднозначність відносин суб'єктів світової політики, відзначених асиметричністю влади і взаємозалежністю націй.

Домінуючий центр, який має достатню свободу дій і можливості маневрувати отримує чималі переваги від свого становища на міжнародній арені, але планетарний характер його інтересів вимагає значних витрат. Процес ускладнення сучасної системи міжнародних відносин практично унеможлиблює управління нею одним центром глобального впливу.

Залежно від владно-силових можливостей, специфіки ціннісної орієнтації та світоглядних позицій міжнародні актори схильні по-різному трактувати навколишній світ.

В анархічній системі без вищого уряду держави в умовах глобальної асиметрії будуть прагнути посилити свою владу, діяти превентивно, щоб зменшити ризики для своєї незалежності.

З позицій ефективності функціонування стрижневим ядром для держави на тлі посилення асиметричних взаємодій країн світу і послаблення базових інститутів міжнародного регулювання є власна державна потуга.

У класичних теоріях міжнародних відносин держави розглядаються як єдині традиційні центри міжнародної політики, які беруть участь в розподілі влади в рамках міжнародної системи. Недержавним акторам, передусім, міжнародним організаціям в даних теоріях відводиться незначна роль. Представники реалістичної парадигми розглядають міжнародні організації як суб'єктів, які «існують в міжнародній системі відносин, але не можуть мати істотного впливу на те, що відбувається у світі» [15].

Неореалісти вважають, що міжнародні організації відіграють інструменталістську роль арен для взаємодії головних акторів міжнародних відносин – національних держав [12; 18].

Представники ліберальної і неоліберальної течії дотримуються аналогічних поглядів щодо ролі міжнародних організацій. В розумінні Р. Кохейна і Дж. Ная «міжнародні організації є зручними майданчиками для взаємовигідного співробітництва між державами, і при цьому не мають суттєвої інституційної та нормативної сили» [13; 16].

Існуюча сьогодні конфігурація світового суверенітету залежить як від просторових, так і від тимчасових параметрів, що дає загальне уявлення про асиметрію суб'єктів міжнародної взаємодії.

Асиметрія світового суверенітету як об'єктивне явище зумовлює структурну нерівність держав і дозволяє говорити про «великих» і «малих», «сильних» і «слабких», асиметрію влади між ними. Принцип «одна країна – один голос» нібито зрівнює всіх членів міжнародних організацій. Але голоси впливових держав незмінно виявляються сильнішими, ніж голоси всіх інших номінально рівних їм суб'єктів.

З одного боку документально загальновизнано формальну рівність всіх держав, а з іншого існує реальна абсолютна нерівність, яка проявляється не тільки у параметрах потенціалів держав, а й у правовому полі.

Відмінність спостерігається в статусі постійних і непостійних членів Ради Безпеки ООН. Привілеї великих держав яскраво виражено проявляються в механізмах голосування Ради Безпеки ООН, де п'ять постійних членів мають право вето. Не всі країни також мають право на володіння ядерною зброєю. Держави, які є членами «ядерного клубу», чинять суттєвий тиск на інших, щоб тим самим не допустити набуття ними ядерних технологій і розповсюдження ядерної зброї.

Влада провідних держав часто підтверджується їх величезною роллю в міжнародних інститутах і форумах. Асиметричний розподіл влади призводить до формування прав і правил регулювання взаємодії між державами, в рамках якого держави змагаються як за збереження геополітичного статус-кво, так і свого глобального впливу.

Асиметрія влади в міжнародних відносинах так чи інакше простежується в зусиллях окремих держав, спрямованих на трансформацію інститутів і всієї міжнародної системи з метою реалізації своїх інтересів.

На думку американського вченого Р. Гілпіна «навіть у високоінтегрованій глобальній економіці держави продовжують використовувати свою владу і проводити економічну політику таким чином, щоб це відповідало їхнім національним інтересам [9].

Асиметрія влади – нерівномірний розподіл влади між учасниками міжнародних відносин призводить до домінування декількох держав, які володіють більшими індексами могутності, ніж інші. Домінування проявляється в різних сферах – від військової до економічної і культурної.

Нерівність володіння владою породжує асиметричність взаємодії. Від рівня влади залежить стратегія поведінки держави на міжнародній арені. Залежно від владно-силових ресурсів держава у протистоянні з іншою вдається до широкого діапазону дій – підкоряється, уникає боротьби, нав'язує її.

Асиметрія влади дає можливість провідним державам визначати або суттєво впливати на характер зовнішньополітичної поведінки інших акторів, поширювати власні політичні та економічні стандарти на більшість аспектів міждержавної взаємодії.

Варто зауважити, що ключем до безпеки і виживання кожної держави є влада і балансування, що часто може бути використано в якості механізму посилення позицій на міжнародній арені.

Для одних держав завданням мінімум є збереження своєї державності, тоді як інші спираючись на експансіоністські мотиви, прагнуть до забезпечення загального панування, претендуючи на статус домінуючої сили.

Автор теорії агресивного реалізму американський політолог Дж. Міршаймер вважає, що «великі держави визнають, що найкращий спосіб забезпечити їх безпеку є досягнення гегемонії в даний час, що виключає будь-яку можливість виклику іншої великої держави. Тільки ошукана держава упустить можливість бути гегемоном в системі, тому що думатиме, що вже має достатньо влади, щоб вижити» [14].

Реалістська школа вважає, що багато держав прагнуть збалансувати владу інших з метою встановлення в цій конкурентній боротьбі власної гегемонії. В якості політичного інструменту для досягнення в системі міжнародних координат стабільності може ефективно застосовуватися гегемонія.

Американський політолог Дж. Герц стверджує, що «міжнародна анархія забезпечує центральне місце боротьби за владу «навіть за відсутності агресії або аналогічних факторів» [7, с. 10; 11].

Міжнародний порядок, будучи анархічним є основною причиною балансуєючої поведінки держав. З погляду реалістів анархічність системи міжнародних відносин спонукає держав відноситися одна до одної з підозрою і покладатись лише на свої ресурси і дії (доктрина самодопомоги) з метою забезпечення національних інтересів.

В умовах анархічного порядку, величезного технологічного розриву, асиметрії у військовій і економічній потужності, державі, яка перебуває на нижчих щаблях ієрархії важко розраховувати лише на свої власні сили, з метою забезпечення своєї безпеки – тобто діяти у своїх власних інтересах для того, щоб не стати жертвою більш потужної держави. Це неминуче наштовхує держав на дії спрямовані на нейтралізацію асиметрії влади в міжнародній системі.

Для держави реалізація її національних інтересів виражається в прагненні посилити свою владу. Практика міжнародних відносин свідчить, що «великі держави завжди прагнуть отримати владу над своїми суперниками, маючи на увазі гегемонію в якості кінцевої мети» [8, с. 304]. При досягненні своїх цілей суб'єкти спираються головним чином на силу, яка «у світовій політиці вважається не тільки останнім аргументом, але в дійсності першим і постійним» [10].

Асиметрія влади не може стримувати слабку державу, що бореться за своє виживання. Загроза суверенітету з боку сильнішої сторони спонукає держав використовувати фактично всі наявні ресурси на відміну від противника, через властиву їм асиметрію самовідданості і рішучості [5].

Держави в міжнародних відносинах керуючись мотивом самозбереження перманентно акумулюють силу для реалізації своїх інтересів і цілей. Держави, яким швидше від інших вдається досягнути порівняно вищого рівня могутності, посідають вищі щаблі ієрархії та прагнуть впливати на політику інших.

Взаємодіючи в умовах конкуренції, держави з огляду на свій потенціал, асиметрію влади прагнуть отримати певні переваги в геополітичному просторі, більший доступ до обмежених ресурсів, необхідних для виживання і успішного розвитку.

Навіть слабкіша держава, керуючись власними інтересами, буде завжди намагатися збільшити свої повноваження, матеріальні ресурси, підвищити статус, що призведе до зміни розстановки сил і відносин в рамках системи на її користь. Природне прагнення держав мінімізувати асиметрію продиктовано саме потребами самозбереження.

І все ж незважаючи на існуючі розбіжності у владі, слабкіша сторона намагається налагодити відносини з сильнішою стороною. В багатьох випадках асиметричні відносини є взаємовигідними, тобто учасники взаємодії отримують комплексні вигоди, а односторонні політичні акти можливі хіба що за деяких особливих обставин.

Висновки. Отже, асиметрія влади в міжнародних відносинах є об'єктивною реальністю, а не абстрактною категорією. Асиметрію влади відображає наявна ієрархія держав, які мають різну політичну вагу у владно-силовій композиції міжнародної системи.

Цілком очевидно, що асиметрія влади в міжнародних відносинах є жорстким імперативом сьогодення, яка виникає в результаті нерівномірного розвитку держав, які відрізняються можливостями і потенціалом.

Грунтуючись на раціональній інтерпретації міжнародних відносин, необхідно констатувати, що світовий політичний процес складається з різноманітних форм взаємодії різних за владно-силовим ресурсом суб'єктів, які виходять з реальної оцінки своїх можливостей і виявляють своє реальне значення у певних ситуаціях.

З огляду на міжнародно-політичні реалії можна стверджувати, що не всі суб'єкти міжнародних відносин приймають повноцінну участь у процесі глобального управління та багатосторонньому співробітництві, що може служити певною мірою джерелом посилення владних відносин, розпаду системи цінностей і соціальних норм в глобальному суспільстві.

Досліджуючи приклади асиметрії у владних, силових відносинах між акторами, які належать до різних ієрархічних рангів у міжнародній системі слід зазначити, що асиметрія може призвести до стабільності і не викликати напруги у відносинах, що суперечить нинішній теорії міжнародних відносин про асиметричні відносини між державами.

Бібліографічний список:

1. Кононенко С. Теоретичні передумови розуміння сучасної багатополлярності. Політичний менеджмент. 2013. № 59. С. 145–153.
2. Симония Н. А. Глобализация, структурный кризис и мировое лидерство. Мифы и реальность. Москва: Библиотека «Международной жизни», 2013. 88 с.
3. Цыганков П. А. Теория международных отношений: Хрестоматия. Москва: Гардарики, 2002. 400 с.
4. Aron R. Paix et Guerre entre les nations. Calmann-Lévy, Paris, 1962. 797 p.
5. Arreguín-Toft I. How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict. New York, NY: Cambridge University Press, 2005. 274 p.
6. Dahl R. The Concept of Power. Behavioral Science. 1957. Vol. 2, no. 3. p. 201–215.
7. Donnelly J. Realism and International Relations. Cambridge University Press, 2000. 231 p.
8. Gilpin R. G. The Richness of the Tradition of Political Realism. Neorealism and its Critics. New York, NY: Columbia University Press, 1986. p. 301–322.
9. Gilpin R. A Realist Perspective on International Governance. Globalization: Power, Authority, and Governance, edited by David Held and Anthony McGrew, 2002. p. 237–248.
10. Gray C. World Politics as usual after September 11. Worlds in Collision: Terror and Future of Global Order / Ed. by K.Booth and T.Dunn. Basingstoke, 2002. p. 226–234.

11. Herz J. The Nation-State and the Crisis of World Politics: Essays on International Politics in the Twentieth Century. New York: D. McKa, 1976. 307 p.
12. Jervis R. Cooperation under the security dilemma. World politics. Baltimore, Md., 1978. N 2. p. 167–214.
13. Keohane R. O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton: Princeton University Press, 2005. 320 p.
14. Mearsheimer John J. The Tragedy of Great Power Politics. New York, NY: W.W. Norton, 2001.
URL: <https://samuelbhfauredotcom.files.wordpress.com/2015/10/s2-mearsheimer-2001.pdf> (accessed 11.03.2020).
15. Morgenthau H. J. Politics Among Nations: the Struggle for Power and Peace. N.Y.: Knopf, 1950. 618 p.
16. Nye J. S. Peace in parts: Integration and conflict in regional organization. Boston: Little, Brown, 1971. 136 p.
17. Pfetsch Frank R. Power in International Negotiations: Symmetry and Asymmetry. Négociations. 2011 (n 16).
URL: <https://www.cairn.info/revue-negociations-2011-2-page-39.htm> (accessed 12.02.2020)
18. Waltz K.N. Neorealism and its Critics. N.Y.: Columbia univ. press, 1986. 378 p.
19. Womack B. Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity. Journal of Contemporary China. 2004. 13(39), May. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/ed61/fecb11d32e3eda43377b76c31d4799483056.pdf> (accessed 10.03.2020).
20. Womack B. Asymmetry and International Relationships. New York: Cambridge University Press, 2016. 220 p.

References:

1. Kononenko S. Teoretychni peredumovy rozuminnia suchasnoi bahato poliarnosti. Politychnyi menedzhment. 2013. № 59. S. 145–153.
2. Simoniya N. A. Globalizatsiya, strukturnyy krizis i mirovye liderstvo. Mify i realnost. Moskva.: Biblioteka «Mezhdunarodnoy zhizni», 2013. 88 s.
3. Tsygankov P. A. Teoriya mezhdunarodnykh otnosheniy: Khrestomatiya. Moskva: Gardariki, 2002. 400 s.
4. Aron R. Paix et Guerre entre les nations. Calmann-Lévy, Paris, 1962. 797 p.
5. Arreguin-Toft I. How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict. New York, NY: Cambridge University Press, 2005. 274 p.
6. Dahl R. The Concept of Power. Behavioral Science. 1957. Vol. 2, no. 3. p. 201–215.
7. Donnelly J. Realism and International Relations. Cambridge University Press, 2000. 231 p.
8. Gilpin R. G. The Richness of the Tradition of Political Realism. Neorealism and its Critics. New York, NY: Columbia University Press, 1986. p. 301–322.
9. Gilpin R. A Realist Perspective on International Governance. Globalization: Power, Authority, and Governance, edited by David Held and Anthony McGrew, 2002. p. 237–248.
10. Gray C. World Politics as usual after September 11. Worlds in Collision: Terror and Future of Global Order / Ed. by K.Booth and T.Dunn. Basingstoke, 2002. p. 226–234.
11. Herz J. The Nation-State and the Crisis of World Politics: Essays on International Politics in the Twentieth Century. New York: D. McKa, 1976. 307 p.
12. Jervis R. Cooperation under the security dilemma. World politics. Baltimore, Md., 1978. N 2. p. 167–214.
13. Keohane R. O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton: Princeton University Press, 2005. 320 p.
14. Mearsheimer John J. The Tragedy of Great Power Politics. New York, NY: W.W. Norton, 2001.
URL: <https://samuelbhfauredotcom.files.wordpress.com/2015/10/s2-mearsheimer-2001.pdf> (accessed 11.03.2020).
15. Morgenthau H. J. Politics Among Nations: the Struggle for Power and Peace. N.Y.: Knopf, 1950. 618 p.
16. Nye J. S. Peace in parts: Integration and conflict in regional organization. Boston: Little, Brown, 1971. 136 p.
17. Pfetsch Frank R. Power in International Negotiations: Symmetry and Asymmetry. Négociations. 2011 (n 16).
URL: <https://www.cairn.info/revue-negociations-2011-2-page-39.htm> (accessed 12.02.2020)
18. Waltz K.N. Neorealism and its Critics. N.Y.: Columbia univ. press, 1986. 378 p.
19. Womack B. Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity. Journal of Contemporary China. 2004. 13(39), May. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/ed61/fecb11d32e3eda43377b76c31d4799483056.pdf> (accessed 10.03.2020).
20. Womack B. Asymmetry and International Relationships. New York: Cambridge University Press, 2016. 220 p.

Derevianko I. P. Asymmetry of power in international relations

The article is devoted to a comprehensive study of the asymmetry of power in a complex system of international relations, which is characterized by a particularly high degree of global stratification, integration and asymmetric interdependence. Uneven distribution of power, increasing the number of asymmetric threats at the beginning of the XXI century, limited degree of study of the research topic in the domestic literature highlights the need to understand the asymmetry of power in international relations. In determining the power of the state in world politics, the determining factor is the material and power factor, which is clearly manifested at the present stage of development. Asymmetry of power –

uneven distribution of power between participants in international relations leads to the dominance of several states that have higher indices of power than others. Dominance is manifested in various areas – from military to economic and cultural. Inequality of power creates an asymmetry of interaction. The strategy of the state's behavior in the international arena depends on the level of power. The ratio of total power capabilities between actors can change, which leads to an increase in the power of some actors and the decline of power of others. The asymmetric distribution of power leads to the formation of rights and rules governing the interaction between states, in which states compete for the preservation of the geopolitical status quo and their global influence. Despite the growing role of soft power components, the power continues to play a leading role in the international arena and to influence the format of relations in various areas of cooperation. In general, asymmetry can lead to stability and not cause tension in relations, which contradicts the current theory of international relations on asymmetric relations between states.

Keywords: *asymmetry, power, international relations, state, power-force resource, subject.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7237-4971>

Тарасюк Ю. М., Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4377-9029>

Шаглі Г. І. Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова

М'ЯКА СИЛА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ

Глобалізація і зміна балансу сил у світі привели до змін в міжнародній політиці і появи нових форм дипломатичної діяльності. У своїй зовнішній політиці держави все більше надають значення суспільній думці громадян інших країн, а також формам спілкування і взаємодіям, які ці суспільства встановлюють один з одним. Нове розуміння дипломатії відтепер надає більше значення м'якій силі, культурі і громадянському суспільству, побудові національного бренду. Політика та спосіб використання м'якої сили реалізується, в першу чергу, за допомогою культурної дипломатії, яка ґрунтується на пошуку загальних рис між різними культурами. У даній статті розглядається поняття м'якої сили (*soft power*), що являє собою важливе питання сучасної теорії міжнародних відносин. Концепція м'якої сили, що виражає інший вимір влади – це тип влади, який важче визначити, виразити, виміряти та оцінити. На сьогодні можна стверджувати, що використання м'якої сили є найбільш вживаним методом міжнародних акторів, що відбувається зі зміною міжнародної структури та розвитком умов у цьому напрямку. У цьому контексті в статті досліджується м'яка сила Турецької Республіки, її роль у зовнішній політиці та способи реалізації. Автори окремо фокусуються на культурно-освітніх аспектах формування Туреччиною своєї ідентичності в світі, напрямках її публічної дипломатії та ролі окремих інститутів та державних органів у цьому процесі. Після закінчення «холодної війни» Туреччина пережила декілька етапів політичної трансформації та змін ідеологічних концептів своєї зовнішньої політики. Керуючись ідеями пантюркізму та необхідністю економічного розвитку, в останнє десятиріччя 2000-х років ТР збільшує свою присутність в регіоні, особливо в тюркомовних країнах. Культурна експансія стає моделлю використання м'якої сили, створює національний імідж країни, але не дає бажаних результатів. Стверджується, що концепція м'якої сили відіграє більшу роль у зовнішній політиці Туреччини саме в період після приходу до влади ПСР та стала новим виміром її зовнішньополітичної стратегії.

Ключові слова: м'яка сила, публічна дипломатія, Турецька Республіка, культурна дипломатія, освітня дипломатія, зовнішня політика.

Постановка проблеми. Туреччина, що займає стратегічне геополітичне положення та географію, має ресурси, на важливості яких слід наголосити. Туреччина розташована в центрі широкого кола країн і в місці поєднання/перетину багатьох ключових точок. У результаті того, що 96% її території складається з Азії та 4% Європи, вона має однорідну структуру і володіє геополітичною та геокультурною важливістю, що несуть цінність, і мають тісні зв'язки як з Азією, так і з Європою. Поряд з тим, що Туреччина знаходиться на стику чотирьох центрів сили, таких як США, ЄС та Близький Схід, вона утворює південний та східний кордон НАТО. Крім того, вона знаходиться у точці взаємодії ЄС з ісламським світом. З цих причин Туреччина перебуває як у складній географії, так і в географії, що має переваги, котрі оцінюються з можливостями.

Використання потенціалу м'якої сили Туреччиною після закінчення «холодної війни», а саме у 1990-ті рр., базувалося скоріше на просуванні ідеології пантюркізму та мало на меті економічну присутність у країнах Центральної Азії. Основні складові сучасних ознак публічної дипломатії, а саме – побудова привабливого іміджу країни, пошук спільних культурних ідентичностей, діяльність громадських та державних установ на території середньоазійських країн – уже були присутні в реалізації зовнішньополітичної стратегії ТР в останнє десятиріччя ХХ ст. [21, с. 21]. Тим не менш, потенціал м'якої сили Туреччини в той час мав регіональний вимір. У глобальному ж вимірі

Туреччина була об'єктом використання soft power іншими країнами та організаціями світу, а сама США, ЄС, європейськими країнами. Побудова республіки після розпаду Османської імперії, модернізації Атаюрка, подальший євроінтеграційний курс, реформи Тургута Озала 1983-1989 рр., трансформація правової та політичної системи відповідно до норм ЄС, зумовили проведення Туреччиною більш чітко орієнтованої зовнішньої політики, а її саму зробили країною-імпортером західних ліберальних ідей та цінностей. Використання м'якої сили в зовнішній політиці було більш ситуативним та економічно зумовленим, ніж стратегічним та концептуальним. Важливо також, що public diplomacy TR після закінчення існування біполярного миру була зосереджена на тюркомовних країнах Середньої Азії, де знайти спільні культурні риси, а саме мову та історичну спадщину, було найбільш природним кроком.

Метою статті є дослідження еволюції реалізації потенціалу м'якої сили Турецької Республіки після «холодної війни» через роль культурної та освітньої дипломатії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новий підхід в розумінні сили в теорії міжнародних відносин був запропонований професором Гарвардського університету Джозефом Наєм – молодшим у 1990 р. через концепт soft power – «м'якої сили». Цей концепт вчений пропонував розуміти як спосіб впливу однієї держави на інші за допомогою переконання та створення привабливого іміджу замість інструментів «жорсткої сили» [17, с. 82].

М'яку силу можна охарактеризувати трьома основними складовими – культура, цінності та зовнішня політика. Soft power діє за допомогою співробітництва між заінтересованими сторонами на основі єдиних поглядів та цінностей. З точки зору Дж. Ная, це дає більш довготривалий результат через лояльність зарубіжного суспільства та потенційний вплив прийняття необхідних політичних рішень [21, с. 20].

У 2004 р. Дж. Най запропонував докладне дослідження м'якої сили у монографії «М'яка сила: як досягти успіху у світовій політиці». На його думку, якщо «жорстка сила» передбачає використання різних інструментів примусу, таких як економічні санкції, погроза військовими діями або стримування для досягнення, то soft power формується на інших трьох елементах. У першу чергу, мова йде про культуру, що здатна викликати інтерес у масової аудиторії, привабливі політичні цінності (всередині країни і зовні) і легітимна зовнішня політика (дії цієї держави повинні володіти моральним авторитетом серед інших держав). Іншими словами, використання м'якої сили дозволяє державі «створювати таке сприятливе міжнародне оточення, в якому держава – носій цієї сили зможе реалізовувати власні інтереси, не вдаючись до прямого, жорсткого силового впливу або загрозам» [19, с. 231].

Оскільки м'яка сила – це цінності, культура, практика зовнішньої політики, що впливають на поведінку іноземних акторів та стиль відносин, що склалися з іншими акторами, при вивченні практики м'якої сили в Туреччині набуває великого значення діяльність із культурної взаємодії [5, с. 80]. Застосування мирних методів у зовнішній політиці та встановлення порядку денного, проводячи активну політику, є прикладами використання м'якої сили.

У цьому контексті цікавість до проблем навколо Туреччини та прийняття системоутворюючої ролі може розглядатися у якості стратегії м'якої сили Туреччини. Туреччина володіє багатьма джерелами м'якої сили з точки зору свого геополітичного положення, своєї культури та історії, значимості своєї військової сили та цінностей, що збігаються із загальнолюдськими цінностями. Завдяки геополітичному положенню Туреччини, знаходячись між Азією та Європою та одночасно перебуваючи на стику ісламу та християнства, важливими факторами, що збільшують її м'яку силу є демократія, світська ідентичність та ліберальна економіка, а також релігія – іслам. На думку Фуата Кеймена, найважливішою причиною активного курсу зовнішньої політики Туреччини та позитивного іміджу Туреччини у світі є те, що країна вважалася найуспішнішим прикладом світської демократії у світі [11, с. 15].

Історія та культура держави, поряд з м'якою силою є факторами, що значною мірою впливають на її зовнішню та внутрішню політику, місце в міжнародній системі та престиж/повагу. Джозеф Най та багато теоретиків, які також працювали в цій галузі, також вважають, що культура та історія країни є одними з основних джерел м'якої сили. Най наголосив на важливості культури країни, підкресливши, що вона збільшує ймовірність досягнення бажаних результатів через відносини відповідальності та потягу, що вона створює, коли містить загальнолюдські цінності, а її політика служить цінностям та інтересам, які розділяють інші [18, с. 161].

Поряд з цим, слід зазначити, що культурні та освітні компоненти м'якої сили більшості країну, у тому числі TR, завжди оминалися увагою науковців, які надавали перевагу вивченню економічної складової. Це обумовило завдання поданої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збільшення популярності концепції м'якої сили вимагало певних зусиль, щоб зробити цю концепцію вимірною. У цьому сенсі деякі організації, що проводять різні міжнародні опитування намагаються якось «оцінити» м'яку силу. Першими і найбільш важливими з них є soft power index – індекс м'якої сили, підготовлений журналом Monocle Soft Power Index в 2010 р. і компанією Ernest & Young за 2010 р. Monocle також розмістив на своєму веб-сайті дослідження за 2015-2016 рр. [24].

При розгляді індексу можна сказати, що країни, які мають особливе право голосу у світовій політиці, такі як Британія, Німеччина, США і Франція, займають перше місце. Зокрема, Німеччина поступово збільшила свій рейтинг серед цих країн, Японія добилася значного прогресу останніми роками, і Туреччина знаходиться на підйомі. За даними Monocle на 2016 р. Туреччина продовжує свій підйом, зберігаючи стабільність. Він перераховує причини цього зростання, такі як факт того, що Стамбул є центром тяжіння для глобальних компаній, вплив політики, визначеної урядом відносно міста, і те, що Турецькі Авіалінії стали глобальною компанією і працюють у багатьох частинах світу. Проте це зростання призупинилося у 2016-2018 рр. через дестабілізацію ситуації на Близькому Сході та економічну кризу в Туреччині. Наразі дослідники опираються на більш детальний та розширений показник успішності країни в реалізації своєї м'якої сили та побудові національного бренду – The Global Soft Power Index та Nations Brands Ranking [8]. Якщо прослідити динаміку росту або падіння результатів Туреччини в рейтингу країн, що найбільш успішно використовують свій потенціал м'якої сили в світі, то можна побачити її на найвищій своїй позиції – 27 місці – в 2021 р. і на найнижчій, 50-й у 2015 р. [12, с. 226].

Після 2002 року та приходу до власті Партії Справедливості та Розвитку відбулися зміни у внутрішньополітичній та зовнішньополітичній ідеології ТР. Незмінний голова уряду та нинішній Президент Реджеп Тайїп Ердоган проводив поступовий відхід від націоналізму на пантюркізму, та орієнтувався на ісламську та сильну економічну компоненту розвитку країни. В результаті був побудований новий політичний режим на основі синтезу ідеологій, а у зовнішню політику була введена безпекова складова. Економічний ріст країни, міцна державна вертикаль, реформи Конституції, релігійний чинник, трансформація міжнародної системи та поява нових глобальних акторів зумовили формування нової зовнішньополітичної ідеології та ріст потенціалу м'якої сили. Професор Ахмет Давутоглу – колишній прем'єр-міністр та міністр іноземних справ Туреччини – є автором таких фундаментальних концепцій першого десятиріччя 2000-х рр. як «Стратегічна глибина», «Нуль проблем із сусідами» та «Невидима сила» [28, с. 48]. На практиці це означало орієнтацію на стратегічне взаємовигідне двостороннє співробітництво, розширення радіусу країн-партнерів (Африка, Азія, Балкани, Латинська Америка), поглиблення взаємовідносин в першу чергу із країнами, з якими потенційно не має проблем, та досягнення зовнішньополітичних успіхів за допомогою дипломатичних та гуманітарних важелів. Останній аспект став основою для формування та візуалізації нової public policy ТР, її інституалізації та отримання статусу суб'єкта власної soft power.

Діяльність м'якої сили Туреччини має багато напрямків та прикладних сфер, які постійно доповнюються та змінюються відповідно до світової та регіональної повістки, але головною складовою були та залишаються культурний та освітній аспекти [23].

У рамках офісу Прем'єр-міністра у 2010 р. було створено «Координаційну службу з питань публічної дипломатії», що почала здійснювати низку заходів в напрямку реалізації використання м'якої сили [2, с.105]. Наразі, після переходу Туреччини до президентської форми правління та ліквідації органу прем'єр-міністерства в 2018 р. воно було трансформовано в Департамент з публічної дипломатії Управління комунікацій Офісу Президента ТР. Влітку 2021 р. головою Управління комунікацій Офісу Президента ТР та створеною спеціальною експертною радою з питань публічної дипломатії був запропонований для обговорення документ під назвою Стратегічний план дій у сфері публічної дипломатії ТР. Пізніше він був підписаний Президентом та рекомендований до втілення до 2023 р. Сама стратегія містить перш за все посилення інституалізації цього напрямку діяльності зовнішньої політики країни, а саме створення окремого органу влади – Координаційної Ради з питань публічної дипломатії. Новий орган та розроблена Координаційна система дій у сфері публічної дипломатії мають на меті здійснювати діяльність у щонайменш 22 напрямках, що включають культурну, освітню, діджитальну, релігійну, наукову дипломатію [26].

Впродовж останніх років Туреччина за допомогою ТІКА (Турецьке агентство співробітництва та розвитку) здійснює важливі ініціативи, що ми також можемо оцінити в рамках використання м'якої сили держави. Створена в 1992 р., ТІКА мала на меті сприяти розвитку країн, особливо тих,

де розмовляють турецькою мовою й сусідніх з Туреччиною країн, а також розвивати співпрацю з цими країнами в економічній, торгівельній, технічній, соціальній, культурній та освітній сферах через реалізацію різноманітних проектів та програм. Слід зазначити, що більшість із цих цілей займають місце в останній стратегії публічної дипломатії країни [25]. Діяльність ТІКА мала дві офіційні основні мети: 1) надати тюркомовним і країнам, що розвиваються, які межують з Туреччиною, підтримку, необхідну їм для продовження свого розвитку; 2) налагодити співпрацю між цими країнами шляхом розробки проектів і програм в економічній, комерційній, технічній, соціальній, культурній і освітній областях [1, с. 648].

Агентство, яке було пов'язане з Міністерством закордонних справ при його основі, було прикріплене до прем'єр-міністра в 1999 р. і стало в подальшому самостійною юридичною особою [1, с. 648].

У 1990-ті рр. ТІКА не змогла досягти поставлених цілей. Туреччина в ті роки зазнавала серйозні економічні і політичні проблем. Таке положення країни виявилось перешкодою для допомоги, особливо Балканам і тюркським країнам. Паралельно з негативною ситуацією 1990-х рр. ТІКА залишалася слабким зовнішньополітичним інструментом в ситуації постійних політичних крих на фоні змін кабінетів уряду.

Після 2002 р. ТІКА, метою якої був розвиток стосунків в економічній, соціальній, культурній і освітній сферах, підвищила ефективність і результативність її діяльності за кордоном завдяки новим зовнішньополітичним ініціативам. Економічний успіх країни, трансформація політичного режиму, Угода про асоціацію з ЄС та теорія м'якої сили як основа формулювання нових зовнішньополітичних концепцій дали можливість ефективно працювати в сфері soft power всім державним та не державним установам [1, с. 652].

Президія Агентства встановлює координаційні органи для надання допомоги по продовженню діяльності проектів у відповідній країні. В порівнянні, за станом на 2014 р. ТІКА було відкрито 35 офісів по координації проектів в 32 країнах, на момент 2021 р. вона має присутність та веде діяльність у 150 країнах світу.

Згідно Положення про основні напрями діяльності ТІКА можна побачити наступні категорії: освіта, будівництво, ремонт шкіл, робота, спрямована на надання учбового технічного устаткування і матеріалів, необхідних школам і учням, навчання викладачів, освітні заходи для студентів. Щорічні звіти про роботу організації свідчать про постійний прогрес [25].

З цієї причини ТІКА відіграє важливу роль у просуванні/ознайомленні, розповсюдженні та консолідації діяльності публічної дипломатії Туреччини за кордоном. ТІКА виділяється як інституція, що представляє зовнішнє обличчя Туреччини в іноземних державах, створює позитивний імідж країни економічно спроможної надати гуманітарну допомогу культурним та освітянським проектам інших країн.

На сьогодні ЗМІ також є одним із інструментів публічної дипломатії. ЗМІ мають здатність впливати, направляти та формувати думки. Завдяки цій силі засоби масової інформації відіграють важливе місце у поширенні політики, доведенні її до інших спільнот та передачі повідомлень. У цьому сенсі найважливішою силою в руках Туреччини є турецька TRT (Турецька телерадіокомпанія або Фонд турецького радіо і телебачення). Anadolu-Інформаційне агентство (АА) та TRT, які є державними агентствами, почали публікувати боснійською, сербською та хорватською мовами через офіс у Сараєво та арабською мовою через його офіс в Каїрі. Канал TRT для трансляції арабською мовою і, як очікується, охопить 350 мільйонів людей на Близькому Сході, TRT World транслюється англійською мовою [7, с. 27].

Вагомим аспектом реалізації м'якої сили на глобальному наддержавному рівні є турецький кінематограф, завдяки якому навіть з'явився термін «soap diplomacy». Успіх турецьких серіалів підвищив рівень пізнаваності країни та її лідерів за кордоном та мав позитивний вплив на сприйняття турецького суспільства. Про це свідчать, наприклад, дані турецької недержавної установи TESEV – Фонду економічних та соціальних досліджень, в регіоні Близького Сходу в період з 2011 – 2014 рр.: як мінімум 75% респондентів дивилися турецькі серіали, а позитивне сприйняття Туреччини демонстрували 78-85% опитаних [7, с. 27].

Культурні цінності та культура Туреччини, а також мова, що є важливим елементом культури, є надважливими, і у цьому контексті гарним прикладом використання публічної дипломатії слугує Фонд Юнуса Емре, створеного у 2007 р. Фонд був створений з метою просування турецької мови, історії, мистецтва та культури у всьому світі та покращення культурного обміну Туреччини з іншими країнами. «Інститут Юнуса Емре», що був пізніше створений в рамках Фонду Юнуса Емре, має

на меті проводити дослідження з метою кращого ознайомлення та навчання турецької культури, історії, мови та літератури, підтримувати наукові дослідження [29]. Інститут Юнуса Емре разом із турецькими культурними центрами Юнус Емре, відкритими в різних країнах за кордоном проводить заходи, що сприяють популяризації Туреччини, турецької мови, культури, мистецтва та історії. Метою діяльності освітньо-культурних центрів є сприяння просуванню Туреччини та зміцнення дружніх відносин Туреччини з іншими країнами за допомогою наукових проєктів, культурних заходів та курсів. Інститут Юнуса Емре, що швидко розвивається, є аналогом Британської Ради, Інституту Гете, Французького Інституту, Інституту Конфуцію.

Наразі створено та започатковано діяльність більш ніж 60 офісів Інституту імені Юнуса Емре у різних країнах світу, що переважно базуються у столицях держав. Важливою частиною освітньої дипломатії Інституту стало проведення офіційного іспиту на рівень володіння турецької мови, уніфікація стандарту вивчення мови та верифікація єдиного міжнародного сертифікату з турецької мови. Сертифікат про рівень володіння турецької мови вище, ніж B1 дає можливість іноземним студентам вступити до турецьких університетів, отримати роботу у турецьких компаніях та навіть викладати турецьку мову в іноземних школах.

«Тюркологічний проєкт», що його започаткував Інститут Юнуса Емре із іноземними університетами, де викладається турецька мова, також є значним аспектом реалізації стратегії м'якої сили в освітньому напрямку. В рамках проєкту «Тюркологія», метою якого є підвищення якості вивчення турецької мови, зміцнення відносин між Туреччиною та іншими країнами та створення великої аудиторії, що може говорити турецькою мовою, надається матеріально-методична підтримка у 140 університетах світу [29].

Висновки. Глобалізація і зміна балансу сил у світі привели до змін в міжнародній політиці і появи нових форм дипломатичної діяльності. У своїй зовнішній політиці держави все більше надають значення суспільній думці громадян інших країн, а також формам спілкування і взаємодіям, які ці суспільства встановлюють один з одним. Нове розуміння дипломатії відтепер надає більше значення м'якій силі, культурі і громадянському суспільству, побудові національного бренду. Політика та спосіб використання м'якої сили реалізується, в першу чергу, за допомогою культурної дипломатії, яка ґрунтується на пошуку загальних рис між різними культурами. Концепція м'якої сили, що виражає інший вимір влади – це тип влади, який важче визначити, виразити, виміряти та оцінити. На сьогодні можна стверджувати, що використання м'якої сили є найбільш вживаним методом міжнародних акторів, що відбувається зі зміною міжнародної структури та розвитком умов у цьому напрямку. У цьому контексті м'яку силу Турецької Республіки, її роль у зовнішній політиці та способи реалізації, можна дослідити, зосередившись на культурно-освітніх аспектах формування Туреччиною своєї ідентичності в світі, напрямках її публічної дипломатії та ролі окремих інститутів та державних органів у цьому процесі. Після закінчення «холодної війни» Туреччина пережила декілька етапів політичної трансформації та змін ідеологічних концептів своєї зовнішньої політики. Керуючись ідеями пантюркізму та необхідністю економічного розвитку, в останнє десятиріччя 2000-х років ТР збільшує свою присутність в регіоні, особливо в тюркомовних країнах. Культурна експансія стає моделлю використання м'якої сили, створює національний імідж країни, але не дає бажаних результатів. Концепція м'якої сили відіграє більшу роль у зовнішній політиці Туреччини саме в період після приходу до влади ПСР та стала новим виміром її зовнішньополітичної стратегії. Наразі слід зазначити та підкреслити значну роль компоненти м'якої сили в реалізації зовнішньої політики ТР, а особливо її культурну складову. Культурні цінності відіграють важливу роль у формуванні та передачі політики публічної дипломатії. Культура, що охоплює всі матеріальні та духовні цінності країни, має ті якості, що можуть стати центром тяжіння. У той же час аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів, що вплинули на результативність public diplomacy зовнішньої політики Туреччини, має стати темою окремого дослідження.

Бібліографічний список:

1. Agency: TİKA in a Changing Domestic and International Setting”, Turkish Studies, Vol.13, No.4, pp. 647-664.
2. Blinken A. J. Winning the War of Ideas. The Washington Quarterly. 2010. № 25(2). P. 101–114.
3. Carr E. H. The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations. London : Macmillan. 1946. 159 p.
4. Castells M. The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance/ The Annals of the American Academy of Political and Social Science. 2008. Vol. 616. No. 1. P. 78-93.
5. Christopher R. Public diplomacy comes of age. The Washington Quarterly. 2002. Vol. 25 (2). P. 73– 83. URL: 10.1162/01636600252820144

6. Çağatay, S. November 2002 Elections and Turkey's New Political Era. *Middle East Review of International Affairs*, 2002. Vol.6, No 4. P.40-53
7. Gilboa E. Searching for a Theory of Public Diplomacy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2008. Vol. 616(1). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0002716207312142>
8. Global Soft Power Index // URL: <https://brandirectory.com/globalsoftpower/download/brand-finance-global-soft-power-index-2021.pdf> //
9. Hans T. *Communicating with the world: U.S. Public Diplomacy Overseas*. N.Y. : Palgrave Macmillan, 1990. 223 p.
10. *International Communication and the New Diplomacy* / Ed. A.S. Hoffman. Bloomington: Indiana University Press, 1968. P. 98-117.
11. Kalin I. Soft Power and Public Diplomacy in Turkey. *Perceptions*, 2011. Vol. 16. No 3 (Autumn). P. 5-23.
12. Mark L. *Public Diplomacy*. London : The Foreign Policy Centre, 2002. 289 p.
13. Melissen J. *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations*. Palgrave Macmillan. 2005. 401 p.
14. Nicholas J. Cull. *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. University of Southern California, Los Angeles. April 2007. 317 p.
15. Nisbet E. C., Nisbet M. C., Scheufele D. A. & Shanahan J. E. *Public Diplomacy, Television News, and Muslim Opinion*. *The Harvard International Journal of Press/Politics*. 2004. Vol. 9. No. 2. P. 11– 37.
16. Nye J., Armitage R. S. *A Smarter, More Secure America: Report of the Commission on Smart Power*, Center for Strategic and International Studies. Armitage. 2007. November. 6. p.
17. Nye J. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books, 1990; Idem. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs Group, 2004. 284 p.
18. Nye, J. *Get Smart: Combining Hard and Soft Power*. *Foreign Affairs*. 2012. Vol. 88. №. 4. P. 160- 163.
19. Nye J. S. *Soft Power. The Means to success in world politics*. N.Y. : Public Affairs, 2004. 240 p.
20. Nye J. S. *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. New York : Oxford University Press, 2003. P. 68.
21. *Routledge handbook of public diplomacy* / ed. by N. Snow, Ph. Taylor. N.Y. : Routledge, 2009. P. 13-35.
22. Snow Ph., Taylor Ph. (2009), *Routledge handbook of public diplomacy*. Press Routledge, New York, 402 p. [USA]
23. The Edward Murrow center on public diplomacy official cite, definities of public diplomacy. URL : <http://fletcher.tufts.edu/Murrow/Diplomacy/Definitions>
24. The foreign desk soft power // Monocle, URL: <https://monocle.com/radio/shows/the-foreign-desk/361/>
25. TİKA. Annual reports // URL: https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22
26. Ulusal Kamu Diplomasisi Strateji Belgesi ve Eylem Planı” hazırlandı. Presidency's Directorate of Communications Publications // URL: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/ulusal-kamu-diplomasisi-strateji-belgesi-ve-eylem-planı-hazirlandi>
27. What is Public Diplomacy? United States Information Agency Alumni Association. Updated. 2002. September 1. URL : http://pdaa.publicdiplomacy.org/?page_id=6
28. Yesil B. Transnationalization of Turkish dramas: Exploring the convergence of local and global market imperatives, *Global Media and Communication.*, 2015. Vol. 11 No. 1. P. 43–60.
29. Yunus Emre Enstitüsü. Faaliyet Raaporları. // URL. <https://www.yee.org.tr/tr/yayinlar?k=23>

References:

1. Agency: TİKA in a Changing Domestic and International Setting”, *Turkish Studies*, Vol.13, No.4, pp. 647-664.
2. Blinken A. J. *Winning the War of Ideas*. *The Washington Quarterly*. 2010. № 25(2). P. 101–114.
3. Carr E. H. *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London : Macmillan. 1946. 159 p.
4. Castells M. *The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance/ The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2008. Vol. 616. No. 1. P. 78-93.
5. Christopher R. *Public diplomacy comes of age*. *The Washington Quarterly*. 2002. Vol. 25 (2). P. 73– 83. URL: [10.1162/016366600252820144](https://doi.org/10.1162/016366600252820144)
6. Çağatay, S. November 2002 Elections and Turkey's New Political Era. *Middle East Review of International Affairs*, 2002. Vol.6, No 4. P.40-53
7. Gilboa E. Searching for a Theory of Public Diplomacy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2008. Vol. 616(1). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0002716207312142>
8. Global Soft Power Index // URL: <https://brandirectory.com/globalsoftpower/download/brand-finance-global-soft-power-index-2021.pdf> //
9. Hans T. *Communicating with the world: U.S. Public Diplomacy Overseas*. N.Y. : Palgrave Macmillan, 1990. 223 p.
10. *International Communication and the New Diplomacy* / Ed. A.S. Hoffman. Bloomington: Indiana University Press, 1968. P. 98-117.
11. Kalin I. Soft Power and Public Diplomacy in Turkey. *Perceptions*, 2011. Vol. 16. No 3 (Autumn). P. 5-23.
12. Mark L. *Public Diplomacy*. London : The Foreign Policy Centre, 2002. 289 p.

13. Melissen J. The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations. Palgrave Macmillan. 2005. 401 p.
14. Nicholas J. Cull. Public Diplomacy: Lessons from the Past. University of Southern California, Los Angeles. April 2007. 317 p.
15. Nisbet E. C., Nisbet M. C., Scheufele D. A. & Shanahan J. E. Public Diplomacy, Television News, and Muslim Opinion. The Harvard International Journal of Press/Politics. 2004. Vol. 9. No. 2. P. 11–37.
16. Nye J., Armitage R. S. A Smarter, More Secure America: Report of the Commission on Smart Power, Center for Strategic and International Studies. Armitage. 2007. November. 6. p.
17. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York: Basic Books, 1990; Idem. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs Group, 2004. 284 p.
18. Nye, J. Get Smart: Combining Hard and Soft Power. Foreign Affairs. 2012. Vol. 88. №. 4. P. 160-163.
19. Nye J. S. Soft Power. The Means to success in world politics. N.Y. : Public Affairs, 2004. 240 p.
20. Nye J. S. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone. New York : Oxford University Press, 2003. P. 68.
21. Routledge handbook of public diplomacy / ed. by N. Snow, Ph. Taylor. N.Y. : Routledge, 2009. P. 13-35.
22. Snow Ph., Taylor Ph. (2009), Routledge handbook of public diplomacy. Press Routledge, New York, 402 p. [USA]
23. The Edward Murrow center on public diplomacy official cite, definities of public diplomacy. URL : <http://fletcher.tufts.edu/Murrow/Diplomacy/Definitions>
24. The foreign desk soft power // Monocle, URL: <https://monocle.com/radio/shows/the-foreign-desk/361/>
25. TİKA. Annual reports // URL: https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22
26. Ulusal Kamu Diplomasisi Strateji Belgesi ve Eylem Planı” hazırlandı. Presidency's Directorate of Communications Publicationas // URL: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/ulusal-kamu-diplomasisi-strateji-belgesi-ve-eylem-planı-hazirlandi>
27. What is Public Diplomacy? United States Information Agency Alumni Association. Updated. 2002. September 1. URL : http://pdaa.publicdiplomacy.org/?page_id=6
28. Yesil B. Transnationalization of Turkish dramas: Exploring the convergence of local and global market imperatives, Global Media and Communication., 2015. Vol. 11 No. 1. P. 43–60.
29. Yunus Emre Enstitüsü. Faaliyet Raaporları. // URL. <https://www.yee.org.tr/tr/yayinlar?k=23>

Tarasiuk Yu. M., Shagli A. I. Soft power of the Republic of Turkey: cultural and educational aspects

Globalization and the changing balance of power in the world have led to changes in international politics and the emergence of new forms of diplomatic activity. In their foreign policy, states increasingly attach importance to the public opinion of citizens of other countries, as well as forms of communication and interaction that these societies establish with each other. The new understanding of diplomacy now attaches more importance to soft power, culture and civil society, building a national brand. Policies and ways of using soft power are implemented primarily through cultural diplomacy, which is based on finding commonalities between different cultures. This article discusses the concept of soft power which is an important issue in modern theory of international relations. The concept of soft power which expresses another dimension of power is a type of power that is more difficult to define, express, measure, and evaluate. Today, it can be argued that the use of soft power is the most common method used by international actors which is changing with the international structure and the development of conditions in this direction. In this context the article examines the soft power of the Republic of Turkey, its role in foreign policy, and ways of implementing it. The authors focus separately on the cultural and educational aspects of Turkey's formation of its identity in the world, the directions of its public diplomacy, and the role of individual institutions and state bodies in this process. After the end of the Cold War, Turkey underwent several stages of political transformation and changes in the ideological concepts of its foreign policy. Guided by the ideas of Pan-Turkism and the need for economic development, in the last decade of the 2000s TR increased its presence in the region, especially in Turkic-speaking countries. Cultural expansion becomes a model of the use of soft power, creates the national image of the country, but does not give the desired results. It is argued that the concept of soft power has played a greater role in Turkey's foreign policy since The Justice and Development Party came to power and has become a new dimension of its foreign policy strategy.

Keywords: soft power, public diplomacy, Republic of Turkey, cultural diplomacy, educational diplomacy, foreign policy.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI 10.31558/2519-2949.2021.4.14

ОНОВЛЕНА МОНАРХІЯ: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ¹

Інститут монархії, який органічно і невід'ємно пов'язаний з історією Іспанії від років проголошення державної незалежності і до сьогодення, переживає у XXI сторіччі драматичні і вкрай небезпечні для долі Бурбонської династії часи. Саме цим обставинам і присвятив своє дослідження під назвою «Феліпе VI. Король у небезпеці» Хосе Антоніо Сарсалехос Ньето, народжений 1954 року у Більбао.

Автор розпочинав свою кар'єру як журналіст, був керівником низки медійних агенцій, зокрема, редактором популярної роялістської газети ABC, є номінантом багатьох видатних іспанських журналістських премій, написав п'ять монографій, які здебільшого стосуються баскського сепаратизму, урядування Х.Л. Р. Сапатеро, життя та правління іспанських королів Хуана Карлоса I і Феліпе VI. Він також був тією людиною, яка першою ексклюзивно оприлюднила матеріали про зречення Хуана Карлоса I у червні 2014 року.

Оригінальною є структура книги. Маємо не послідовний і чіткий у хронологічному вимірі виклад матеріалу про життєвий шлях Феліпе VI, а окремих п'ять розділів («Зрада», «Два королі», «Депортація», «Знущення», «Леонор»), присвячених подіям, які найбільш виразно висвітлюють обставини дискредитації правління Хуана Карлоса I у першому десятиріччі XXI століття, загрозам, які чатують над королюванням його сина й спадкоємця Феліпе VI, та сподіванням на порятунок і довготривале майбуття іспанського корони [1, р.7]. Тональність викладу і аналізу матеріалів щодо сучасної ролі монархічної інституції в Іспанії далека від компліментарності. Автор об'єктивно і незаангажовано, хоча і емоційно, розповідає про всі конфліктні ситуації у Королівстві Іспанії, характеризує особистість і важкі обставини правління Феліпе VI, спричиненими діями його батька-короля. Х. А.Сарсалехос не ставить питання: «Чи потрібна Іспанії монархія?», а пропонує відповіді, які потребує нині іспанське суспільство, і які повинен реалізувати новий король Феліпе VI, щоб зберегти за своїми спадкоємцями іспанський трон.

У вступній частині автор вдається до історичних ремінісценцій. Проводить паралелі між двома портретами різних епох: картиною Ф. Гойї 1800-1801 років «Карлос IV Іспанський та його родина» та портретом Феліпе VI сучасного художника Ернана Кортеса, написаного 2015 року. Х.А. Сарсалехос характеризує картину Ф. Гойї, на якій зображено у натуральній величині самого Карлоса IV і його чисельну родину, одягнених у нарочито помпезні шати з безліччю золотих прикрас, як зразок занепаду Бурбонів (відомо, що Карлос IV двічі зрікався корони) і портрет Феліпе VI, на якому немає жодного помпезного наслідування своїх давніх предків, жодних ознак могутності, король навіть не у військовому однострої, а у цивільному одязі: сірий костюм, краватка в лілових тонах і біла сорочка. Якщо обличчя Карлоса IV пихате і зверхнє, то молодий король виглядає спокійним, але зосередженим, заглибленим у себе, з легкою, майже непомітною, посмішкою, прихованою вусами і короткою борідкою зі сивиною. Новий король випромінює надзвичайну серйозність, поводить себе елегантно. Зайняття спортом, до якого залучив і родину, підтримує його добре здоров'я і чудовий фізичний стан. Автор констатує, що цей спокійний чоловік, Феліпе VI, у небезпеці. Отримавши легітимний мандат на управління Іспанією, йому належить відновити репутацію королівської родини, інституту монархії, зберегти конституційну монархічну систему в країні, зганьблену його батьком-королем. Іспанія, стверджує автор, має великі шанси з королем-державником, яким є Феліпе VI, зможе перебороти монархічну кризу і загалом системну кризу. Ті, хто цює нового короля, знущаються з нього, і сподівається на руйнацію королівства, не отримують цього, бо Феліпе VI, не чіпляючись вперто та ірраціонально за свій статус конституційного монарха, ніколи, на думку автора, не зречеться свої легітимної відповідальності, щоб передати правління не президенту республіки, а своїй спадкоємниці, принцесі Астурійській [1, р.15-25].

¹ Рецензія на книгу: Jose Antonio Zarzalejos. Felipe VI. Un Rey en la Adversidad. Barcelona: Editorial Planeta, S. A., 2021. 350 p.

Попередимо подальше рецензування книги деякими власними зауваженнями. Король Хуан Карлос I, якого Ф.Франко призначив своїм спадкоємцем, прислужився Іспанії своїми добродіями справами. Саме йому іспанці завдячують так званім «переходом через пустелю», тобто монархія в особі Хуана Карлоса I виступила під час демократичного транзиту ініціатором та «локомотивом» мирного демонтажу франкізму та запровадження повноцінної конституційної демократії. Король визначав стратегічні напрями та ухвалював остаточні рішення, а реалізація і важелі управління належали урядові. На першому етапі транзиту король був у відповідності з діючим франкістським законодавством головною діючою особою на політичній сцені Іспанії. Після прийняття Конституції 1978 року король відмовився від низки повноважень свого попередника, його владні функції еволюціонували від статусу головної політичної особи до арбітра та надпартійного лідера нації. Дослідники визначили форму правління Хуана Карлоса I як «немонархічну монархію» (2, с.21)

Відновлення монархічних інституцій в Іспанії в 1975 році припинило загрозливу поляризацію суспільства, безперервний ланцюг революцій, переворотів, повстань та громадянських воєн, а сам король набув в очах іспанської спільноти символічний характер справедливого захисника національної єдності держави. Саме завдяки харизмі та рішучим діям Хуана Карлоса I іспанці, чимало яких були аполітичними чи симпатизували республіканському устроєві, сприйняли монархію та її інституції, зокрема, через симпатії насамперед до Хуана Карлоса I, які отримали назву «хуанкарлізму» (Див.: детальніше: (2, с. 16-23).

Проте у 2011-2014 роках династія Бурбонів в Іспанії опинилась через низку скандалів, у тому числі корупційних, учасником яких був Хуан Карлос I, на грані втрати довіри своїх співвітчизників. Цілковите непорозуміння та здебільшого гнів іспанців викликала звістка про те, що у квітні 2012 року в умовах економічної кризи, яка спіткала країну, коли кожен другий іспанець був безробітним, вже немолодий і обтяжений хворобами король у супроводі привабливої жінки та суадівського принца поїхав у Ботсвану полювати на слонів (42 тис. євро за кожного вбитого слона). Можливо, ця подія залишилась би втаємниченою, якби король, падаючи, не зламав шийку бедра і його спеціальним рейсом відправили назад до Іспанії.

Жінка, яка супроводжувала короля, це німецька принцеса Корінна цу Сайн-Вітгенштейн у дівоцтві Корінна Ларсен. Хуан Карлос I познайомився з Корінною Ларсен за десять років до свого зречення, йому було 66, а їй 39. Корінна не була обтяжена моральними перепонами, знала п'ять мов і від французької компанії Boss організовувала послуги багатим любителям екзотичного відпочинку. Нове кохання заповнило старіючого короля. Жіноче товариство завжди вабило Хуана Карлоса I. Він зраджував королеві Софії. Але іспанці поблажливо дивилися на ці витівки свого улюбленця-мачо (Див.: детальніше: 3, с.247-276).

Тепер він відкинув всі умовності: були таємні зустрічі у помешканнях друзів і в дорогих отелях, приватні подорожі на приватних літаках по світу за рахунок своїх симпатиків. Хуан Карлос I навіть поселив свою коханку в апартаментах в околицях Сарсуели (резиденції королівського подружжя).

Варто зауважити, що в європейських королівських домах вистачало скандалів – особливо адюльтерних. Але корупційні скандали, які приписували іспанському королю, це безпрецедентне явище. Іспанський король порушив неписаний кодекс монаршої честі та гідності.

До цього безпрецедентного скандалу додався інший, пов'язаний з корупційними діями зятя Хуана Карлоса Іньякі Урдангаріна, герцога Пальма-де-Майорського, гранда Іспанії, у причетності до яких підозрювали і самого короля. Колишній спортсмен Іньякі був членом національної збірної Іспанії з гандболу. Згодом очолив благодійний фонд Ноос, який займався організацією спортивних змагань. Кримінальна справа проти Іньякі була відкрита у 2010 році. Йому інкримінували нецільове використання упродовж 2005-2006 років 2,3 млн. євро. Ці кошти, за результатами слідства, були переведені на рахунки компаній, які контролювались герцогом, та на офшори. Судовий процес над королівським зятєм розпочався у лютому 2012 року. Його дружину, інфанту Крістіну, також звинувачували у податкових злочинах і відмиванні грошей. Вона була першим членом королівської родини, яка давала свідчення у суді у справі свого чоловіка. Іньякі опинився у 2018 році за ґратами, а інфанту Крістіну виправдали. Проте вона повинна була сплатити штраф. Обоє, і Іньякі та Крістіну, Феліпе VI позбавив титулів герцога і герцогині Пальма де Майорка.

Невдоволення поведінкою Хуана Карлоса I набирало небачених масштабів і спровокувало конституційну кризу в країні. Проте король, за даними автора, який ще у лютому 2013 року писав про можливе зречення короля, втрачав зв'язок з реальністю. Ті, хто оточував Хуана Карлоса I, а саме: друзі-бізнесмени, друзі-яхтсмени, відставні військовики та інші, запевняли його, що він став жертвою брехні, переконували його у необхідності у подальшому керівництві державою. До того ж,

хуанкарлістськи налаштовані ЗМІ, директори та редактори журналів та газет, з якими Хуан Карлос I заприятелював ще на початках свого королювання, здійснювали політику, названу «пактом мовчання», прикриваючи оборудки короля-приятеля. Не дивно, що у його планах не було зречення. У дипломатичних колах, стверджує дослідник, згадують, що на останній зустрічі з королем Марокко Хасаном II, іспанський король гаряче запевняв свого візаві, що «ніколи» не зречеться [1, р.60]. Дехто вважав, що монарх був напередодні зречення не зовсім «притомним». Х. А. Сарсалехос підтверджує це, описуючи останній офіційний візит короля у травні 2014 року, за місяць до зречення, до країн Перської затоки (ОАЕ, Кувейт, Саудівська Аравія, Оман, Бахрейн), який викликав потужний політичний та медійний інтерес. Цей епізод доводить, що король все-таки усвідомлював свою ситуацію і передбачав, що йому, можливо, буде згодом потрібна допомога монархій Затоки.

2 червня 2014 року Хуан Карлос I, не витримавши тиску та критики, які охопили іспанську спільноту, та можливості започаткування Верховним судом карної справи щодо нього, оголосив, що зрікається корони на користь свого сина Феліпе. У промові з нагоди зречення він мав останню нагоду визнати свою відповідальність перед народом, попросити вибачення, який, будучи іспанським, прийняв би його каяття. Та король лише говорив про деякі помилки, колективізував свої гріхи, кажучи «ми» замість «я», що роздратовало навіть тих, хто ставився до нього доброзичливо. Х.А.Сарсалехос називає ці дії короля-емерита «зрадою» іспанців і «зрадою» свого сина. Журнал «The Economist» відгукнувся на зречення іспанського короля такою фразою: «Новий король Феліпе успадкує пошкоджену країну і корону. Його завдання полягає у тому, щоб вдихнути у корону те почуття гідності, яке сучасні іспанці продемонстрували у часи великих труднощів» [1, р.80-81].

19 червня 2014 року кортеси оголосили Феліпе VI королем Іспанії, який тут же присягнув на вірність Конституції. Король-емерит був відсутній на цій парламентській церемонії.

Х.А.Сарсалехос називає Феліпе VI «гіпотетичним королем», оскільки він небагатослівний, не дає безлічі інтерв'ю, як робив його батько, комунікації із журналістами відбуваються в умовах конфіденційності, а не в атомосфері панібратства. Також відсутні його офіційні біографії, хоча відомі всі аспекти його життя: де навчався., яку і де магістерську захищав, його навчання у військових закладах, деякі приємні родинні епізоди. Але, автор вважає, що вони недостатні для того, щоб пояснити умови його формування як особистості і як короля. Феліпе VI висловився якимось, що коли у нього виникають сумніви, то він береться за Конституцію і не відпускає її, поки не зникнуть будь-які сумніви. Новий король вважає, що і так є досить знаним для іспанців у контексті виконання ним найвищої ролі у державі, а мета корони полягає, окрім доброчесності її очільника, у якісному виконанні його конституційних функцій, у відновленні того, що його батько вибудував і врешті-решт зруйнував. Якщо його батько хвалився своєю веселістю і свійкістю, притаманною Бурбонам, то Феліпе VI отримав прізвисько «підготований», тобто він насправді інтелектуально й культурно готовий для виконання своїх обов'язків. Він є поліглотом, інтенсивно збирає інформацію, щоправда, більше цікавиться аналітикою, аніж новинами, самостійно готує всі свої виступи. Надто працьовитий, читає і перечитує повідомлення, просить роз'яснення у різних спеціалістів, радіє від пізнання нового, щиро слухає і спілкується годинами, не переймаючись плином часу, з політиками, вченими, іншими фахівцями. Звідси він уникає того, що медіа можуть транслювати надумані розбіжності і неоднозначні оцінки. Хтось сказав, що «новий король якраз і призначений для правління у найбільш складний момент історії Іспанії» [1, р.15, 27-28, 30, 32].

Ще з підліткового віку Феліпе був свідком родинних розладів, переживав суперечливі почуття до батька – від захоплення ним як державним діячем і до розчарування через його численні зради і ставлення до матері, до якої син-король відчуває глибоку ніжність та вдячність. Водночас Феліпе може приймати неортодоксальні рішення, як, наприклад, його морганатичний шлюб з Летицією Ортіс у 2004 році.

Х. А. Сарсалехос зазначає, що Іспанія після зречення Хуана Карлоса I пройшла через серйозні випробування, які віддзеркалились у тому, що почуття тривоги й занепокоєності стали загальнонаціональною тенденцією. З 2015 по 2019 роки відбулося чотири тури парламентських виборів, зміна декількох урядів. Через це діяльність нового монарха Феліпе VI фактично була паралізована. На правління Феліпе VI припала руйнація двопартійної політичної системи, коли у роки Хуана Карлоса I дві партії – соціалісти та народники – поперемінно змінювались при владі. До того ж між Хуаном Карлосом I та лідером ІСРП Ф.Гонсалесом існували довірчі стосунки.

Тепер же завершилась епоха однопартійних урядів і в складних умовах формуються коаліційні уряди. Комунікація між Монклоа (резиденція уряду) і новим королем налагоджувалась складно. Цьому сприяла, окрім вищенаведених фактів, і провокативна діяльність короля-емерита Хуана

Карлоса І. Він продовжував і після зречення провадити публічну діяльність, яка непередбачена законом, здійснює приватні подорожі до країн Перської затоки (чотири з часу зречення), проводить зустрічі та дає інтерв'ю журналістам іноземних агенцій тощо. Такі часті вояжі до арабських країн і поведінка Хуана Карлоса І викликала серйозний спротив в уряді, вороже ставлення до короля-емерита іспанських ЗМІ. До того і після зречення Хуан Карлос І своїм королівським указом від 13 червня 2014 року зберіг за собою і своєю дружиною, королевою Софією Грецькою, всі почесті і титули королів. Король-емерит продовжував проживати в офіційній резиденції іспанських королів, в Сарсуелі. Х.А.Сарсалехос присвятив цим подіям цілий розділ під назвою «Два королі».

Отримавши попереднє схвалення уряду, Феліпе VI вирішив покінчити з цією парадоксальною ситуацією після останнього інституційного заходу у грудні 2018 року за присутності короля і королеви-емеритів з нагоди 40-ї річниці з часу прийняття Конституції 1978 року. Проте сам батько-король випередив свого наступника. Він написав синові-королю листа, в якому сповіщав, що з 2 червня 2019 року припиняє будь-яку інституційну діяльність. Уже через п'ять днів своїм королівським указом син-король ліквідує секретаріат свого батька, зменшує ескорт і використання офіційних автомобілів, забороняє приймати будь-які офіційні запрошення на візити та зустрічі. Автор рецензованого нами ж дослідження називає ці події «другим зреченням» Хуана Карлоса І (1, р.130.).

Проте, за даними Х.А. Сарсалехоса, причиною цього була інша вражаюча причина. У червні цього ж року (5 і 8 червня) адміністрація королівського дому отримала два листи з британської адвокатської контори, в яких повідомлялось, що Феліпе VI фігурує як 2-й, а його донька, принцеса Астурійська, як 3-й бенефіціар, створеного у 2018 році королем-емеритом фонду для приховування внеску, зробленого Саудівською Аравією, на суму 100 млн. Ці кошти перебували до 2012 року на рахунках у швейцарському банку, доки Хуан Карлос І не перевів останні 65 млн. дол. у вересні цього ж року Корінні Ларсен, своїй коханці, з якою Хуан Карлос І розірвав стосунки і яку Сарсуела (королівська резиденція) вважала «ворогом» для інституту монархії (1, р.131). Ці листи були переслані також секретареві королеви-консорта Летиції. Найголовніше все ж полягало в тому, що король-емерит не сплатив належних податків. Швейцарська фінансова поліція вже декілька років вела таємне розслідування щодо коштів Корінни Ларсен, підозрюючи її у відмиванні грошей. Хуан Карлос І неодноразово відмовлявся через свого адвоката коментувати ці звинувачення.

Відповідь Феліпе VI була наступною: він за себе і старшої доньки відмовився від коштів фонду, створеного підставними особами для його батька. Але громадськості це не повідомлялось. До речі, до 18 червня 2014 року король-емерит володів імунітетом від карного переслідування.

За декілька днів до отримання листів від британських адвокатів родич короля Альваро де Орлеанс-Бурбон дав інтерв'ю газеті «Ель Паїс», яке мало слугувати громовідводом і заспокоїти громадськість, натомість зіграло роль «бомби», яка «вибухнула». Він визнав, що оплачував багато приватних перельотів Хуана Карлоса І. Фонд «Загатка», ним створений у 2003 році, не належав Хуану Карлосу І, але оплатив 8 млн. дол. за прогулянки короля з Корінною. Він також заперечував отримання 39 млн. ф.ст. за посередництво у продажі одного із сарагоських банків.

У вересні 2018 року колишня подруга Хуана Карлоса І Корінна Ларсен заявила, що він отримав комісійні у зв'язку з протекцією щодо будівництва іспанськими компаніями залізниці між Меккою та Медіною.

9 грудня 2020 року король-емерит добровільно вирішив врегулювати проблему з несплаченими податками і сплатив належні податки. Ця акція дещо пом'якшила адміністративні та каральні заходи щодо Хуана Карлоса, але публічний осуд за ухилення від сплати податків людиною, яка була главою держави, дійшов свого апогею. До того ж 14 березня 2020 року британська газета «Санді Телеграф» оприлюднила матеріали про офшорний фонд короля-емерита, пов'язаного з подарунком Саудівської Аравії. Ці прикрі події розгортались на фоні коронавірусної пандемії, яка стрімко поширювалась по країні.

Ця інформація лягла тінню і на імідж короля Феліпе VI і ширила сумніви у його доброчесності. Новий король звернувся з промовою до нації, в якій заявив, що «корона повинна піклуватись про гідність інституції, берегти її престиж і дотримуватись чесної та прозорої поведінки, які відповідають її інституційній функції і відповідальності перед народом. Лише таким чином монархія, твердив Феліпе VI, матиме моральний авторитет, необхідний для здійснення своїх функцій. Сьогодні, як ніколи раніше, громадяни з повним правом вимагають, щоб моральні та етичні принципи надихали, а зразкова поведінка панувала у нашому громадянському житті. Король, який очолює державу, має бути не лише прикладом для наслідування, але й служити цій справедливій і законній вимозі громадян» (1, р.138).

За цим послідували дії короля: 1) відмова від спадку батька-короля, який належить йому особисто, а також від будь-яких активів, інвестицій чи фінансових структур, походження яких не відповідають законності чи критеріям доброчесності; 2) позбавлення короля-емерита асигнувань з бюджету у розмірі 194 тис. євро щорічно; 3) заперечення у причетності до будь-яких фондів та участі в них самого Феліпе VI і його доньки-спадкоємниці; 4) направлення листа, завіреного нотаріусом, батьку-королю з вимогою анулювати призначення, якщо таке є, його та онуки Леонор бенефіціарами будь-яких фондів; 5) розпуск секретаріату короля-емерита.

Ця промова та заходи Феліпе VI вразили іспанську спільноту, пригичену пандемією та нестачею лікарняних ліжок, і мали масштабні наслідки для іспанської корони. Насамперед це означало остаточний розрив з батьком-королем та констатацію невдачі його зречення як запобіжника для захисту корони. Разом з тим своїми діями Феліпе VI підтвердив, принаймні дотично, правдивість фактів, наведених вище. У дебатах один із професорів-юристів визнав, що через недоторканість, яка надається королям, Іспанія матиме «монарха-злочинця» (1, р. 143). Хуан Карлос I визнав, що не проінформував сина про два фонди: Лукум і Загатка, якими приховувались його непрозорі оборудки.

В обстановці абсолютного потрясіння, яке охопило оточення Феліпе VI та чимало іспанців, виникає ідея про те, що батько монарха має покинути Сарсуелу і навіть Іспанію. Х. А.Сарсалехос зазначає, що упродовж шести років після зречення батька, правління Феліпе VI позначене безперервними прийняттями рішень, які підтверджують його мету оновити монархію, підняти її до найвищих щаблів належної репутації і респектабельності. Він зменшив кількість членів королівської родини (король і королева, його батьки і їхні дві доньки), скасував герцогські титули своєї сестри, інфанти Крістіни та її чоловіка, яка не відмовляється від прав на спадкоємність у той час, коли її чоловік відбуває покарання за ґратами, та указ батька про зняття судимості з низки осіб з нагоди 40-ї річниці Конституції, позбавляє батька державних асигнувань, відмовляється разом із донькою від будь-якого батьківського спадку.

Тим часом в оточенні нового короля, в іспанській спільноті, політичних та правових колах шириться ідея імпичменту проти короля-емерита, притягнення його до судової відповідальності та ідея його екстрадиції. Так намагалися врятувати корону від повної руйнації. Важливу роль у цій кампанії зіграв прем'єр-міністр Педро Санчес, який назвав інформацію про короля-емерита «такою, що викликає стурбованість і занепокоєння». У прем'єрській заяві слова «потрясіння», «порушення порядку та спокою», необхідність «змін» вплинули на короля-емерита. Хоча він вважав, що відповідальними за його висилку з країни, були прем'єр-міністр П.Санчес, керівник королівської адміністрації та королева-консорт Летиція. Частина ЗМІ звинувачувала Феліпе VI у нерозсудливій пасивності, глузувала з нього. І цим сприяла поширенню республіканізму. Інша частина – писала, що будь-які дії, спрямовані проти Хуана Карлоса I, започатковують ліквідацію монархії в Іспанії [1, р.154-155].

Х.А.Сарсалехос детально описує у розділі «Депортація», як керівник королівської адміністрації Хайме Альфонсін спілкувався з Хуаном Карлосом I з метою переконати його заради порятунку Корони у необхідності від'їзду з країни. Необхідно було, щоб таке рішення прийняв сам король-емерит. Врешті-решт, король погодився на таке рішення, поставивши умови: він сам обирає країну, до якої емігрує; вільно пересуватиметься по світу; повідомлення про його місцезнаходження можливе лише тоді, коли він дозволить секретаріату нового короля оприлюднити ці відомості. Він також надав адресу контори свого адвоката для отримання судових та адміністративних повідомлень. Оприлюднення повідомлення про від'їзд з країни Хуана Карлоса I було обрано спеціально, а саме, у місяці літніх відпусток 2020 року, коли спала перша хвиля пандемії, а провідні журналісти та ведучі популярних теле- та радіопередач були у відпустках.

Х.А. Сарсалехос пропонує детальну хроніку цих драматичних для короля-емерита днів. 1 серпня Хуан Карлос I зателефонував своєму близькому другу Педро Кампосу Кальво-Сотело, голові Королівського яхтклубу, і повідомив, що 2 серпня він покидає Сарсуелу і їде у напрямку Понтеведри, плануючи перепочинок у його помешканні. З Педро Кампосом батько-король заприятелював ще у 1982 році. Їх зблизила любов до моря, рибалки та яхтового спорту. Король виїхав з Мадриду на зеленому позашляховику, заправленому такою кількістю пального, щоб по дорозі не виникла потреба дозаправки машини. Його супроводжував невеликий ескорт. Другу половину дня 2 серпня король провів у товаристві родини свого приятеля. Наступного дня, 3 серпня, король з малопримітного аеропорту Віго вилетів на приватному літаку, який без пересадок доставив його до Абу-Дабі. Коли в Іспанії оголосили про від'їзд короля, а це сталося аж 17 серпня, він вже знаходився в ОАЕ. Було оприлюднено і лист батька-короля до сина, короля Феліпе VI, в якому він зізнається, що у даний момент не приніс синову ні спокою, ні миру, і що його подальше перебування

в Іспанії спричинює неспокій, і він хоче допомогти своєму сину-королю у відповідальному виконанні ним королівських функцій. Хуан Карлос I запевнив сина, що його від'їзд – це його особисте і зважене рішення, яке він прийняв з «глибоким жалем», але і водночас зі «спокоєм». З контексту листа зрозумілі, що король покидає батьківщину тимчасово. Адміністрація королівського дому відповіла спеціальним зверненням, в якому син-король висловив вдячність батькові і «свою повагу» до нього. Текст звернення закінчувався словами про «історичну важливість» правління батька і запевненням, що король-син буде суворо дотримуватись Конституції і тих принципів і цінностей, на яких базується іспанська корона [1, р.168-175].

По-різному поставились в Іспанії до від'їзду Хуана Карлоса I. Одні назвали це «втечею»; другі – висловлювали повагу до його рішення, яке є виваженим і особистим, він не переховується, коли його покличуть, то він повернеться; треті – що король повернувся на місце «злочину» [1, р.176-179].

З рецензованого дослідження з'ясовуємо, що король-емерит поселився на віллі, яку охороняють і контролюють спецслужби Еміратів. Він може гуляти і проводити час на свіжому повітрі. Так само відомо, що існує також іспанська група охорони, ротація якої відбувається через кожні 15 днів, і яка оплачується іспанським МВС. Телефонне спілкування Хуана Карлоса I захищене від будь-якого втручання. Автор вважає, що у жодній іншій країні король-емерит не отримав би такого безпечного і комфортабельного прихистку, ніж в Абу-Дабі. Деякі родичі мають можливість відвідувати короля. Його старша донька, інфанта Єлена, вже двічі гостювала у батька [1, р.179-182].

Чутки про можливе повернення короля-емерита час-від-часу з'являються в іспанських ЗМІ. Але видається, якщо його експатріація є малозрозумілою, то повернення, запевняє автор, матиме ще гірші наслідки [1, р. 183].

В останньому розділі під назвою «Леонор» Х.А. Сарсалехос пов'язує майбутнє іспанських Бурбонів із наступною і єдиною спадкоємницею іспанської корони, старшою донькою короля Феліпе VI і королеви Летиції, принцесою Астурійською, Леонор де Бурбон і Ортіс, яка народилася 31 жовтня 2005 року в Мадриді. На час написання книги їй виповнювалось 16 років. Вже у такому юному віці принцеса Астурійська володіє, на думку автора, харизмою, так необхідною для осіб королівського походження. Упродовж 2019-2020 років іспанці переконались у її спокійному характері, у відповідальному розумінні й серйозному ставленні до своєї майбутньої ролі як спадкоємниці корони. Королі-батьки не допускають жодної імпровізації у вихованні своїх доньок – принцеси Астурійської та інфанти Софії. Вони зробили ставку на сімейне виховання своїх доньок. У родині панує атмосфера любові, приязні, поряд з якими є належна дисципліна та вимогливість. Королівське подружжя налагодило щирісердечні стосунки з доньками, прагнучи уникнути повторення суперечок і непорозумінь, як це сталося у родині Бурбонів-Грецьких. Сестри ростуть веселими дівчатками, з нормальною для їхнього віку поведінкою. Проводять час із однокласниками та іншими дітьми, ходять на вистави та виставки, у магазини. Щоправда, стараються робити це інкогніто, не афішуючи себе і уникаючи фотографувань.

Це також стосується навіть імені Леонор. Якщо Феліпе назвали на честь його далекого попередника Феліпе V, щоб уникнути негативних асоціацій з іменами нинішніх найближчих родичів, то ім'я принцеси запозичене від імені наваррської королеви XV століття, як найменш скомпрометованої серед інших попередніх іспанських королів.

Леонор та Софія відвідують світську школу (у світоглядному сенсі – католицьку), у якій навчвся їхній батько-король. Школа зацентрована на вивчення мов, на новітні технології, спорт. Леонор вивчає англійську і французьку мови, одночасно з каталонською та арабською. Захоплюється природничими науками, зокрема, фізикою. Хоча вивчатиме юриспруденцію, гуманітарні, економічні науки, військову справу, які необхідні для виконання нею майбутніх королівських обов'язків.

Повноліття прицеси Астурійської припадає на 31 жовтня 2023 року. Ця дата збігається із закінченням повноважень кортесів 24-го скликання. Ймовірно, ще перед нинішніми кортесами і батьком-королем Леонор складе присягу і таким чином буде формалізовано її статус повноцінної спадкоємниці іспанської корони.

В останні місяці 2021 року принцеса Леонор демонструє свою яскраву самобутність і харизматичність, беручи участь у низці публічних заходів, які відповідають початковому етапу діяльності спадкоємниці корони (церемонія вручення премій принцеси Астурійської; відзначення річниці Конституції; доповідь каталонською, англійською та арабською на врученні премій фундації принцеси Хіронської; нагородження її королем Феліпе VI орденом Золотого Руна). Іспанські і зарубіжні медіа пишуть про те, що принцеса вражає своєю чарівністю, благородною поведінкою, простою, хоча вишуканою, але без пафосу, розмовою, володіння нею певними ораторськими

техніками (це заслуга, більш всього, королеви Летиції, як колишньої журналістки). Британська «Дейлі Мейл» назвала принцесу Астурійську «королевою, яку очікують».

Щоправда, зазначає автор, майбутнє іспанської монархії є найбільш абстрактним. Не можна стовідсотково стверджувати, що Леонор стане королевою. Якщо Феліпе VI вдасться зруйнувати «довгий хвіст» ганебних вчинків свого батька-короля Хуана Карлоса I, який роз'їдає довіру іспанців до монархічної інституції, витримає тиск на неї з боку республіканців, лівих популістів, баскських та каталонських сепаратистів, захистить і модернізує існуючі державні інституції, переборе кризу іспанської територіальної моделі, і, таким чином, подолає системну кризу монархічного устрою, то принцеса Леонор легітимно отримає естафету від свого батька, короля Феліпе VI і неодмінно буде королевою Іспанії.

Бібліографічний список:

1. Jose Antonio Zarzalejos. Felipe VI. Un Rey en la Adversidad. Barcelona: Editorial Planeta, S. A., 2021. 350 p.
2. Іваницька О.П. Інститут монархії як гарант демократичного транзиту в Іспанії. Політичне життя. 2021. № 2. С. 16-25.
3. Іваницька О.П. Хуан Карлос I: шлях до корони: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 360 с.

*О. П. Іваницька – доктор історичних наук, професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса.*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються **рецензією** доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **аббревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати **зайві пробіли**).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком **«Бібліографічний список:»** та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovnuk.ua/translit.php> — для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Sozdanie sil'nyh brendov (Creation of strong brands). Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 p.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski emigranta (Australia – the best country for life. Memoirs of emigrant. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradayut ot stressa i depressii (Bloomberg Agency ranked countries in the world whose residents are most affected by stress and depression). URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovaniya brenda strany vo vneshnej srede (The image of Russia in Kazakhstan: the experience of designing a country's brand in the external environment) : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 p.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v XXI veke. Ezhegodnyj al'manah (Actual problems of world politics in the 21st century. Annual almanac). URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukrayini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukrayini yak zasib legitimacyi novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv'yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijin. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttja@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 4, 2021 р.

Свідоцтво KB 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-21-4

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: politlifejournal@gmail.com

polit-period.div@donnu.edu.ua

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічний редактор: М. А. Польовий

Підписано до друку 29.11.2021. Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 9,6. Обл. видавн. арк. 11,9.
